

Een nieuwe kijk op Caspars dijk

Kees Draaisma

Summary

The last Frisian governor who served the Spanish king, Caspar de Robles (1572-1576), was credited for having played a significant role in repairing the Frisian dikes after the All Saints Flood of November 1, 1570. According to the historians, those responsible for maintaining and repairing the dikes refused to do so if their disputes about the way the costs should be spread were not resolved, thus validating the need of Caspar's violent intervention. In retrospect, the Frisians expressed their gratitude by erecting a statue for Caspar.

The historians neglected the books of the dike organization of responsible landowners. Those books tell a different story. Despite the disputes every year from 1570 to 1576 an enormous effort (money and manpower) was made to repair the dikes. The only time Caspar briefly got involved personally was in 1574 because there was a concurrence with the dike works near Harlingen and the seaport's defensive works. If the Frisians really had refused to repair their dikes, they would have put their very existence at stake and that is not likely. Despite these facts, there have never been any questions about the public perception of Caspar de Robles. This article starts out by explaining the nature of the disputes and goes on to tell the true story about the works at the dikes. It then describes how in publications the myth of a vigorous governor opposing neglectful landowners was not only maintained for ages but also unfoundedly expanded. In this paper, landowners and dike-reeve are rehabilitated and Caspar de Robles's role at the dike works is reduced to normal proportions.

Inleiding

Het monument de Stenen Man, dat in 1776 op de zeedijk bij Harlingen werd opgericht, was een replica van de terminus uit 1576 die op dezelfde plek stond, halverwege de zeedijk van Makkum tot Het Bildt. Ten zuiden van de terminus was het zeedijkonderhoud voor de buitendijkers, ten noorden voor de binnendijkers. Deze terminus, ook wel scheidpaal genoemd, was omstreeks 1725 zo sterk door de tand des tijds aangevreten, dat hij rijp was voor de sloop. Een hardstenen plaat ervan met Latijnse inscriptie werd hergebruikt in de stenen zeewering van Harlingen en een strandmeester nam de januskoppen die de top van de terminus sierden mee naar huis. De replica was gemaakt in opdracht van Carel Georg, graaf van Wassenaer Twickel, dijkgraaf van het waterschap 'Contributie

der Vijf Deelen Zeedijken Binnendijks en Buitendijks'.¹ Hij droeg de kopie-scheidpaal een jaar later over aan het waterschap als een praalbeeld van Caspar de Robles, in 1576 stadhouder van de drie noordelijke provincies. Volgens de dijkgraaf had Caspar 'den grondslag onzer zeeweringen gelegd'. Deze bewering versterkte de al in gang gezette ontwikkeling in literatuur en cultuur, waarbij de terminus uiteindelijk tot standbeeld van de stadhouder werd gepromoveerd en zijn invloed zich ging uitstrekken tot alle dijken en vaarten van Friesland. Dat bleek nog eens heel extreem in de 'Stenen Man Suite', die in september 2013 in Harlingen werd uitgevoerd: een suite die 'speciaal is geschreven en afgestemd op het beeldmateriaal en zorgt voor een samenspel waarin feiten, gevoel en sfeer samensmelten tot één belevenis.' Een recensent ervoer die belevenis als volgt: 'Een eervol Spaanse regent die de aanzet gaf tot de vorming van een noordelijk stelsel van waterschappen en indirect tot de vorming van Rijkswaterstaat.'²



Afb. 1. Monument de Stenen Man (huidige terminus) op de zeedijk bij Harlingen.

-
- 1 In het vervolg afgekort tot Contributie Vijfdeelenzeedijken; percelen hadden een eigen naam, zoals Geldersedijk, Burendijk e.d. of naar uitgedeeld onderhoud Achlummerdijk, Wijnaldummerdijk etc., vandaar de meervoudsvorm dijken.
 - 2 Harlinger Courant, 13 september 2013, pagina 8; www.hetfilmverhaal.nl/caspar.htm, regie Frits Boersma, gebaseerd op als filmscript bedoeld boek van Boersma 2014.

Op grond van bestaande literatuur komt Anton van der Lem van de Leidse Universiteit voor zijn verhaal over Caspar de Robles tot een beschrijving die niet veel afwijkt van de suite-belevenis: 'Na de Allerheiligenvloed (1 november 1570) was het herstel van de provincie bij Robles in goede en straffe handen. Ook in de jaren daarna bemoeide Robles zich zo intensief met het waterstaatkundig beheer van de provincie, dat de dijkbesturen hem in 1575 niet alleen met een geldbedrag beloonden, maar ook een monument te zijner ere oprichtten: de zogeheten Stenen Man op de dijk te Harlingen.'³ Zowel in wetenschappelijke als culturele kringen staat deze beeldvorming over Caspar de Robles' rol bij de Friese zeedijken als een huis. Kort samengevat komt die erop neer, dat na de Allerheiligenvloed van 1570 de Friezen door onderlinge meningsverschillen hun dijken jarenlang verwaarloosden, dat de zeer harde hand van Caspar de Robles nodig was om hen te dwingen hun dijken te maken, waarna ze hem onnoemlijk dankbaar waren en een gedenkteken voor hem oprichtten.

Nooit heeft iemand zich de afgelopen eeuwen afgevraagd: waren 'de Friezen' echt zo dom om jarenlang het zeewater zijn gang te laten gaan en zo hun bestaan op het spel te zetten? Hadden ze de harde, om niet te zeggen wrede, hand van Caspar de Robles nodig om hun eigen belang in te zien? En als Caspar de Robles zo daadkrachtig was, waarom duurde het dan na de stormvloed van 1 november 1570 ruim drie jaar tot in 1574 eindelijk onder zijn naam (als eindverantwoordelijk stadhouder) zijn eerste ordonnantie verscheen over het maken van de dijken? Was zijn rol met betrekking tot de Friese dijken belangrijker dan die van voorgaande en volgende stadhouders?

In dit artikel toon ik aan, dat de Friezen ondanks hun meningsverschillen over de lastenverdeling het dijkonderhoud zelf niet verwaarloosden, laat ik zien dat Caspar de Robles in zijn rollen als arbiter en stadhouder niet boven zijn voorgangers uitstak en maak ik aannemelijk dat zijn persoonlijke bemoeienis met het dijkwerk in het voorjaar van 1574 een militaire component had en beperkt was tot de omgeving van het Harlinger blokhuis. Vervolgens ga ik na hoe er sinds 1576, te beginnen met de Latijnse tekst op de terminus, over deze periode is geschreven en welke ongefundeerde toevoegingen er werden gedaan, waardoor een bovenmatige waardering en verering van deze stadhouder tot stand kwam.

Ontwikkeling van de dijkplicht en de meningsverschillen daarover

De meningsverschillen over de bijdrage aan dijkonderhoud verander-

3 www.dutchrevolt.leiden.edu/dutch/personen/R/Pages/robles_caspar.aspx

den in de loop van de tijd met de verandering van de dijkplicht. Deze ontwikkeling beschrijft compact tot en met 1569 en spits hem toe op de binnen- en buitendijkers van de Contributie Vijfdeelenzeedijken, zodat hun reactie na de Allerheiligenstormvloed van 1 november 1570 binnen het kader van die ontwikkeling kan worden beoordeeld.

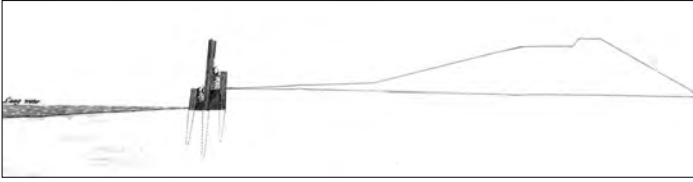
Het onderhouden van dijken was in de middeleeuwen ingericht als dijkplicht volgens aangrenzing. Wie land bezat dat aan een zeedijk grensde moest die onderhouden. Tegenover deze plicht stond het recht op de landaanwas.⁴ Wie het onderhoud niet meer aankon, stak een schep (spade) in de dijk. Degene die de spade aanpakte nam de verplichtingen op zich maar verkreeg ook de eigendom. Dit spadelandrecht was bekend van Vlaanderen tot Noord-Friesland.⁵ De dijkplicht volgens aangrenzing werd in de loop van de tijd uitgebreid van aangrenzende landeigenaar naar aangrenzend dorp en grietenij. Ooit was Westergo bijna geheel omringd door water, maar met de voortgaande inpoldering van de Middelsee hadden na 1500 alleen de westelijke grietenijen nog zeedijken te onderhouden. Dat onderhoud werd zwaarder, omdat door veranderende stromingen op de Friese Wadden en in de Zuiderzee het buitendijks land steeds verder werd aangevreten. Dit buitendijks land was onmisbaar voor het zeeweringssysteem van die tijd. De met graszoden bedekte aarden dijk kon een storm alleen weerstaan als de meeste kracht al uit de golven was voordat ze de voet van de dijk bereikten. Maar als een aanhoudende stormachtige wind het water al zo hoog had opgestuwd dat het buitendijks land onder water stond, dan veroorzaakte een aansluitende storm gemakkelijk een stormvloed. Het water sloeg over de kruin van de aarden dijk, delen ervan spoelden weg, hier en daar ontstonden gaten waarachter zich wielen vormden en het land achter de dijk stond langdurig onder zout water. Dit probleem was niet tot Westergo beperkt. Buisman beschrijft de Cosmas- en Damianusvloed van 26 en 27 september 1509 in paragrafen met koppen als: catastrofe in Vlaanderen en Zeeland, Holland met totale ondergang bedreigd, Stad Groningen rondom in het water. Ook Friesland wordt zwaar getroffen; er zijn dijkbreuken bij Harlingen en in Wonseradeel en er vallen veel slachtoffers.⁶ Als overal de dijken doorbraken, hielden ook de Friese dijken het niet. Toch wordt vaak in de literatuur als vanzelfsprekend geschreven, dat in de zestien-

4 Winsemius 1947 pp. 17-19, 118

5 In Oostergo herinnerde men zich in 1571 nog de vroegere hoge dijklasten, waardoor voorouders hun land hadden moeten verlaten: *die scheppe op ten dijcken hebben gehad*. Zijne majesteit had daar nog een sate in Dongeradeel aan overgehouden tussen Wierum en Nes, in de 19e eeuw nog bekend als 'De Keizer' (Boer 1868, p. 57)

6 Buisman 1998, pp. 290-293

de eeuw met name de Friese dijken slecht werden onderhouden, terwijl daarvoor geen concrete aanwijzingen zijn.



Afb. 2. Dijk met voorland en paalwerk (uit: A. Ypey, *Verhandeling over de Zeedijken*).

De Saksische hertogen sloten na 1498 zoveel mogelijk aan bij de plaatselijke gebruiken (*in maessen zy sulcks von althers zu thun schuldig gewest*), maar ze probeerden ook de lasten voor het onderhoud van dijken, hoofden, sluisen en wateringen zo gelijk mogelijk te verdelen.⁷ Die werden onder het bewind van stadhouder Hugo van Leissenach in 1503 gekoppeld aan het landbezit. De landheer (eigenaar) moest over elke gulden floorente (pacht) die hij per 1 mei zou ontvangen een omslag betalen.⁸ De afdracht ging via de huisman (pachter), die dat geld in mindering mocht brengen op zijn pachtsom. Als iemand zijn deel van het onderhoud niet bijdroeg, werd hij ‘aan zijn lijf gestraft’, d.w.z. in de gevangenis op water en brood gezet tot zijn werk door anderen was voltooid en dan moest hij hen ook nog voor hun werk betalen. Wilde hij niet betalen, dan werd hij *in forder straffinghe* genomen.⁹ In deze ordonnantie werd het onderhoud van de zeedijken in Oostergo en Westergo uitgedeeld over alle grietenijen, steden en kloosters en daarmee werd het oude principe ‘wie direct profiteert van de dijkbescherming doet het onderhoud’ veel breder toegepast. Dat zou een belangrijke oorzaak worden van de meningsverschillen tussen buitendijkers, degenen met land grenzend aan een zeedijk, en binnendijkers, degenen waarvan het land niet aan een zeedijk grensde.¹⁰

In de periode na de stormvloed van 1509 maakten de binnendijkers voortdurend bezwaar tegen de gelijke lasten. Daaraan werd tegemoet gekomen door een gewijzigde uitdeling van de aarden zeedijken, en de bijdrage aan de zogenoemde paalwerken, nodig voor de bescherming van het buiten-

7 Schwartzenberg 1773, p. 240

8 Met gulden is in dit stuk steeds Carolus gulden bedoeld.

9 Schwartzenberg 1773, pp. 225, 227

10 Winsemius 1947, pp. 56, 57

dijks land, werd voor binnendijkers verlaagd.¹¹ De trend om buitendijkers zwaarder te belasten dan binnendijkers, zette zich in de loop der jaren voort, ook onder de Habsburgse heren, die de Friezen wel verantwoordelijk hielden voor het onderhoud, maar zelf het laatste woord hadden bij het waterstaatsbeleid: *Sie zullen moegen ordonnantie stellen zo op politien [van] dycken, dammen, sluysen, diepten ende wateringe, dienende totten profyten ende orber van den Lande, die zie ghehouden zullen weesen den Keyser, ofte den Potestaet ende Raedt te presenteren, om die zelfde te approberen ende te confirmeren.*¹² De dijkgraaf-grietman mocht het concept opstellen, maar de keizer (of namens hem de stadhouder met zijn Hof) moest het beoordelen en na eventuele aanpassingen goedkeuren. Deze verhouding tussen dijkgraaf en Hof bleef in stand tot Friesland zich aansloot bij de Unie van Utrecht. Nadat in 1525 enkele kort opeenvolgende stormen grote schade hadden veroorzaakt, wilden de buitendijkers meer hulp van de binnendijkers van Westergo en Oostergo, maar die weigerden elke steun.¹³ Stadhouder George Schenck van Toutenburg bepaalde dat eerst de dijken in orde moesten worden gemaakt door degenen die tot nu toe daarvoor verantwoordelijk waren geweest. Daarna wilde hij de lopende geschillen oplossen. Op 26 mei 1525 werden volmachten en gedeputeerden aangewezen uit de steden en grietenijen die bij een dijkdoorbraak allemaal onder water zouden kunnen lopen: *ende die all met eenen water overvloeden.*¹⁴ Deze buitendijkers moesten met stadhouder en raadsheren een overeenkomst maken waarbij iedereen zich bij voorbaat zou neerleggen. Met deze werkwijze werd het in middeleeuws Friesland bestaande systeem waarbij zoenlieden een conflict konden beslechten voortgezet als arbitrage door stadhouder en Hof en niet alleen voor kwesties van dijkonderhoud.¹⁵ In dit geval was het eind van het lied dat de buitendijkers het tien jaar zonder hulp van anderen gingen doen.¹⁶ Dat hielden ze niet vol, maar structurele hulp van binnendijkers kwam er voorlopig niet. Daarvoor was het noodweer tussen 1530-1533 nodig, met als apotheose de stormvloed

11 Schwartzenberg 1773, pp. 75, 301; Onder paalwerken worden hier alle gebruikelijke technieken bedoeld die het buitendijks land en de dijk beschermden, zoals palen, kisten, duikelhoofden, aard-, wier- en rijswerken.

12 Schwartzenberg 1773, p. 125

13 Buisman 1998, p. 381; Schwartzenberg 1773, pp. 485-491

14 Schwartzenberg 1773, p. 154: als buitendijkers werden genoemd Workum, Hindeloo-
pen, Wymbritseradeel, Wonseradeel voorzover belast, Barradeel, Franeker buitendij-
ken, Harlinger burenen en Harlinger uitlanden, Doniawerstal, Lemster Vijfge, Sneek,
Stavoren en Hemelum Oldefert, Gaasterland en Uteringadeel.

15 Winsemius 1947, p. 151

16 Schwartzenberg 1773, pp. 154, 155

van november 1532. Overal in Noordwest-Europa braken dijken door en vielen er slachtoffers.¹⁷ In Friesland moet de schade ook enorm zijn geweest, want op 28 februari 1533 verbood de stadhouder *hen geneeren ter zee zeylende oost ende west, dewelcke nu in de toecommende maent van Mertio ten lancxten zouden vertrekken* om uit te zeilen voor half april, op straffe van verbeurte van de schepen en veroordeling door het Hof. Alle mankracht was nodig om de dijken te repareren en de landen te verversen, omdat sinds november laatstleden *de dycken ende landen van Vrieslandt zeer gebroeken, ingegaen ende noch meest over al mitten water ende zee gemeyn liggen*. Hij rechtvaardigde dit verbod met de stelling, *dat t gemeen proffyt gaen moet voer t particulier*.¹⁸ De aangerichte schade was zo groot, dat het verbod om uit te varen op 20 april werd verlengd tot half mei.¹⁹

Schenck van Toutenburg demonstreerde hier, dat na grote stormrampen drastische maatregelen nodig zijn, waarbij eventuele economische schade van scheepskapiteins en kooplui niet opweegt tegen het belang van onmiddellijk dijkherstel. Op 13 maart 1533 gaf hij alle grietmannen opdracht om met hun mensen aan de dijken te gaan werken, totdat alles weer in orde was. Tegelijkertijd bepaalde hij, dat land dat tot nu toe niet met zeedijklasten was bezwaard, die last alsnog kreeg opgelegd, omdat het anders onredelijk was.²⁰ Vervolgens belegde hij een bijeenkomst met de betrokken grietmannen en aangewezen volmachten, waarin opnieuw tot arbitrage werd besloten. De stadhouder en raadsheren van het Hof lieten zich adviseren door Frederik van Grombach, overste dijkgraaf van Westergo, en ze raadpleegden bovendien ‘ettelijke andere luden’ met verstand van zaken. Er werd voortgebouwd op wat in 1503 in gang was gezet: het hele gewest is dijkplichtig, ook grietenijen en dorpen zonder zeedijken. Maar de door de buitendijkers zo gewenste terugkeer naar een gelijke bijdrage (iedere pondemaat of floreen gelijk belast) kwam er niet, want de arbiters hielden rekening met andere lasten van de binnendijkers, zoals het onderhoud van de Slachtedijk. Op 7 april 1533 werd het Groot Arbitrament bekend gemaakt, waarin voor Westergo vier contributies (waterschappen) werden gevormd.²¹ Het onderhoud aan de dijk tussen Makkum en Het Bildt werd hierin gekwalificeerd als ‘de meeste last en het zwaarste werk’. Dit waterschap kreeg als naam ‘Contributie der vijf deelen zeedijken binnendijks en buiten-

17 Buisman 1998, pp. 409, 427, 428; Friese situatie wordt in de tekst niet genoemd, gerecificeerd in deel 6, 2015

18 Schwartzenberg 1773, pp. 626-627

19 Schwartzenberg 1773, p. 633

20 Schwartzenberg 1773, p. 627

21 Schwartzenberg 1773, pp. 628-632

dijks'.²² Dijkplichtig waren de ingezetenen van de Franeker Vijfdelen en de zeven dorpen van Wonseradeel die aan de zeedijk grensden.²³ Daarbij waren binnendijkers degenen met land ten oosten van de Slachtedijk. De buitendijkers werden nog wel beschouwd als de eerst verantwoordelijken. Van de Vijfdeelenzeedijken kregen ze driekwart van het aardwerk te onderhouden. Om de goede en slechte dijkgedeelten zo eerlijk mogelijk te verdelen, kregen de binnendijkers drie afzonderlijke percelen die samen hun kwartgedeelte uitmaakten.²⁴ (Met slechte dijkgedeelten bedoelde men die stukken waar nog maar weinig buitendijks land lag, waardoor ze onderhoudsgevoeliger waren.) Om het buitendijks land te behouden, waren er op sommige plaatsen nu en in de toekomst hoofden en palen nodig en daarvoor gingen beide partijen gezamenlijk betalen, maar niet in gelijke mate. Voor elke stuiver op de floeren die buitendijkers betaalden, droegen de binnendijkers een halve stuiver bij. Nu hadden de binnendijkers van deze Contributie gezamenlijk veel meer land dan de buitendijkers en de totale huurwaarde in floeren was ongeveer drie keer zo hoog. De totale opbrengst van de binnendijkse halve stuiver was daardoor 50% meer dan die van de hele buitendijkse stuiver. Klooster Lidlum, Firdgum, Tzummarum en Oosterbierum hadden een bijzondere positie. Ze lagen achter de Slachte, maar grensden ook aan de zeedijk. Daarom werd bepaald dat ze voor het aardwerk beschouwd werden als buitendijkers en voor het paalwerk als binnendijkers. De gedachte achter het arbitrament was dus: de aarden zeedijk met graszoden is met (eigen) arbeidskracht te onderhouden, de paalwerken vergen materialen en vakmanschap en daarvoor moet geld worden opgebracht om dat werk aan te besteden.

Doordat van de grietenij Wonseradeel zeven dorpen samen met de vijf grietenijen van de Franeker Vijfdelen verantwoordelijk werden voor de Vijfdeelenzeedijken, konden de functies grietman en dijkgraaf niet meer samenvallen. De Contributie had een eigen organisatie nodig met een eigen dijkbestuur.²⁵ Procedureel lag het initiatief steeds bij de dijkgraaf en dat werd onder het bewind van stadhouder Maximiliaan van Egmond

22 De andere contributies: van Makkum tot Workum, van Workum tot het Rode klif, van het Rode klif tot Feenhuizen, op de grens met Overijssel, nu de Worstslot bij Schotterzijl.

23 Grietenijen Franekeradeel, Barradeel, Menaldumadeel, Baarderadeel en Hennaarderadeel, steden Franeker en Harlingen; dorpen Kimsward, Pingjum, Wons, Zurich, Kornwerd, Abbingawier en Makkum.

24 Ten zuiden van de Bildtdijk 527 roeden, ten noorden van Harlingen 350 roeden en bij Zurich 704 roeden.

25 Winsemius 1947, p. 173

in 1547 formeel vastgelegd in een 'ordonnantie en instructie', die tot 1587 praktisch onveranderd geldig bleef. Dijkgraaf en gedeputeerden (het dijkbestuur) meldden jaarlijks het Hof op welke dag in maart ze de dijken gingen visiteren.²⁶ Vervolgens benoemde het Hof in aanwezigheid van de dijkgraaf twee raadsheren tot commissaris. Zij gingen met het dijkbestuur de dijken langs om de gebreken vast te stellen. Of en hoe een plek zou worden hersteld, werd bepaald door de meeste stemmen van dit college, en de schrijver van het dijkbestuur noteerde de afspraken. Op basis daarvan werd door de dijkgraaf een ordonnantie gemaakt, die het Hof na goedkeuring bekendmaakte. Het Hof schreef ook de ordonnantie uit voor de grietmannen en dorpsrechters die de door de dijkgraaf vastgestelde omslag op de floeren moesten innen. Ontstonden er problemen waarvoor de commissarissen niet bevoegd waren, dan werd de zaak voorgelegd aan het Hof. Het jaarlijkse werk aan de dijk was gebonden aan vaste datums.²⁷ De schouwdag voor bijvoorbeeld aardwerken was 1 mei en als ze dan nog ergens onvoltooid waren legde de dijkgraaf boetes op, werden in het openbaar de onvoltooiden werken aanbesteed en bracht de dijkgraaf bij 'de nalatigen' het aanbestedingsbedrag dubbel in rekening. Als er een onvoorziene storm huishield, kon het dijkbestuur onmiddellijk zelfstandig handelen. De dijkgraaf en de schrijver moesten tijdens die storm de dijken en buitenwerken bezichtigen en de schade aan de gedeputeerden melden. Zij hadden dan samen de macht en autoriteit om alles te doen wat nodig was buiten de normale visitatie om en ze konden bijzondere schouwdagen houden.²⁸ Op de jaarlijkse rekendag toonde de ontvanger-generaal de inkomsten en uitgaven aan het dijkbestuur, de commissarissen en de volmachten.²⁹ Alle procedures waren gericht op het behouden van de dijken en door het boetesysteem gecombineerd met verplicht aanbesteden kon kwalitatief slecht of onvoltooid dijkwerk altijd alsnog goed worden afgerond.

Lastenverdeling binnen de Contributie Vijfdeelenzeedijken: van dijkplicht naar betaalplicht

De voortgaande afkalving van het buitendijks land veroorzaakte een nieuw verschil van mening. Op plaatsen waar het voorland praktisch was verdwenen, moesten paalwerken de dijk direct beschermen. De bui-

26 De dijkplichtige eigenaren van land, dijkgenoten genoemd, kozen volmachten en die kozen de gedeputeerden die met de dijkgraaf het dijkbestuur vormden.

27 recesboek 1, pp. 70-83 (Tresoor toegang 370 inv. 1)

28 recesboek 1, pp. 89-107: Dit deed zich bijvoorbeeld voor in september 1550 waarin een *tempeest* de dijken gebroken en bedorven had.

29 Vanaf 1557 hadden binnen- en buitendijkers elk hun eigen ontvanger-generaal.

tendijkers wezen op het gebruikte materiaal en dat hoorde onder de gemeenschappelijke kosten te vallen, zoals dat in 1533 bedoeld was. De binnendijkers vonden dat het in 1533 ging over paalwerken bestemd om het voorland te beschermen en als dat er niet meer was, waren die paalwerken dus onderdeel van de aarden dijk en vielen ze niet onder de gemeenschappelijke kosten. Om deze *twisticheyt* op te lossen, stelden de commissarissen in 1557 voor om alle dijkwerk aan te besteden, als proef voor vijf jaar. In de praktijk maakten beide partijen al minder gebruik van hand- en spandiensten. Het onderhoud aan de aarden dijken was ook nog eens erg versnipperd. Het driekwart gedeelte van de buitendijkers bijvoorbeeld was verdeeld over zeventien dorpen plus een stad en twee kloosters, naar rato van hun florenen.³⁰ Als een dorp de pech had dat er grote schade viel in hun perceel, dan draaiden ze daar zelf voor op.³¹ Door het onderhoud gemeenschappelijk te maken, werd het risico gespreid. De commissarissen hoopten zo te bereiken, dat de dijkgenoten *lieft, vrede en eendrachtich* zouden samenwerken. Voor elke 9 stuivers van de buitendijkers zouden de binnendijkers 3,5 stuiver moeten betalen. De volmachten consulteerden hun dijkgenoten over het voorstel, maar een akkoord zat er niet in, ook niet als proef. Aanbesteden kostte meestal meer geld dan de waarde van de eigen arbeidskracht in hand- en spandienst, die bij voorkeur werd ingezet in de stille perioden van het boerenbedrijf. Verplichte aanbesteding zou in minder goede oogstjaren een te zware last kunnen worden.³²

Het geschil over de paalwerken bleef bestaan en vanaf 1565 probeerden de buitendijkers hierover een gerechtelijke uitspraak te krijgen, maar daar zat weinig schot in. Die kwam pas in juni 1567 en Het Hof gaf de binnendijkers gelijk.³³ De buitendijkers drongen onmiddellijk aan op revisie van het vonnis. Het Hof moest daarvoor officieel terecht bij de koning en de buitendijkers vroegen nadrukkelijk dat de zaak objectief zou worden voorgelegd: *dat mijn Heeren van Hove die deesen saecke in 't particulier nyet aen en mach gaen, noch hyer inne partije sijn ofte interessen preten-deren*. Deze argwaan kwam voort uit het feit dat geen van de raadsheren buitendijkster land bezat, maar enkelen wel binnendijkster land.³⁴ Voorlopig gebeurde er niets en op 16 maart 1568 noteerde de griffier dat men geduld moest hebben. Toen landvoogd Alva na Heiligerlee weer tijd had,

30 recesboek 1, pp. 123-126

31 recesboek 1, pp. 133-143: in 1549 waren er bij de buitendijkers twee stromingen: het instellen van een 'gemene buidel' of handhaven van 'repareren op kosten van degenen in wiens legerstede de dijken liggen'.

32 recesboek 1, pp. 210-212

33 J. Minnema Buma 1853, bijlage D o.a. pp. 32, 40 en 53

34 recesboek 1, p. 513

wilde hij dat het Hof samen met luitenant-stadhouder Van Groesbeeck eerst nog eens bemiddelde. Nadrukkelijk stond in de opdracht dat zij *geensins partijen in deese saecke* waren. Niettemin faalde de bemiddeling. Daarop kwam er op 7 juni 1569 een provisionele eindbeslissing (sententie), als proef totdat de koning of de landvoogd anders zou beslissen: alle dijkwerk wordt voortaan aanbesteed, waarbij voor elke zes stuivers van de buitendijkers de binnendijkers twee stuivers op de floeren betalen.³⁵ Deze sententie – formeel tot stand gekomen onder stadhouder Karel van Brimeu – ging meteen in werking en daarmee was de discussie over paalwerken, wier- en rietdijken niet meer relevant. De dijkplicht was een betaalplicht geworden. De uitvoering van het dijkonderhoud was in het vervolg een zaak tussen het dijkbestuur en de aannemers. En omdat de binnendijkers ongeveer drie keer zoveel land hadden als de buitendijkers, betekende deze regeling dat de partijen in totaal hetzelfde bedrag aan dijkonderhoud betaalden. Maar de dijklasten per floeren waren voor de individuele buitendijker drie keer zo hoog als voor zijn collega-binnendijker. De buitendijkers maakten bezwaar, want zij streefden er nog steeds naar dat de omslag per floeren gelijk gemaakt zou worden, zoals dat ooit onder de Saksische heren het geval was geweest. Het Hof wees hun bezwaren af.³⁶

In al deze jaren is er in de stukken nergens een aanwijzing te vinden dat de dijken ongerepareerd bleven liggen vanwege de geschillen over de bijdrage in geld en mankracht. Naarmate de gevisiteerde schade aan de dijken groter was, kwamen de tegenstellingen wel scherper naar voren. Maar als die niet meteen waren te overbruggen, volgde standaard de afspraak: eerst dijken volgens de oude regeling, daarna praten over veranderingen.

In 1570 werd de nieuwe regeling ‘alle dijkwerk aanbesteden’ voor het eerst toegepast. In maart van dat jaar werden de zeedijken en het voorland door een stormvloed flink beschadigd. De buitendijkers wilden dat alles wat er onderweg was genoteerd ook zo werd uitgevoerd. Het waren immers hun landen die direct schade ondervonden. De binnendijkers wilden juist dat de commissarissen aan het dijkbestuur vroegen alleen het hoognodige te doen, omdat anders de kosten te zwaar wogen. Daarop werd al het genoteerde nagelopen en overal werd wat afgeknibbeld. Bijvoorbeeld waar onderweg geschat was dat er 30 à 40 roeden kistwerken nodig waren, besloot men het tot 25 roeden te beperken.³⁷ Niettemin be-

35 Minnema Buma 1853, bijlage E en F, recesboek 1, pp. 452-456

36 Minnema Buma 1853, p. 82; recesboek 1, p. 504

37 recesboek 1, pp. 484-492

droegen de totale kosten 29.000 gulden, een veelvoud van een gemiddeld jaar.³⁸ Buisman noemt het een ‘vergeten stormvloed’, omdat hij acht maanden later werd overschaduwd door een nog grotere catastrofe. De Allerheiligenvloed van 1 november 1570 teisterde de kust van noordwestelijk Europa van Vlaanderen tot Denemarken. Hij had ook in Friesland verschrikkelijk toegeslagen. Veel mensen verdronken en de schade was enorm.

In de latere beeldvorming begon vanaf dit moment de langdurige verwaarlozing van de dijken door de dijkgenoten. Dat beeld is in de loop van de eeuwen zo vanzelfsprekend geworden, dat alleen een nauwkeurige weergave van de feitelijke gebeurtenissen in de periode 1571-1576 daar iets aan kan veranderen. Daarmee zal niet alleen de enorme inspanning van de dijkgenoten tot zijn recht komen (de ene storm volgde op de andere), maar wordt ook duidelijk welke invloed hun volmachten hadden op de besluitvorming in Brussel en Leeuwarden. Bovendien zijn dan de afwijkingen van het normale patroon die zich in 1574 voordeden beter te begrijpen.

1571: dijken met eigen mankracht contra handhaving sententie

Dijkgraaf Ruurd van Roorda en de gedeputeerden hadden, conform hun instructie, meteen na de storm de schade aan de Vijfdeelenzeedijken opgenomen. Stukken dijk waren weggeslagen en er waren vele wielen ontstaan. Ze schatten op 24 november de schade voorlopig op 220.000 gulden. Deze raming ging uit van algehele aanbesteding en was bijna het achtvoudige van wat er in 1570 was opgebracht om de schade van de winter 1569-1570 en de voorjaarstorm te herstellen. Er kwamen vervolgens drie acties op gang met de bedoeling het noodzakelijke dijkherstel mogelijk te maken zonder er financieel aan onderdoor te gaan.

De gedeputeerden van de Staten van Friesland vroegen in januari 1571 Alva om uitstel van belastinginning, met als belangrijk argument de grote schade door de stormvloed. Het antwoord was nee.³⁹

De buitendijkers van de Contributie Vijfdeelenzeedijken vroegen Alva te bewerkstelligen dat het gewest in de kosten van dijkherstel zou bijdragen. Het gewest weigerde en liet het op een beslissing van Alva aankomen.

Binnen- en buitendijkers van de Contributie Vijfdeelenzeedijken wilden het dijkherstel zoveel mogelijk met eigen mankracht uitvoeren om de kos-

38 recesboek 1, p. 493-500, rekendag 17.05.1570

39 Schwartzenberg 1782, p. 846, De Vries en Winsemius (red.) 1970, p. 32; het antwoord van Alva d.d. 6 februari staat wel in de kantlijn van het stuk in het statenarchief voor 1580, maar is niet in Schwartzenberg 1782 opgenomen, waar als datum boven deze ongedateerde remonstrantie 13 mei 1571 staat, wat onjuist moet zijn.

ten te beperken. Het Hof hield vast aan de sententie van 1569 en eiste dat er zou worden aanbesteed. Dat leidde tot een confrontatie op de zeedijk. Bij de visitatie op 1, 2 en 3 maart 1571 met twee commissarissen (president Van Achelen en raadsheer Fritema) werd de schade zelfs getaxeerd op 300.000 gulden, want tijdens de winter hadden nieuwe stormen verdere schade aangericht.⁴⁰ Nog steeds was niet duidelijk of er kans was op enige financiële hulp, maar ondertussen moesten wel de gaten worden gedicht. Alles aanbesteden zou in deze extreme omstandigheden leiden tot het faillissement van veel boeren. De dijkgenoten wilden daarom zoveel mogelijk werk met eigen mankracht verzetten en ook het benodigde materiaal voor de paalwerken zelf kopen. Zo was het ook gebeurd na de zware stormen in 1559 en toen had het Hof daarop juist aangedrongen, omdat anders *den Huysman dair deur zeer bloot van gelde zou worden*.⁴¹ Deze keer was de schade vele malen groter, maar de vurige wens om zelf de dijken te maken stuitte op enorme weerstand. De daarvoor benodigde uitdeling van dijkpercelen zou volgens het dijkbestuur teveel tijd kosten.⁴² Ook de commissarissen wezen zelf dijken categorisch af. Stadhouders en Hof beslisten op 8 maart zelfs, dat het algehele dijkherstel werd uitgesteld. Alleen het dichten van de gaten mocht worden uitgevoerd, maar dan wel alles aanbesteden.⁴³ Op de landdag in mei bleek dat de afgevaardigden uit de andere delen van het Friese gewest niets voelden voor steun. Ze lieten de beslissing over aan Alva en in afwachting daarvan gaf de stadhouder opdracht de dijken ‘naar ouder gewoonte’ te repareren.⁴⁴ Die hield in: aardwerk met mankracht, paalwerk aanbesteden. Grietenijen hadden inmiddels het initiatief genomen om mensen die *omtrent Pinxteren meeste part ledich sijn van hen huijsmanne werck* met paarden, karren en behoorlijk gereedschap naar de dijk te sturen om hem op het oude niveau te brengen. De mannen hadden ook Pinksteravond (3 juni) na het hoogwater verder gewerkt om de zaak dicht te maken. Raadsheer Roussel had toen het werk bekeken en zou zelfs gezegd hebben, dat het heel goed was en dat men in Dongeradeel ook de dijken zelf had gerepareerd. Daardoor was er nog meer animo om zo door te gaan en in de volgende dagen ‘werd de dijk beter dan hij was’. Maar op 5 juni 1571 kwamen de commissarissen Roussel en Fritema naar Dijkshoek, om toch alles te laten aanbesteden. Die ochtend was hen in hun logement in Franeker een protestatie van de buitendijkers overhandigd, die daarin

40 Minnema Buma 1853, p. 84

41 Schwartzenberg 1782, pp. 484-485

42 recesboek 1, p. 504

43 dijkageboek, pp. 225-233 (Tresoar toegang 14 inv. 83)

44 recesboek 1, p. 544

nog eens beklemtoonden, dat ze het geld voor aanbesteding niet hadden. Bij de dijk aangekomen zagen de commissarissen dat de inwoners van Menaldumadeel en Minnertsga nog steeds zelf bezig waren met het maken van de dijk. Er was ook veel volk uit Baarderadeel, Hennaarderadeel en Franekeradeel. Al deze binnendijkers protesteerden op de dijk tegen de aanbesteding en de buitendijkers steunden hen daarin. Op zoveel weerstand hadden de commissarissen niet gerekend. De mensen hadden bovendien het gevoel, dat het meeste geld niet naar de dijk ging. Men sprak van *groete abusen, die gepleecht worden aen die dyck ende dat die gemeente te rechte heeft beclaecht ende mach beclaegen dat het opgenoemen geldt nyet en wordt geëmploieert aen die dyck nae behoeren*. Het verschil tussen zelf doen en aanbesteden is te groot ende excessyff. Zo had men zelf een gat gerepareerd voor ongeveer 100 gulden dat door dijkgraaf en commissarissen was geraamd op 952 gulden en voor een ander gat waren die bedragen respectievelijk 20 en 125 gulden. Het vermoeden, dat daar personen *tot hun eijgen privé proffijt ende schandelycke gewin* achter zaten, werd openlijk uitgesproken. Er ontstond een grimmige sfeer. Mr. Joucke Grewyngha legde namens de aanwezigen de commissarissen nog eens uit, dat in voorgaande jaren al veel was betaald voor de dijken en dat men nu bij gebrek aan geld de dijken met eigen mankracht wilde maken.⁴⁵ De commissarissen waren niet bevoegd daarover te beslissen, maar ze deden wel een voorstel. Als nu eens voor één keer de buitendijkers het aardwerk zouden doen van Makkum tot Harlingen en de binnendijkers van Harlingen naar het Bildt, dan hoefde alleen het paalwerk te worden aanbesteed. De binnendijkers voelden er wel voor, maar ze wilden niet opnieuw een voorlopige regeling. Er waren echter te weinig buitendijkers aanwezig om tot een akkoord te komen, maar die zegden wel hun vertrouwen in de dijkgraaf op, omdat hij was meegegaan in de poging alle werk aan te besteden. Ze vroegen nog eens schriftelijk 'hun eigen dijken te mogen maken zoals die van Minnertsga en Menaldumadeel' maar dijkgraaf en commissarissen bleven bij hun weigering. De aanbesteding durfden ze niet door te zetten en het probleem werd verschoven naar de komende rekendag. Terug in hun logement in Franeker kregen de commissarissen nog eens bezoek, nu van Hette van Hemmema, Harinhg Glinze en Sicke Hemmema, die uit naam van *de ingezetenen der vijfdeelen op den dyck voorschreven vergadert zijnde* vroegen alsnog akkoord te gaan met zelf dijken. Ze wilden zich echt wel houden aan de bedoeling van de

45 Evertcke, dochter van mr Joucke Grewinga was gehuwd met Georgius Westendorp, raad ordinaris, j.u.d. advocaat en raadsheer bij het Hof van Friesland, Vries e.a. 1999, p. 248

sententie, maar alle oude ordonnanties gingen altijd om bescherming van *Lijff, goedt, Eere en welvaert*, zowel voor de ingezetenen als voor zijne majesteits domeinen. Dan maakte het toch niet uit of dat doel met geld of met arbeid werd bereikt? Opnieuw weigerden de commissarissen.⁴⁶ Ze vertelden in Leeuwarden, dat ze de aanbesteding niet hadden doorgezet uit angst voor oproer.⁴⁷ Die melding zou zijn doorgegeven aan Alva en dat vroeg om een weerwoord. De binnendijkers schreven op 10 juni aan stadhouder Van Brimeu, dat aan de dijk van *rebellicheyt* geen sprake was geweest. Integendeel, tegen 'nieuwigheden' die leiden tot minachting van het Hof tot en met de koning zullen zij zich *met lijff ende goedt* verzetten en de koning en zijn regenten in alles gehoorzaam zijn, tot hun uiterste vermogen. Het woord nieuwigheden verwijst naar de 'nieuwe leer' en met een gerenommeerd kettervervolger in het Hof als procureur-generaal Johannes Carolus, kon je maar beter elke schijn van kettters gedrag wegnemen. Maar de commissarissen waren wel in verlegenheid gebracht door de veel te hoge ramingen. Toch speelde het Hof het hard. Het gaf de grietmannen opdracht de mensen het werk te laten beëindigen. Wat er al aan de dijken was gedaan zou niet in mindering mogen worden gebracht op de nog te innen contributie. De grietmannen moesten aan het Hof de namen doorgeven van degenen die toch doorwerkten om *tegens hun geprocedeert te worden naar behoeren*.

Hier was dus de situatie dat de binnen- en buitendijkers het eens waren over het met eigen mankracht repareren van hun dijken en het Hof een prestigestrijd voerde ten koste van het tijdig maken van de dijken. De binnendijkers drongen opnieuw aan op het toestaan van de inzet van eigen mankracht. Zij betoogden dat de geraamde omslag voor hen onmogelijk was op te brengen, laat staan voor de buitendijkers die drie keer zoveel moesten betalen. De oogst zou minstens gehalveerd worden door de verzilting en de binnendijkers hadden ook al kosten gehad aan enkele binnendijken. Verder noemden ze *oersaecken van verarminge ende de pauperatie die gemeente voer ettelijke jaeren herwerst overgecomen sijnde*.⁴⁸ Op de jaarlijkse rekendag (20 juni 1571) kwamen de commissarissen met het voorstel de aardwerken *gelyckelycken met malcander te volbrengen*. Als een buitendijker *onwillich en in gebreke* bleef, dan zou de sententie van 1569 worden toegepast. De willigen zouden met een ordonnantie binnen drie dagen aan het werk kunnen. De volmachten kregen opdracht te overleggen en op 22 juni op het raadhuis van Franeker hun standpunt mee te de-

46 recesboek 1, p. 521

47 dijkageboek, pp. 240-243

48 recesboek 1, pp. 514-523

len. De binnendijkers legden toen bij monde van Haringh Glins en hun advocaat mr. Fecke Rhala het volgende voorstel op tafel. Zij wilden van de Vijfdeelenzeedijken de noordelijke helft plus desnoods nog 25 roeden extra onderhouden als ze dan maar niets meer te maken hadden met de buitendijkers. Maar de buitendijkers wezen het voorstel af, want een stuk dijk accepteren volgens de bestaande regeling konden ze niet aan, *vermits die cleijnicheijt van hen opcompsten ende renten*. De commissarissen gelastten partijen daarop *doer absolute bevel van sijn genaede ende die van den Raede*, dat ze na ontvangst van een ordonnantie op basis van de sententie van 1569 moesten betalen, zodat men binnen drie dagen met het werk kon beginnen.⁴⁹

Het Hof bleef voorlopig de extreme omstandigheden negeren en hield halsstarrig vast aan de formele regeling. De problemen waren echter te groot voor een ‘absoluut bevel’. Op 30 juni bespraken de commissarissen en het dijkbestuur de genoteerde noodzakelijke werken met de volmachten. De commissarissen maakten de volmachten met ‘ernstige woorden’ duidelijk, dat, als de landen schade zouden ondervinden omdat er te weinig werken waren uitgevoerd, zij elke verantwoordelijkheid daarvoor afwezen. De raadsheren leken vergeten te zijn, dat het Hof zelf in het voorjaar door het star vasthouden aan ‘alles aanbesteden’ onnodige vertraging had veroorzaakt. Beide partijen verklaarden, dat ze onmogelijk voldoende omslag op de floeren konden betalen om de dijk in de oude staat te brengen. Maar behalve mankracht was er toch ook materiaal nodig. Tegen de geplande aanbesteding daarvan op 9 juli in Harlingen protesteerden de binnendijkster volmachten meteen, want zij wilden met zelf gekocht materiaal de paalwerken tegen dagloon laten maken. Hun protest en de reacties daarop van de dijkgraaf en de buitendijkster volmachten werd al op 13 juli door het Hof behandeld en de uitspraak was voorspelbaar: aanbesteden. In september moest de dijkgraaf bij de grietmannen nog eens aandringen op het innen van de omslag. Toch kwam men enigszins tegemoet aan de wens om zelf het materiaal te kopen, want daarvoor werden twee volmachten aangewezen. Zij moesten ook zorgen dat het op de juiste plek aan de dijk werd afgeleverd. Het dijkbestuur maakte een concept-ordonnantie voor de aannemers, die door het Hof werd goedgekeurd.⁵⁰

49 recesboek 1, pp. 524-529

50 recesboek 1, pp. 530-536

Brussel schept verwarring

In de loop van de zomer besliste Alva dat er voor de Vijfdeelenzeedijken 40.000 gulden zou worden opgebracht door degenen in Friesland 'die zeer weinig zeedijken hebben te onderhouden'. Het zou in twee of drie termijnen worden geïnd en in afwachting daarvan mocht het dijkbestuur alvast geld lenen *opdat die wercken mit aller vliet ende neersticheijt gemaect, ende die materialen mit gereden gelde gecocht moghen worden*. De rest van het geld moesten de dijkgenoten zelf opbrengen, waarbij iedereen voor deze keer dezelfde omslag op de floeren zou betalen. Als de dijken op het niveau waren gebracht van voor de stormvloed ging de sententie van 1569 weer gelden. Ondertussen moesten de stadhouder en het Hof de lopende processen beëindigen. Verder wilde Alva de greep op de dijkzaken verstevigen door het Hof te machtigen om scherper toezicht te houden op het dijkbestuur en zo nodig dingen te veranderen, die dan wel eerst ter goedkeuring aan Brussel moesten worden voorgelegd. Als de dijken weer in de oude staat hersteld waren zou er geen ruimte meer zijn voor discussie. Het volgen van de sententie uit 1569 zou desnoods worden afgedwongen.⁵¹ Het was een 'ordonnantie des konings' die via landvoogd Alva naar het Hof kwam. Stadhouder Van Brimeu speelde geen inhoudelijke rol in deze zaak.

Het eenmalig gelijk belasten hield in dat de binnendijkers als groep drie keer zoveel moesten opbrengen als de buitendijkers, omdat zij drie keer zoveel land hadden. Ze weigerden die omslag te betalen, ondanks een bevel van het Hof, dat bovendien het dijkbestuur verbood om de arbeiders aan de dijk meer te laten doen dan het hoogst noodzakelijke.⁵² In plaats van zich bij de ordonnantie van Alva neer te leggen, stuurden de binnendijkers een vier man sterke delegatie als gevolmachtigden naar Brussel. Julius van Dekema was tevens raadsheer, benoemd op aandringen van Alva, en Idzardt van Grovestins was voormalig gedeputeerde bij Karel V namens de Friese Staten. Sipcke Taeckes komt voor in de Genealogia Aytana en zo'n relatie was ook erg nuttig met Viglius van Aytta als voorzitter van de Geheime Raad in Brussel en daarmee de belangrijkste adviseur van Alva.⁵³ Over de vierde man, Focke Rycles, is verder niets bekend. Hoewel het Friese Hof betrokken was bij het eerdere besluit, kreeg deze delegatie (met een raadsheer van datzelfde Hof!) voor elkaar, dat Alva het opschortte en op 27 oktober de regeling van 1569 weer van kracht ver-

51 Schwartzenberg 1782, pp. 864-866, d.d. 14 augustus 1571

52 recesboek 1, pp. 561-564, 584

53 Hellinga en Noomen 2011, pp. 125-306.

klaarde.⁵⁴ De buitendijkers waren uiteraard teleurgesteld. Met dit zwalkend beleid stichtte Alva vooral verwarring. Niemand wist meer waar hij financieel aan toe was. De buitendijkers weigerden de uitgeschreven omslag te betalen: *zijn zij nochtans van des te doen onwillich vuyt oirsaecke van zekere octroy heur by de Majesteit gegunt*. Enkele binnendijkers betaalden ook niet: *zijn onwillich verwachtende des wat provisie heur volmachten zijnde te Bruyssel van den Majesteit daer jegens zouden moegen krijgen*. Het Hof kon niet anders dan te ordonneren de reeds uitgeschreven omslag te innen.⁵⁵ De meningsverschillen over de lastenverdeling voor het dijkonderhoud waren voor de instanties in Brussel kennelijk niet zo eenvoudig oplosbaar en men leek de draad even kwijt te zijn. Ondertussen werd er wel degelijk aan de dijken gewerkt.

Binnendijkers stellen onafhankelijke bemiddeling voor

De delegatie van binnendijkers had in Brussel ook nog een voorstel gedaan om alle kwesties rond de dijklasten te laten beslissen door een commissie onder leiding van stadhouder Van Brimeu met competente raadsheren uit andere raden (Brabant, Holland of Overijssel) en twee dijkgraven uit Holland of Zeeland. Om de onpartijdigheid te waarborgen wenste men er geen raadsheren uit Friesland bij. Hoewel in Alva's besluit stond dat de raadsheren van Friesland *als ongeïnteresseert nyet en behoren suspect gehouden te worden* volgde hij het voorstel aanvankelijk helemaal.⁵⁶ Hij verzocht op 27 oktober 1571 de koning om de stadhouder opdracht te geven met de kanselier van Overijssel, Baudewijn van Roon, en mr. Gerard van Oistendorp, raadsheer aldaar, of enige andere uit die raad de kwestie te behandelen. Verder twee man van de raden van Holland en Utrecht (door die raden aan te wijzen) en twee dijkgraven of heemraden (door de koning te benoemen), zodat alle processen die partijen tegen elkaar hadden aangespannen konden worden opgelost. De heren moesten zich dan wel goed laten voorlichten door het Hof van Friesland, waarvan de rechters en raadsheren dat met alle vlijt zullen doen. De kosten zijn voor degenen die ongelijk krijgen, maar de binnendijkers willen ze voorschieten.⁵⁷ De definitieve opdracht aan stadhouder Karel van Brimeu was een informatieopdracht, want ook de bezwaren van de binnendijkers van Oostergo moesten worden meegenomen. Zij vonden de hen opgelegde bijdrage aan Westergo's dijken onnodig, omdat ze meenden te

54 dijkageboek, pp. 256-260

55 dijkageboek, p. 261

56 Schwartzzenberg 1782, pp. 869, 876

57 dijkageboek, pp. 254-260

weten dat die gemakkelijk voor de helft van de geschatte 300.000 gulden behoorlijk gemaakt konden worden. Na onderzoek moest Van Brimeu de koning informeren over de standpunten van de buitendijkers en over een eventuele aanpassing van de gewestelijke bijdrage van 40.000 gulden. Hij zou slechts worden bijgestaan door twee Overijsselse raadsheren, die door hun collega's van het Friese Hof van de nodige informatie moesten worden voorzien.⁵⁸ Karel van Brimeu kreeg weinig gelegenheid de problemen op te lossen, want hij overleed op 7 januari 1572. In een rekest van de buitendijkers aan Alva, gedateerd 28 februari 1572, verzuchtten zij: 'Na het overlijden van de stadhouder zal de animo van de andere commissieleden wel afnemen.'⁵⁹ Overigens was even eerder Gilles van Berlaymont, heer van Hierges benoemd tot opvolger van Karel van Brimeu. Hij was 'Stadtholder ende Capiteyn Generael van onse landen van Vrieslant, Overysel, Groningen ende Lingen &c.' zo staat er in zijn eerste plakkaat op 29 januari 1572.⁶⁰ Viglius had aanbevolen kolonel Caspar de Robles tot stadhouder te benoemen, maar daarvoor was de tijd nog niet rijp.⁶¹ Wel nam deze *Collonel van een regiment Walsche Knechten binnen onser stadt Groeningen* op 15 maart 1572 de plaats in van de overleden Van Brimeu als voorzitter van de commissie. In zijn opdrachtformulering vallen een paar dingen op. De ondersteuning is ruimer dan die van de stadhouder: behalve de twee raadsheren uit Overijssel ook twee uit Utrecht en uit Holland plus twee dijkgraven uit Zeeland, conform de aanbeveling van de gevolmachtigde binnendijkers. Verder is de aanleiding voor de opdracht iets anders geformuleerd: *opt different, gereesen in onsen secreeten Raede tusschen die Vriesche Binnen- ende Buytendicxters*, wat de indruk wekt dat er sprake is van tweespalt in de Geheime Raad. Tenslotte krijgt hij met zijn commissieleden uitdrukkelijk *volkommen macht, auctoriteyt en sonderlinge bevel*, terwijl de stadhouder alleen een informatieopdracht had.⁶²

Het februarirekest van de buitendijkers aan Alva was bedoeld om de opschorting van het eerder verkregen octrooi weer ongedaan te maken. Het was ondertekend door Cunery Petri, bisschop van Leeuwarden, wiens bisdom *merckelijke landen ende renten* onder de buitendijkers had. De andere ondertekenaars waren: Petrus Medemblik, pater van klooster

58 Schwartzenberg 1782, pp. 869-871

59 recesboek 1, p. 510

60 Schwartzenberg 1782, p. 879

61 Minnema Buma 1853, p. 95; Formsma en Van Roijen 1964, p. 206: in een brief aan Viglius d.d. 19.01.1572 stelt de stad Groningen voor (mede namens Drenthe) Caspar tot stadhouder te benoemen voor zijn trouwe diensten, hier en elders onverdroten bewezen.

62 Schwartzenberg 1782, pp. 876, 877

Achlum, als verhuurder; Schelte van Liauckema; Doijtse Bonga; Edo van Gerbranda voor henzelf; mr. Jacob Cronenburch; Ulbe Hiddema; Lyuwe Dirckz en Lyeuwe Waltinga, allen mede voor henzelf en als volmachten van de andere buitendijkers, en Harlingen met Uitburen en de zeven dorpen van Wonseradeel. Ze legden nog eens uit dat het met hun 6000 morgen land, deels onvruchtbaar gemaakt door het zoute water, onmogelijk was om in de verhouding 3:1 bij te dragen aan de benodigde 300.000 gulden. De recente winterstormen hadden weer gaten geslagen in de gerepareerde dijken en als er geen extra hulp werd geboden zouden niet alleen zij land verliezen, maar zou ook het blokhuis van Harlingen gevaar lopen en mettertijd het hele land. Ze vonden het net als Alva onterecht, dat de binnendijkers bepaalde raadsheren van het Friese Hof niet vertrouwden. Bovendien, nadat die binnendijkers in oktober hun zin hadden gekregen, hadden ze niets gedaan om de door hen gewenste *vuytheemsche Heeren hunne commissie te wercke te [laten] leggen*. Ze besloten met het verzoek het octrooi weer in kracht te herstellen en de resterende problemen te laten oplossen door raadsheren van het Friese Hof, want dat bespaarde hen de excessieve kosten om vreemde raadsheren in de commissie op te nemen. Voor de binnendijkers zou dat heel acceptabel moeten zijn *vermits geen van alle de Heeren van den [Friese] Hove eenige landen buijtendijcx hebben, dan ter contrarie de sommige van hun wel landen hebben binnendijcx, ende mitsdien geensins kunnen gepresumeert worden de saecke van den buijtendijcxters meer dan als rechte te favoriseren*. De argumenten van deze toch ook niet onaanzienlijke groep Friezen hadden echter geen effect. Ze kregen op 15 maart 1572 nul op het rekest.⁶³

De binnendijkers van de Contributie Vijfdeelenzeedijken probeerden Caspar de Robles voor hun zaak gunstig te stemmen, want op 16 april schreven Heere van Ockama en Idzardt van Grovestins namens hen een brief aan het Hof, waarin ze voorstelden dat Caspar met zijn familie zolang hij aan zijn opdracht werkte op het Leeuwarder blokhuis zou verblijven op hun kosten.⁶⁴ Caspar nam alleen de raadsheren uit Overijssel mee: Van Roon en Oistendorp. De commissie maakte geen vorderingen en toen ze dat op 29 mei aan Alva schreven, voegde deze in juni zijn raadsheer Johan Fonck, die al om andere redenen in Friesland was, toe aan de commissie. Als het dan nog niet zou lukken, wilde hij zich er zelf weer mee bemoeien.⁶⁵ Caspar was er niet in geslaagd de hem toegekende volkomen macht en autoriteit bij dit onderwerp succesvol aan te wenden.

63 recesboek 1, pp. 506-513

64 dijkageboek, p. 277

65 Minnema Buma 1853, p. 98

Werken met eigen mankracht formeel toegestaan

Terwijl de overheden naarstig zochten naar een oplossing voor de meningsverschillen, werd er ondertussen hard aan de dijken gewerkt. Eind oktober 1571 had een 'huiveringwekkende storm gedurende drie dagen' het herstelwerk van die zomer aan dijken en paalwerken weer aangetaast en de winter bleef onstuimig met een januaristorm, waarbij tien door geuzen geroofde schepen bij Vlieland aan de grond liepen.⁶⁶ Het dijkbestuur vroeg het Hof namens de volmachten om in februari 1572 een bijzondere rekendag uit te schrijven, omdat men *daegelicx groote zwaricheden* ondervond. Om de financiële impasse te ontlopen wilden de dijkvolmachten van de Contributie een ordonnantie voor het 'met winterwerk' (stro of rijs) dichten van de gaten met eigen mankracht. De binnendijkers gingen per 300 florenen een man leveren en per 600 florenen een praam met stro. Voor de buitendijkers gold de regeling respectievelijk per 100 en 200 florenen, de verhouding volgens de sententie van 1569. Per vijf man waren twee kruiwagens nodig met gereedschappen als vorken en scheppen. Het werk stond onder toezicht van vier opzichters, twee van elke partij. Als het ijs uit het water was, kon er worden begonnen en dan moesten de gaten binnen tien dagen dicht zijn: *metten eersten soe schielijck alst doenlijck sal weesen*. Wat dan niet klaar was, zou door de dijkgraaf worden aanbesteed op dubbele kosten van de nalatigen.⁶⁷ De volmachten hadden het Hof ook gevraagd de commissarissen zoveel macht te geven *om alle questien van parthien te hooren ende verstaen ende die zelve dien angaende te vergelijken*. Dat viel in feite onder de informatieopdracht van de stadhouder en de op 29 januari benoemde commissarissen Adriaen Vastaerts en Johannes Carolus slaagden er dan ook niet in een akkoord te bereiken. Er was wel enige bereidheid daartoe, maar een deel van de buitendijkers wilde dat dan wel hun octrooi (floeren gelijk) in stand bleef. Op 18 februari drong het dijkbestuur nog eens aan bij de commissarissen, omdat de *zaecken van dyckaighe snellichey eysschen* en ze wilden weten waar ze zich aan te houden hadden.⁶⁸

Nadat duidelijk werd dat de commissie onder leiding van Caspar ook geen vorderingen maakte kwam er op aandringen van de binnendijkers in mei 1572 een ordonnantie, waarin geregeld werd hoe de aard-, riet-, rijs- en wierwerken met eigen mankracht moesten worden uitgevoerd. Het Hof gaf met tegenzin toestemming, op grond van bijzondere overwegingen en *by maniere van tolerantie* voor het lopende jaar. Het Hof be-

66 Feith 1856, p. 54: op 30 oktober: horrenda tempestas toto triduo.

67 recesboek 1, pp. 569-571, 595

68 dijkageboek, pp. 264-266

sefte dat daardoor de sententie van 1569 *eenichsins gederogerd* werd en stelde nadrukkelijk dat hij *onverbrekelyck in allen synen punten in zijn geheel* in stand bleef.⁶⁹ In de door de dijkgraaf opgestelde regeling werden acht opzichters aangesteld, vier uit elke partij en net als bij het winterwerk werd de verhouding uit de sententie van 1569 gehanteerd. Per 100 florenen werd van de binnendijkers één kar en van de buitendijkers drie karren verwacht. Bij elke kar hoorden twee paarden, een spitter en een manner en per zes karren was een slechter nodig om de aangevoerde aarde mooi vlak te maken. Langs de dijkvoet moest gezorgd worden voor een pad van twee roeden breed, zodat de wagens niet op elkaar hoefden te wachten zoals in het verleden wel eens was gebeurd.⁷⁰ In totaal ging het om 491 karren, 982 paarden en 1063 mannen en dan rekenen we niet mee eventuele inzet van ander materiaal als kruiwagens met de benodigde mankracht. Het was een majeure operatie onder leiding van dijkgraaf Ruurd van Roorda en met volledige medewerking van de dijkgenoten, waarbij de buitendijkers zich hadden geschikt in de verhouding 3:1.

De oorspronkelijke raming van 300.000 gulden moet zijn gebaseerd op het werk dat noodzakelijk was om de dijken weer te brengen op het niveau van voor de stormvloed, waarbij alles zou worden aanbesteed. Na de voorafgaande stormvloed van maart 1570 ging het om 29.000 gulden. De werkelijke uitgaven van de Contributie over 1571 bedroegen ongeveer 30.000 gulden. Het verschil met de 300.000 is moeilijk te verklaren. Weliswaar was een deel van het werk al met eigen mankracht uitgevoerd, hadden stadhouder en Hof het werk beperkt tot het hoogst noodzakelijke en was een deel van het materiaal uiteindelijk toch door volmachten gekocht, maar daarmee is de grote afwijking niet verklaard. In 1572 bedroegen de uitgaven ongeveer 55.000 gulden en toen mocht formeel alles met eigen mankracht worden gedaan. Het lijkt erop dat het verwijt dat er veel te hoog was geraamd hout snijdt.

Van bemiddeling naar arbitrage

De met Fonck uitgebreide commissie kreeg nieuwe informatie via de commissarissen Adriaen Vastaerts en Johannes Carolus. De buitendijkers claimden in hun voorstel van 26 juni het dijkgedeelte ten noorden van Harlingen, volkomen gescheiden van de binnendijkers. Verder wilden ze dat de 40.000 gulden die Alva had toegezegd alleen voor hen was en dat de vier dorpen aan de zeedijk, maar tevens achter de Slachtedijk (Firdgum, Tzummarum, Oosterbierum en Lidlum), helemaal bij de

69 dijkageboek, pp. 279, 280

70 recesboek 1, pp. 585-589

buitendijkers zouden gaan horen. Een jaar eerder hadden de binnendijkers al het noordelijk dijkgedeelte willen hebben.⁷¹ Het zuidelijke deel was het zwaarst in onderhoud en dat had geen der partijen graag. Dat de buitendijkers de vier dorpen erbij wilden, was wel begrijpelijk: ze grensden aan de zeedijk en het zou een welkome uitbreiding zijn van het aantal buitendijkster florenen. Duidelijk was wel dat beide partijen wilden scheiden en een eigen dijkgedeelte wensten te onderhouden, zodat ze niets meer met elkaar hadden te maken. Het ging er alleen nog om wie welk stuk kreeg en hoe de financiële regeling zou zijn. Caspar en zijn commissieleden zouden met deze nieuwe informatie de zaak nu snel kunnen oplossen, maar ze kregen daar geen tijd voor. Eind juni 1572 werd Caspar benoemd tot luitenant-stadhouder van Friesland, met de opdracht de binnengevallen geuzen te bestrijden. Voor dijkgeschillen had hij geen tijd meer en Fonck vertrok uit Friesland.⁷²

Nadat Caspar de geuzen voorlopig uit Friesland had verdreven was er even tijd voor het oplossen van de drie geschillen tussen binnen- en buitendijkers: het groot proces tegen Oostergo, het klein proces over de bijdrage aan het dijkherstel en de scheiding van partijen. Het werd nu formeel arbitrage en dus verklaarden de partijen op 23 december 1572 bij voorbaat dat ze de beslissing zouden accepteren ‘zonder enige clausule ofte limitatie’.⁷³ Men gaf vervolgens ‘alle eigenerfden, geestelijke of waarlijk edel of onedele’ die zich nog niet voor de scheiding hadden uitgesproken de gelegenheid om hun mening te geven. Het werd in de kerken bekend gemaakt. In Franeker ging bovendien de stadsomroeper met de trom rond. Als tegenstemmers zich niet voor 19 januari voor zonsomdergang bij Hero van Ockinga meldden, dan zou hij de volgende dag in Leeuwarden verklaren dat ze instemden. De grietman van Franekeradeel schreef op 11 januari de dorpsrechters nog eens aan over het compromis van de scheiding. De meeste buitendijkers lieten het oordeel over aan hun volmachten, maar binnendijkster dorpen als Zweins, Schalsum en Tzum gaven expliciet hun instemming.⁷⁴ Er was dus in februari 1573 brede steun voor scheiding en de arbiters wisten nu zeker dat die niet op grote weerstand zou stuiten. Alva stemde op 28 maart 1573 in met de arbitrage.⁷⁵

Je zou verwachten dat de arbiters het ijzer zouden smeden nu het heet was. Maar Van Roon en Oistendorp gingen naar huis en voorlopig had

71 recesboek 1, pp. 527, 528

72 Minnema Buma 1853, pp. 98, 99

73 Schwartzenberg 1782, pp. 919-920

74 dijkageboek, pp. 283-287

75 Schwartzenberg 1782, p. 931

Caspar ook geen tijd voor de Vijfdeelenzeedijken, want hij vertrok op 6 januari 1573 richting Haarlem, waar hij werd ingezet bij het beleg. Hij ontbrak dan ook op de bijeenkomst met de arbiters die Alva op 1 april 1573 had vastgesteld.⁷⁶ Daardoor bleef de definitieve arbitrale beslissing uit en de buitendijkers wilden weten waar ze aan toe waren. In een rekest aan Alva (26 juni 1573) toonden ze er begrip voor dat door de opstand in Holland en Zeeland de arbiters en dijkgraven uit die gewesten niet in staat waren naar Friesland te komen. Om verdere vertraging in de besluitvorming te vermijden stelden ze voor hoofdarbiter Caspar door een beperkt aantal arbiters (bijvoorbeeld Alva's adviseur Fonck en de president van het Friese Hof Van Achelen) te laten ondersteunen en om geen tijd te verliezen *heur stellende in de plaetse den secreten Rade* in Brussel. Daarop besliste Alva vanuit Nijmegen dat Fonck, Van Roon, Oistendorp en Van Achelen samen met Caspar in dit geval gingen fungeren alsof ze de Geheime Raad waren.⁷⁷

Toen Caspar na het beleg van Haarlem op 2 juli 1573 in Leeuwarden terugkeerde om de arbitrage af te ronden, had hij het ook druk met het uitrusten van schepen voor de bestrijding van watergeuzen. Caspars mede-arbiters Fonck, Van Roon en Oistendorp vertrokken begin augustus *nae sij de baere van den dijckgenoten der Vijfdeele questie gesloten doch niet uytgesproken hadden*.⁷⁸ Dus kon op 7 augustus ook Caspars naam gezet worden onder de regeling tussen binnen- en buitendijkers van de Vijfdeelenzeedijken.⁷⁹ De arbiters hoefden maar twee eenvoudige beslissingen te nemen: wie krijgt welke helft en welke financiële regeling is van kracht. In dit 'klein arbitrament' kregen de buitendijkers bij de toedeling van het dijkperceel niet hun zin, bij de financiële regeling wel, maar slechts tot het moment dat de dijken op orde waren. De regeling hield voor de toekomst het volgende in: *sullen dye gheheele dycken van 't Bildt af tot beyde de Mackummer zylen toe, by het arbitrament van t jaer 1533 desse Partyen toegelacht, in twee gelycke ende rechte deelen, ghedeylt worden*. De binnendijkers kregen het noordelijk gedeelte. Partijen hadden zo nauwelijks nog iets met elkaar te maken, zoals ze zelf al eerder hadden voorgesteld. Ze bleven nog wel binnen één waterschap onder één dijkgraaf.⁸⁰ De regeling werd pas van kracht als eerst de dijk in orde was gemaakt.

76 Schwartzenberg 1782, p. 947

77 Schwartzenberg 1782, pp. 940-943

78 M. Heymans 1999, p. 178

79 Tresoar, toegang 348 inv. 6394 nr. 114, Caspars brief van 8 augustus 1573: *Mais ayant aujourd'hui achevé les affaires des Binnen et Buytendicsters*.

80 Schwartzenberg 1782, pp. 942, 949, 950; groot proces tegen Oostergo niet genoemd; de 40.000 gulden is onveranderd.

Tot zolang bleef de betaling volgens de opgeschorte beslissing van Alva: iedereen dezelfde omslag.⁸¹ Dat was dus op korte termijn nadelig voor de binnendijkers, maar na de definitieve scheiding zou de sententie van juni 1569 weer gaan gelden. Pas op 18 november 1573 werd de regeling in Leeuwarden plechtig bekendgemaakt door luitenant-stadhouder Robles met de president en raadsheren van het Hof, in aanwezigheid van de volmachten van binnen- en buitendijkers.⁸² (De arbiters Van Roon, Fonck en Oistendorp waren verhinderd.) Als bij de interpretatie van deze regeling *eenighe duysternisse oft misverstandt tusschen Partyen vallen mochte* dan zouden net als in 1533 de stadhouder en de arbiters een beslissing nemen. Het oplossen van deze geschillen had zich over een lange periode voortgesleept, ondanks de directe bemoeienis van landvoogd Alva met dit lokale probleem. Het voorstel van de binnendijkers voor een commissie dateerde al van september 1571 en kort daarop lag de officiële opdracht er. Natuurlijk vertraagde het overlijden van stadhouder Van Brimeu de zaak enkele maanden, maar kolonel Caspar maakte met zijn commissieleden ook geen vorderingen. Toen in juni 1572 duidelijk werd dat beide partijen voor scheiding waren, maar wel dezelfde dijkhelft claimden, was dat probleem beperkt tot een Salomons oordeel: wie krijgt welke helft. De oorlog nam Caspar daarna geruime tijd in beslag, maar na het accepteren van arbitrage en het vaststellen begin 1573 van het grote draagvlak voor scheiding had men de zaak kunnen afkaarten. De eenvoud daarvan was ook in Brussel wel duidelijk en daarom had men daar geen bezwaar tegen het voorstel van de buitendijkers om een beperkt aantal arbiters te laten beslissen alsof ze de Geheime Raad in Brussel waren. Het scheelde in elk geval het heen en weer sturen van stukken. Toch duurde het nog bijna een half jaar voordat de beslissing bekend werd gemaakt. Onder het bewind van Schenck van Toutenburg kwamen in 1533 arbiters binnen een maand tot een eindoordeel in een veel complexere zaak.

Caspar zet dijkgraaf half jaar gevangen

Dijkgraaf Ruurd van Roorda was in oktober 1572 in opdracht van Caspar gevangen gezet op beschuldiging van 'wederspanningheid'. En dat terwijl hij volop bezig was met het herstel van de dijk. Van Roorda hoorde bij de Statenleden die weigerachtig waren om 7000 gulden beschikbaar te stellen voor de Waalse troepen.⁸³ De ervaring van de dijkgraaf was hard nodig, want wat er in de zomer van 1572 ondanks de gevechten nog aan

81 Schwartzberg 1782, pp. 946-948

82 Winsemius 1646, pp. 171, 172

83 Andreae 1899, p. 126

dijkherstel was gedaan werd op 6 december 1572 alweer getest door een stormvloed. Er werden diverse grote gaten in de dijk geslagen *deur de welke gaeten die dagelixen vloet gaet niet anders oft het geopenden zijlen waeren*. Sinds Allerheiligen 1570 waren de buitendijkers het zoute water niet kwijtgeraakt en kon het land niet worden ververst.⁸⁴ Op 3 februari 1573 meldde zich de volgende storm, die opnieuw een stormvloed veroorzaakte in Friesland, Groningen en het Zuiderzeegebied.⁸⁵ De buitendijkers vroegen in januari aan het Hof of de dijkgraaf van *zijne tegenwoordighe gevangnisse ofte bewaeringhe mach ontslagen worden*. Ze wilden gebruik maken van het ijs om materialen naar de dijk te brengen om de gaten te dichten, wat hard nodig was. Het Hof wilde liever een ander aanstellen als dijkgraaf. Van Roorda had vanuit zijn gevangenis laten weten dat hij wel plaats wilde maken, maar dat wilden de gedeputeerden van binnen- en buitendijkers niet.⁸⁶ Begin april drongen zij opnieuw aan op Van Roorda's vrijlating, waarbij ze met argumenten aantoonde dat hij voor hen onmisbaar was. Ze herinnerden er daarbij aan dat er in 1572 een enorme inspanning was geleverd voor het dijkherstel: *Hoe dat in den verleeden jare de zeedycken zeer geramponeert ende te broecken syn geweest, ende doer dien zyn ten selven tyde by de Dyckgraeff ende Gedeputeerde, volgende de ordonnantie van deesen Hoove, besteedt vier hondert twee ende tachtich roeden crebben, ende thien roeden kisten, die voor een deel gemaect, ende voor een deel, doer de trublen doe opgeresen, ongemaect gebleven zyn*. Uitsluitend als gevolg van de oorlogshandelingen was voltooiing van het dijkherstel bemoeilijkt. Men wilde de gekozen dijkgraaf op de zeedijk zien, omdat 'door zijn absentie de landen grote schade lijden': *Ende dat vermits die goede kennisse, die hy doer lange experientie heeft, ende die getrouwe onpartysche diensten, die hy aen de dyckaigne mennich jaren heeft beweesen*. Ruurd van Roorda was dus niet alleen een kundig dijkgraaf, hij werd ook integer gevonden, omdat hij beide partijen (binnendijkers en buitendijkers) gelijk behandelde. Hij werd op 3 april 1573 op borgtocht vrijgelaten. Van het Hof mocht *den Dyckgrave hem vuyt deser Stede (Leeuwarden) transporterere in der saecke van der dyckaigne*, maar hij moest zich onmiddellijk weer melden als het Hof dat vroeg en de borg bestond uit al zijn goederen.⁸⁷

Na inspectie van de dijken in maart 1573 (nog zonder dijkgraaf) bleken er ten noorden van Harlingen twee en ten zuiden van Harlingen eenenveertig gaten in de dijk te zitten. Dit bewijst nog eens het grote verschil

84 dijkageboek, pp. 280, 281

85 Buisman 1998, pp. 677, 682

86 dijkageboek, pp. 281, 282

87 Schwartzenberg 1782, p. 933

in onderhoudsgevoeligheid van de dijkhelften. Op de zondag na Pasen werd het dichten ervan met wier-, rijs- en rietwerk aanvaard en binnen twee weken moest het klaar zijn. Ook deze keer mocht het werk met eigen mankracht gebeuren.⁸⁸ Bij de dijkinspectie van mei (met dijkgraaf) werd vastgesteld dat er totaal zo'n 200 roeden aan paalwerk nodig was. Omdat de volmachten het onderling niet eens werden, legden de commissarissen Roussel en Fritema die beslissing bij het dijkbestuur. De aardwerken werden eveneens met eigen mankracht uitgevoerd. De beschadigingen aan het aarden talud moesten voor 12 juni klaar zijn, de aard-, rijs- en rietwerken voor 25 juli en de wierwerken voor 29 september.⁸⁹

Driedaagse zomerstorm maakt inliggers onontkoombaar

Er werd dus in de zomer van 1573 hard gewerkt aan het herstel van de dijken. Een storm die duurde van 19 tot 21 augustus zorgde vervolgens voor een stormvloed die alle werk weer teniet deed. Grote delen van Westergo stonden opnieuw onder water. Er zouden wel *vijfduysent beesten en veel menschen* zijn verdronken.⁹⁰ Caspar had vier galeien uitgerust die moesten bijdragen aan het beheersen van de Zuiderzee en aan het veroveren van Enkhuizen en Medemblik, om daarna de belegering van Alkmaar te versterken, die op 21 augustus was begonnen. De zomerstorm bracht ook Caspars galeien in moeilijkheden. Er sloeg eentje om, waarbij 80 mensen verdronken, en een andere dreef door het Amelander gat en kwam tenslotte bij Groningen weer aan land. De overige twee galeien werden bij Holwerd aan de grond gezet. Een volgende zware zuidwesterstorm, op 30 augustus, stuwde het binnenwater zo ver op, dat Leeuwarden het water van de Zwette maar nauwelijks buiten kon houden. Het Hof ontbood vervolgens acht dijkgraven met hun gedeputeerden. De dijkgraven van Het Bildt, Lemsterland en de Vijfdeelenzeedijken waren er niet bij, terwijl Dantumadeel en Wymbritseradeel met alleen binnendijken er wel waren. Waarom de besturen van die drie zeeverende waterschappen niet hoefden te komen, is onduidelijk. Op 3 september kregen ze te horen dat het land grote schade zou ondervinden als de dijken niet werden gerepareerd en daarom vonden stadhouder en Hof dat die reparatie moest worden uitgevoerd. De dijkgraven moesten een rapport maken over de staat van hun dijken en aangeven welke middelen voor reparatie en bescherming nodig zouden zijn.⁹¹ Waarom volgde het Hof deze vol-

88 recesboek 1, pp. 637-644

89 dijkageboek, pp. 291-294

90 Buisman 1998, pp. 684, 685; er is grote schade van Antwerpen tot in het Sleeswijkse Noord-Friesland

91 Heymans 1999, pp.179, 180

strekt overbodige procedure? De dijken waren net een paar dagen eerder verschrikkelijk beschadigd, dijkgraven en gedeputeerden hadden waarschijnlijk hun eerste inspectie al uitgevoerd, niemand was van plan de dijken ongemeen te laten. Het paste wel bij de opdracht van Alva uit 1571 dat het Hof zich directer met dijkzaken moest gaan bezighouden, maar deze puur procedurele interventie zette geen zoden aan de dijk.

De ravage bij de zeedijken was groot. Voor de Vijfdeelenzeedijken kregen president Van Achelen en raadsheer Fritema commissie. De visitatie op 18 en 19 oktober was beperkt tot het gedeelte tussen Roptazijl en Cornwerd. Op grond van de eerdere inspectie door de dijkgraaf moet al bekend zijn geweest dat dit gedeelte er het ergst aan toe was. Op 20 oktober bespraken dijkbestuur en commissarissen het resultaat met de volmachten en die kregen vervolgens opdracht om gezamenlijk te overleggen hoe de dijken het beste konden worden gerepareerd. Na lange discussie werd men het eens over *de nootlijcxte plaetsen daer men een kaydijck ofte inlegger soude behooren te leggen* van tien of twaalf voeten hoog, met een deugdelijk beloop en *van allen canten wel met soeden opgesweept* en wel zo, dat niemand zou denken dat de oude dijk op de oude plaatsen kon worden hersteld. Het ging om vier locaties. Over het gedeelte tussen Roptazijl en Harlingen schreven de inspecteurs: *te weten op 't noorden van Ropta zijl ofte tenminsten Eede Gerbranda huys aff tot Harlingen toe*. De inligger vanaf het zuiden van Harlingen moest ter hoogte van het noorden van de Pingjumer werpdijk *in den principalen olde dijk gevoecht worden*. Iets zuidelijker, bij Coeholle, moest de oude dijk weer worden verlaten en moest de inligger landinwaarts in rechte lijn lopen tot de Gelderse dijk.⁹² Daarna moest de inligger weer beginnen bij Houserhorne en lopen tot de Cornwerder kerkeburenhorne waar *de kay ofte indijck een eijnde soude nemen*. De details werden door het dijkbestuur met vier volmachten (twee uit elke partij) en een landmeter uitgewerkt. Met andere woorden: de plaats van de inliggers en de hoogte etc. werden bepaald door de volmachten en het dijkbestuur, niet door commissarissen of stadhouder. Ook de kostenraming voor de paalwerken verwachtten de commissarissen van het dijkbestuur te krijgen. Daarna kon het Hof een ordonnantie maken.⁹³ Dat de discussie over de inliggers lang duurde, is heel goed te begrijpen, want diverse eigenaren gingen land kwijtraken.

Op 26 en 27 december 1573 werd zowel uit Holland als uit Groningen een vliegende storm gemeld en Viglius schreef in januari 1574 dat een groot

92 Minnema Buma 1853, p. 58: Coeholle is een verdwenen plaats, lag destijds iets ten noorden van Zurich.

93 recesboek 1, pp. 645-655

deel van Friesland onder water stond.⁹⁴ Na de zomerstorm van 1573 was al duidelijk dat de oude dijk op diverse plaatsen niet meer te herstellen was. Met de winterstorm die er overheen kwam zou het dijkherstel een enorme inspanning vergen in mankracht en geld. Veel huislieden in het gebied van de buitendijkers waren inmiddels zo verarmd, dat ze geen enkele omslag op de floeren konden betalen. Ze waren *ganselijcken gebloetet ende op nijt gecoemen*. Daarom werd hun ontvanger op 27 januari 1574 gemachtigd om als het nodig was in plaats van de huislieden de landheren aan te slaan. Die kregen wel recht op verhaal, met als onderpand de opstallen van hun huisman.⁹⁵

De buitendijkers probeerden een dag later een gunstige uitgangspositie te verwerven voor de komende dijkreparatie. Eerst vroegen ze alsnog de noordelijk helft in onderhoud te krijgen en in dat geval waren ze tevreden met de helft van de 40.000 gulden van het gewest. Mochten de binnendijkers dat afwijzen, dan accepteerden ze de zuidelijke helft, maar in de tussenperiode van dijkreparatie gingen ze ervanuit dat driekwart van de aarden dijk voor de binnendijkers was (conform de arbitrale uitspraak) en dat die voor het zuidelijk deel ook de paalwerken op het gewenste niveau moesten brengen. De binnendijkers reageerden meteen. Ze wilden de scheiding direct laten ingaan en dan gunden ze de volle 40.000 gulden van het gewest aan de buitendijkers. Als dit voorstel werd verworpen zouden ze zich aan het arbitrament houden.⁹⁶ Het was van beide kanten een doorzichtige poging om een voordeliger deal te krijgen, maar stadhouder en arbiters gingen er niet op in. Op 11 maart 1574 maakte het Hof bekend dat er een projectgroep zou worden gevormd bestaande uit de stadhouder, de president, de procureur-generaal en twee gewone raadsheeren die 'tot zich zouden nemen' dijkgraaf Ruurd van Roorda, gedeputeerden en op afroep nog een paar anderen. Er werd nog eens bevestigd dat bij het opmaken van de dijk het octrooi en het arbitrament zouden gelden. Een omslag in drie termijnen moest 40 à 50.000 gulden opleveren en men wilde diezelfde dag nog opgave van het aantal mensen dat nodig was voor het werk, uitdrukkelijk voor de hele dijk. Dat betekende uitvoering met eigen mankracht, geen aanbesteding. Partijen moesten ook laten weten op welke dag de stadhouder, president en raadsheren op de dijk werden verwacht om het werk te starten.⁹⁷

94 Minnema Buma 1853, pp. 109, 110

95 recesboek 1, pp. 668, 669

96 recesboek 1, pp. 680-683

97 recesboek 1, p. 673

Intussen had procureur-generaal Johannes Carolus een opvallende éénmansactie uitgevoerd. Hij waarschuwde op 1 februari 1574 de partijen, dat als door hun toedoen land verloren zou gaan, de koning van Spanje toch belasting zou heffen over dat verdwenen land. Zijn 'commissie speciaal' gaf hem de macht de belangen van de koning te beschermen. Hij liet die boodschap door een deurwaarder indringend overbrengen. Dit had alles te maken met het chronisch geldtekort van de koning. Carolus beweerde dat landverlies te wijten was aan meningsverschillen. Dat was volstrekt onterecht en bovendien waren ze inmiddels arbitrair uit de weg geruimd. In feite kondigde hij aan dat er belasting zou worden geheven over verloren land. Het stond al vast dat door inliggers te maken er land verloren ging en het was dus misleidend te spreken over toekomstig landverlies door eigen schuld. De binnendijkers bestreden op 3 februari Carolus' beschuldiging dan ook. Zij geloofden dat Gods hand het zo had beschikt en zij hadden kort daarvoor immers nog eens laten weten dat ze zich aan het (klein) arbitrament wilden houden als hun voorstel er niet doorkwam. Daarom vonden ze dat de protestatie van de procureur *geen plaats en heeft*. Zij wilden er dan ook geen schade van ondervinden.⁹⁸ De buitendijkers liepen wel schade op, want ze kregen vanaf 1575 daadwerkelijk een belastingaanslag over hun verloren gegaan land. Na een smeekschrift van Dijon Hanya in 1579 werd als grote genade die belasting gehalveerd.⁹⁹ Het belangenverschil in een notendop: voor de boer is zijn land belangrijk, voor de koning zijn belasting.

1574: samenloop van dijkwerk en verdedigingswerk

In het voorjaar van 1574 begon het grootschalige dijkherstel dat in later eeuwen aanleiding was om Caspar o.a. het predicaat 'grote dijker en graver' te geven. Om duidelijk te maken wat zijn werkelijke rol was, persoonlijk en in zijn functie als stadhouder, en om aannemelijk te maken dat er een samenloop van belangen was bij Harlingen, is er van deze periode een vrij uitgebreide beschrijving nodig.

Met de gevormde projectgroep kopieerde men letterlijk de organisatie zoals die was geweest bij het tot stand komen van het Groot Arbitrament in 1533. Toen ging het over de toekomstige bestuurlijke organisatie van het dijkonderhoud aan de westkust van Westergo en over de onderlinge lastenverdeling. Nu ging het alleen om de uitvoering van het werk aan de Vijfdeelenzeedijken. Door het dijkbestuur bij de projectgroep te betrekken, konden de gebruikelijke twee stappen in de procedure (dijkgraaf

98 Schwartzenberg 1782, pp. 958-960

99 recesboek 2, pp. 1110-1113

maakt concept, Hof beoordeelt en keurt goed) worden kortgesloten. Op 25 maart lag er een uitgewerkt plan van 24 punten uitsluitend voor de nieuwe inliggers.¹⁰⁰ Het grootschalige dijkproject werd dus in tweeën geknipt. Punt 20: ‘de andere dijken waar geen inligger zal komen worden te zijner tijd geïnspecteerd en ook daarvoor wordt in een ordonnantie vastgelegd hoe ze gerepareerd en versterkt moeten worden.’

Ongetwijfeld heeft het dijkbestuur inbreng gehad bij het dijkbestek (afmetingen, paalwerk, graafwerk) en zijn de werktijden en de gebruikelijke boetes voor onbehoorlijk gedrag e.d. grotendeels overgenomen uit eerdere ordonnanties. Maar er was deze keer ook echt iets bijzonders aan de hand. In het plan voor de inliggers waren duidelijke ingrepen van stadhouder en Hof zichtbaar. Die zijn alleen verklaarbaar uit een samenloop van belangen bij Harlingen: het dijkherstel en de verbetering van verdedigingswerken. De havenstad was kwetsbaarder geworden, want sinds oktober 1573 beheersten de watergeuzen de Zuiderzee. Het risico van een belegering zoals van Middelburg kan een rol hebben gespeeld. In februari moest daar het Spaanse garnizoen zich overgeven, omdat versterkingen uit Antwerpen en Bergen op Zoom werden tegengehouden door de Zeeuwse watergeuzen.¹⁰¹ Zoiets zou Harlingen ook kunnen overkomen en Caspar wist dat ‘vijanden van zijne majesteit met grote menigten’ in Friesland aanwezig waren. Hij had in februari herbergiers in Leeuwarden verplicht een gastenregister aan te leggen, zodat er kon worden gecontroleerd op de aanwezigheid van geuzen en hun familieleden.¹⁰² Inwoners van Harlingen begonnen in de loop van april de stad te verlaten. Was het vanwege de enorme toeloop van dijkwerkers of uit angst voor komende gevechten? Er volgde een plakkaat waarin vertrek uit Harlingen alleen met toestemming van het Hof mocht. Ging iemand toch weg zonder consent van het Hof, dan zouden zijn roerende en onroerende goederen direct worden gebruikt voor de lasten die de stad waren opgelegd voor soldaten *ende andersins aanvallen*.¹⁰³ Caspar verbleef ook geregeld op het blokhuis van Harlingen en dat was voor het dijkwerk echt niet nodig. Vanuit dat tijdelijke hoofdkwartier kon hij snel reageren op eventuele geuzenaanvallen vanuit zee.

De behoefte aan verbetering van de verdediging rond het blokhuis kan worden afgeleid uit de eis om voor het dichten van de gaten te experimenteren met nieuwe kistwerken: *enige nieuwe proeven, kisten ofte krebber,*

100 Schwartzenberg 1782, p. 966; recesboek 1, pp. 674-677; Winsemius 1622, pp. 586, 587

101 Israel 2008, p. 201

102 Schwartzenberg 1782, pp. 960-961 d.d. 23 feb 1574

103 Schwartzenberg 1782, p. 972

zulks bij mijn heere die stadhouder en den commissarissen tot meeste nut ende orbaar van den lande bevonden zal worden te behoren. Het is op zijn minst vreemd dat in een ordonnantie die uitsluitend gaat over inliggers die landinwaarts nog vanaf de grond moeten worden opgeworpen, gesproken wordt over het dichten van gaten. De experimenten dienden dan ook een ander doel. Die proeven werden bij de financiële afrekening in 1575 'Meester Lous proeve' genoemd. Meester Lou was de Harlinger Lou Ripperts, die in 1574 in de Harlinger stadsadministratie werd vermeld als hardsteenhouwer en meester stadsmetselaar.¹⁰⁴ Waarom werd deze man door de stadhouder bij het dijkwerk betrokken? Caspar had 4000 carolus guldens *den Landen verstreect tot vordering van de proeven in t'maecken van den nyeuwen dijck*. Dat kwam uiteraard niet uit zijn eigen zak, want op de rekendag in 1575 werd *sijn Reeckeninge dien aengaende overgeleijt*.¹⁰⁵ Vanaf de Harlinger zuiderhorne tot aan de Wiardahorne werden kistwerken volgens 'Lous proeve' aangelegd. Noord van Harlingen waren eerder kistwerken volgens Paulus Jelles proeve gemaakt, maar stadhouder en raden wilden beslist dat die werden vervangen door kistwerken volgens 'Lous proeve' over dezelfde lengte als ten zuiden van Harlingen.¹⁰⁶ De concrete opdracht om noord en zuid van Harlingen even lange kistwerken te maken volgens 'Lous proeve', doet vermoeden dat niet de actuele toestand van de dijk maar een ander belang beslissend was voor de lengte van deze paalwerken. Ze sloten aan op het Harlinger blokhuis en dat werd tegen de zee beschermd deels door paalwerk en deels door dijkwerk. Het was in 1572 door Caspar versterkt en voor de verbetering van het dijkwerk liet drost Van Espelbach in september 1572 ruim 100 mannen uit Barradeels dorpen komen om aan de sterkte te werken *met schuppen ende leppen*. De drost kon dat doen omdat hij ook grietman van Barradeel was. Twee maanden later liet hij in opdracht van *den hoochvermogende heere van Billy* door zo'n 80 dorpelingen het ijs breken in de blokhuisgracht.¹⁰⁷ Het ligt voor de hand dat in 1572 voor de verbetering van het steenwerk aan het blokhuis Lou Ripperts is ingeschakeld en wellicht heeft hij zich toen ook bemoeid met de verbetering van het paalwerk rondom de blokhuisgracht, dat uiteraard als zeewering diende maar ook als eerste verdedigingslinie.

Italiaanse ingenieurs hadden omstreeks 1572 een plan gemaakt voor de vesting Harlingen, waarbij noord en zuid van het blokhuis en de haven

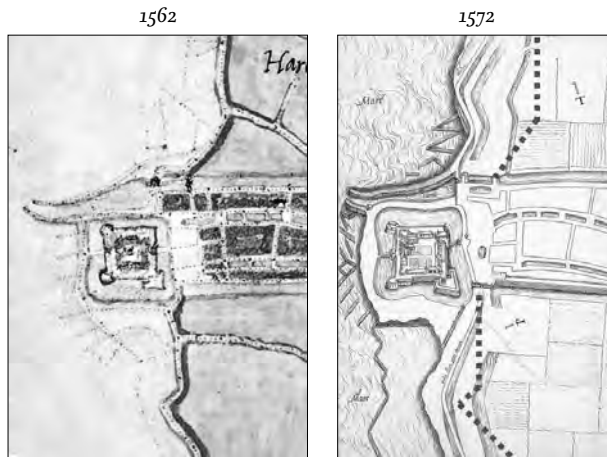
104 Genealogisch jierboekje (1959) p. 54; Bergsma 1999, p. 327

105 recesboek 1, p. 764

106 recesboek 1, p. 691

107 Schroor 2015, p. 81

bolwerkachtige uitstulpingen in de zeedijk waren voorzien, als een soort bastions.¹⁰⁸ Op die plek waren als zeekering alleen inliggers mogelijk, maar de Italianen hadden de bestaande kustlijn met die bastions een eind zeewaarts verlegd. Daartoe was men destijds technisch niet in staat. Van Italianen mocht je toen ook niet verwachten dat ze opeens deskundige dijkbouwers waren. Dat waren de Harlinger aannemers Hansz Hansz en Rinnert Hansz ook niet en toch was hen gevraagd ‘patronen voor een standige dijk’ te maken. Ze hebben hun ontwerpen laten zien en ze kregen er een paar gulden voor, maar ze zijn niet uitgevoerd.¹⁰⁹ Was het een poging van Caspar om buiten de dijkgraaf om alsnog een oplossing te vinden die in de buurt van het Italiaanse ontwerp kwam? Want het verschil met de door de volmachten besloten inliggers was groot. Hij heeft ook ongetwijfeld geweten dat Adriaen Anthonisz uit Alkmaar zijn kennis van dijkbouw had gebruikt bij het maken van vestingwerken rond Alkmaar. Die waren in 1573 tussen 25 mei en 21 augustus (binnen drie maanden!) voor een groot deel voltooid. (De Spanjaarden vielen aan op de onvoltooide noordoostelijke kant.) Landmeter Adriaen Anthonisz had zijn technische vakkennis opgedaan bij toezicht op dijkbouw- en landaanwinningprojecten. Hij was eerder dan Stevin begonnen met een nieuw vestingstelsel gebaseerd op aarden dijken.¹¹⁰



Afb. 3. De stippellijn op de Robleskaart geeft de kustlijn weer volgens Van Deventer.

108 Roblesatlassen kaart 48

109 recesboek 1, pp. 767-768; Tresoar toegang 14 inv. 16694 blad 132: Rinnert Hansz wordt in 1570 genoemd inzake de bouw van een brug.

110 Israel 2008, p. 302; Westra 1992, pp. 36, 37

Bij Harlingen moest Caspar zich neerleggen bij het feit dat die zeedijkbastions onhaalbaar waren en hij zag kennelijk de paalwerken volgens Lou's proeve als het beste alternatief. Maar de combinatie zeedijk-bolwerk moet zijn belangstelling hebben gehad. In artikel 2 van de ordonnantie verschijnt een voor het dijkwerk ongebruikelijke term: *Ten tweeden, ende gemaakt worden acht roeden van beloope te weten vijf van buiten ende drie van binnen, beide in den linie wel gevuld* Linie betekent o.a. 'een zeker recht gedeelte van een vestingomwalling'. Uit de aard van zijn functie was Caspar geïnteresseerd in vestingbouw. Wilde hij, nu de verbeterde methode was afgeleid van dijkbouw, daar in de praktijk meer van weten? Want uit de specificatie van de paalwerken (29 mei) blijkt dat Caspar zelf ook als kapitein van een dijkperceel functioneerde: *neffens het honsch bosch waar des Heeren Stadhouders ende Hanya dijken scheyden en int noordteynde van den lange dijk neffens des Heeren Stadthouders parcheel*¹¹¹ Voor dit perceel was Tiete van Camminga zijn substituut, zijn plaatsvervanger zoals op de noordzijde van de terminus staat. De namen van de hoplieden staan er in volgorde van de dijkpercelen gerekend vanaf het blokhuis en ten noorden volgt Hanya op Camminga. De stadhouder hield dus persoonlijk toezicht op het perceel direct ten noorden van het blokhuis. Al was het ontwerp van zijn ingenieurs daar niet haalbaar, praktische kennis van dijkbouw zou hem elders zeker van pas komen.

De combinatie zeedijk-bolwerk komt in dit jaar ook voor bij het herstel van de Groninger dijken. Daar speelden vergelijkbare problemen als het ging om de vraag wie een bijdrage moest leveren. Er was sprake van Hollandse oorlogsschepen op de Eems voor Delfzijl, die de scheepvaart naar Groningen wilden beletten. 'En om deze tijd heeft de Coronel Billy de oosterse dijken bezichtigd en heeft de landen van Fivelinge en Duurswold door zijn autoriteit maar tegen de landrechten gedwongen daar te helpen en te werken onder de voorwaarden zoals in 1541. En omdat dit voor het land het beste was hebben die van Fivelinge ingestemd.' En vervolgens werd er in korte tijd 'opgericht een heerlijke dijk van hoogte dikte breedte als enig bolwerk om een stad wezen mag'.¹¹² Kortom, er zijn diverse aanwijzingen dat Caspar plaatselijk technieken voor dijkwerken en verdedigingswerken probeerde te combineren, in navolging van Adriaen Anthonisz. Opmerkelijk zijn verder de rechtstreekse opdrachten die Caspar in Harlingen gaf aan diverse mensen, buiten de dijkgraaf

111 recesboek 1, p. 691; hoewel er uitdrukkelijk honsbosch staat moet bedoeld zijn honsbosch, de plek van de vroegere uitmonding van de Ried ten noorden van Harlingen, Schroor 2015, pp. 21, 23

112 Feith (ed.) 1852, pp. 365, 366

om: Douwe Hiddesz, oud-gedeputeerde, op bevel van de stadhouder geroepen voor veel zaken; heer Johannes Cams, voor *balck gaeren* door de stadhouder daartoe gecommiteerd; heer Sytze, voor 10 dagen vacatie in opdracht van de stadhouder; dr. Johan Roorda, voor *diligentie aen mijn Heere Stadhouder*, om het aangehaalde hout te Staveren en om de gevangen schippers van dien. Tzaerdt Abbesz c.s. kregen betaald voor hun hooi dat door de Carabijns van de stadhouder als voer voor hun paarden was afgehaald.¹¹³ De relatie met het dijkwerk is niet altijd duidelijk, soms is hij er ook niet maar de kosten werden wel door de Contributie betaald. Het verzamelen van balken door Johannes Cams doet denken aan de eerdere versterking van het Leeuwarder blokhuis met balken die bestemd waren voor de zeedijken en die door Caspars Venetiaanse bouwmeester met geweld waren afgepakt van de eigenaren.¹¹⁴ Overigens bleken de paalwerken volgens 'Lous proeve' geen succes, want de dijkgraaf constateerde later in het seizoen na een matige storm dat ze omhoog waren gekomen ('opgedreven'). Bij een echte storm zouden vergelijkbare kistwerken het ook niet houden.¹¹⁵

De opvallendste ingreep in de ordonnantie was de werkorganisatie. In plaats van de gebruikelijke uitvoering met aannemers en opzichters en met het toezicht daarop van volmachten en gedeputeerden, was nu gekozen voor een militaire structuur met militaire rangen. Het werk aan de inliggers was verdeeld in elf percelen. Aan het hoofd van elk perceel stond een kapitein die twaalf rotmeesters met elk vijftienvintig man aanstuurde. Sinds Schenck van Toutenburg het korps van de derde man had opgericht werd een vendel gecommandeerd door een hopman en ook de stadsschutterij hanteerde die naam.¹¹⁶ Het gebruik van het woord kapitein bij het dijkwerk wijst op directe invloed van Caspar, die in het Frans communiceerde. In 1571 vreesden de commissarissen al voor oproer met die grote hoeveelheid mensen aan de dijk en deze keer zouden het er nog veel meer worden. Met de directe bevelsstructuur van deze werkorganisatie waren die ongetwijfeld beter in toom te houden. Inderdaad dreigde er in juni 1574 oproer, omdat er niet genoeg eten was voor dit grote dijkleger en ook niet voor de burgers van Harlingen. Dijkgraaf Ruurd van Roorda, drost Georg van Espelbach en Hette van Deekema vroegen op 18 juni Caspar dringend om iemand opdracht te geven brood en een flinke hoeveelheid rogge te leveren. Hun eerste verzoek

113 recesboek 1, pp. 767-770

114 Gabbema 1701, p. 535; Eekhoff 1846, p. 228

115 recesboek 1, pp. 775-777

116 Schwartzenberg 1773, p. 674

had nog niets opgeleverd (*niettegenstaende onsen voirgaenden scrieven*) en ze smeekten Caspar *als een vaeder ende principael hoofd der dijcgagien ende ganse gemeente* toch vooral op te schieten.¹¹⁷ Caspar vertoefde toen in Groningen, maar was op 22 juni *weder na Vreslant vertogen*.¹¹⁸ Hij had verzuimd om de foerage van dat grote dijkleger goed te regelen. Zijn huursoldaten zorgden in zo'n geval voor zichzelf bij de boeren op het platteland, maar de dijkwerkers waren aan hun plaats gebonden. Op het verlaten van het werk zonder uitdrukkelijke toestemming van de kapitein was deze keer in plaats van de gebruikelijke boete een ongebruikelijk zware straf gesteld: *arbitrallycken ghestraf* aan zijn lijf tot discretie van de Hove. Dat was rechtstreeks overgenomen uit het plakkaat tegen het verzuim van de (burger)wacht, ongetwijfeld op aanwijzing van de kolonel-stadhouder.¹¹⁹ Het was zijn verantwoordelijkheid dat er tijdig eten naar de werkplek van de dijkwerkers werd gebracht. Niet die mannen moesten door hem 'met harde hand' tot werken worden gedwongen, maar hijzelf moest tot twee keer toe worden aangespoord om voor voldoende eten te zorgen.

Voor goede dijken is expertise noodzakelijk

Dat er in de ordonnantie van 25 maart andere accenten zijn gelegd dan de gebruikelijke, blijkt ook uit wat er niet in staat: het benodigd aantal karren en paarden, kruiwagens en andere gereedschappen. In de ordonnantie van 1572 waren ze wel opgenomen en dat was ook het geval in de ordonnanties van West-Dongerdeel van 29 maart en 27 juli 1574. Alle drie kwamen tot stand op de gebruikelijke manier: dijkgraaf maakt concept, Hof beoordeelt en keurt goed. In die van de projectgroep is alleen het aantal arbeiders af te leiden uit de organisatie: 3300. Men heeft kennelijk het regelen van de overige details overgelaten aan de dijkgraaf. Die 3300 man was een enorme aanslag op het arbeidspotentieel. Voor burgerwacht en strandwacht was er al beslag gelegd op eenderde van de weerbare mannen.¹²⁰ In artikel 8 van de ordonnantie was geregeld dat de steden ook hulpkrachten moesten leveren uit huizen die niet in het floerenregister voorkwamen. Desondanks moet men problemen hebben voorzien om het totale aantal te halen, want twee dagen na de publicatie van het plan werd een plakkaat uitgevaardigd met de boodschap dat iedere man die niet in staat was in zijn levensonderhoud te voorzien zich moest melden aan de zeedijk, omdat de *opmaeckinghe der dyckaighen, die*

117 Tresoar, toegang 348 inv. 6395 nr. 210

118 Formsma en Van Roijen 1964, pp.273-275

119 Schwartzberg 1782, p. 894

120 Schwartzberg 1782, pp. 894, 923

nu voor handen is, van doen heeft groot getal van Volcke. Wie betrapt zou worden op bedelen terwijl hij gezond van lijf en leden was, zou worden gestraft als vagebond en ledigganger.¹²¹ Als op deze manier de mankracht alleen al voor de inliggers moest worden geronseld, dan vraag je je af waar de capaciteit voor de andere dijken vandaan moest komen. Wellicht hebben stadhouder en Hof werkelijk gedacht dat de inliggers in drie maanden klaar zouden zijn en dat dan de hele militaire organisatie kon worden verplaatst naar de overige dijken, want die werden op 18 mei ook in elf percelen verdeeld.¹²² Overigens was toen al duidelijk dat de planning voor de inliggers op geen stukken na zou worden gehaald. De aangestelde kapiteins waren burgerhoplieden en de meesten hadden een relatie met de Contributie als oud-dijksgedeputeerde, als volmacht of ontvanger. Al snel kwamen enkele kapiteins bij de stadhouder en de commissarissen met praktische problemen. Waar moest de benodigde grond worden afgegraven en waar mochten ze zoden steken? Ze werden direct naar de dijkgraaf verwezen. Het probleem dat de arbeiders het begin en einde van de schafttijd niet wisten, omdat ze ('door het gedruis onder het gemene arbeidende volk') de torenklok van Harlingen niet konden horen, loste de stadhouder zelf op: vlagsignalen vanaf de kerktoeren.¹²³ In 1572 had de dijkgraaf dat decentraal geregeld: *Ende opdat volcoemen schoftijden gearbeijt moegen worden sullen die opsichters sandtloepers ofte compassen houden opdat nijmandt hem van het gehoer van die clockslach sall hebben te ontschuldigen.*¹²⁴ De totaal 132 rotmeesters hadden kennelijk niet allemaal een zandloper of uurwerk.

Ze waren ook vast niet allemaal ervaren aannemers van dijkwerk. Toen de inliggers op ongeveer zes voet hoogte waren (omstreeks 13 juni) constateerde de dijkgraaf dat het niet goed ging. Ze waren aan de ene kant te vlak en aan de andere kant te steil: *te slegt ende te schoor*. Het goed slechten van de aarde was heel belangrijk: 'bij het aanleggen van de dijk moet worden gelet op het zorgvuldig neerleggen van elke volgende laag aarde. Als de steken aarde uit de kruiwagen willekeurig worden neergelegd raken ze bij de eerste gelegenheid uit hun verband. Na iedere storting van twee voet hoogte moet de aarde helemaal geëgaliseerd worden en daarna met paarden worden aangestampt'.¹²⁵ Ook het afgraven van de benodigde aarde ging 'onordentelijk'. De zes voet hoogte had na 16 dagen bereikt

121 Schwartzberg 1782, pp. 966, 967; recesboek 1, pp. 674-677

122 De dijk was 30 km lang (6326 roeden) waarvan ongeveer de helft nieuwe inliggers kreeg, wat neerkomt op gemiddeld 1360 meter per perceel, 113 meter per rotmeester.

123 recesboek 1, pp. 678, 679

124 recesboek 1, pp. 585-589

125 Ypey 1777, p. 41

moeten zijn en dat was bij lange na niet gehaald. Het was dan ook al snel duidelijk dat in de geplande drie maanden de hoogte van 12 voet niet bereikt zou worden. Op 18 mei waren de volmachten bij het Hof voor afspraken over het maken van de andere dijken. Maar in aanwezigheid van Caspar stelden ze toen al vast dat het doel voor de hoogte van de inliggers voor het jaar 1574 moest worden verlaagd: tien voet hoog met een kruin van zes voet breed en bekware afstorting. Als dat was bereikt moest de zaak blijven rusten tot volgend jaar.¹²⁶

Caspar kon niet voortdurend zijn aandacht aan zijn perceel bij Harlingen geven. In de Groninger Ommelanden speelden vergelijkbare problemen tussen dijkgenoten en daar was zijn aanwezigheid als stadhouder en bevelhebber ook nodig. Dijkgraaf Ruurd van Roorda moest de door hem gesignaleerde problemen zelf maar oplossen. Die instrueerde op 13 juni 1574 de kapiteins hoe schuin op zes voet hoogte het binnendijkse talud behoorde te zijn en hoe ze de benodigde aarde correct moesten aanvoeren: *waerdoer sijn Gestrengheid mij onderweg in sijn vertrecken heeft wel ernstelijcken gelast en bevoelen U.E. alle te adverteren ende te ordineren oock scherpelijcken beveelen omme de aerde opte affroeijsge van binnen metten eersten soe diep op te graeven ende aen de dijck te vaeren alst immermeer doenlijck sal sijn.* De formulering *onderweg in sijn vertrecken* wekt de indruk van een overhaaste werkoverdracht en er zijn geen aanwijzingen dat Caspar hierna zich nog persoonlijk met het dijkwerk heeft bemoeid. Het handhaven van de arbeidsdiscipline werd ook weer aan de dijkgraaf overgelaten: *Ende is mij mede bij sijne Gestrengheid expresselijcken gelast te ordineren dat alsoe het arbeitjende volck stracx doer regen vuyjt het werck verlopen ende qualijck weder omme te werck connen geraecken dat sij, ophoudende de regen, stracx nae trommelslach binnen een halffvuijre int werck moeten sijn.*¹²⁷

Caspar bekeek in de Ommelanden de vorderingen van het dijkherstel, met name in de omgeving van Delfzijl, dat met zijn blokhuis een vergelijkbaar belang had als Harlingen. Op 18 juni bezocht hij de dijk ten zuidoosten van Delfzijl, tussen Oterdum en Reide. De dijkgraaf vond daar een inligger nodig, maar Caspar wilde dat niet. Vanaf deze dijk konden uitkijkposten in de gaten houden of er geuzenschepen vanuit Emden op weg naar Delfzijl gingen. Net als bij Harlingen had de stadhouder hier ook haast met het dijkherstel, maar hij wist inmiddels ook dat een inligger veel tijd kostte. De dijkgraaf moet nogal hebben tegengestribbeld, want hem werd *lestlyck van skonincks wegen angesacht den dyck voert an te maecken.* Een paar jaar later bleek dat daar een inligger onver-

126 recesboek 1, pp. 686, 687

127 recesboek 1, pp. 696, 697

mijdelijk was.¹²⁸ Caspar reisde diverse keren heen en weer en in de Ommelanden bezocht hij ook steeds het werk aan de dijken.¹²⁹ Het ligt voor de hand dat hij zich ook wel weer eens heeft laten zien bij de Vijfdeelenzeedijken maar daarover is niets bekend. De indruk is, dat zijn aandacht daarvoor geleidelijk verslaptte.

In het najaar van 1574 openbaarden zich problemen bij het werk aan de andere dijkgedeelten. De dijkwerken met wier als basis waren nog niet hoog genoeg en er dreigde gebrek aan wier. Op 29 oktober 1574 was het dijkbestuur *sittende in communicatie omme met malcander te ramen ende een middel te vinden*. Ze besloten die dijken dan maar met groen riet en rijshout op hoogte te brengen en ze daarna met het nog beschikbare wier drie voeten dik te verzwaren. En als de dijken wel dicht waren maar nog niet afgewerkt met zoden, dan mocht dat door de aannemers volgend jaar worden gedaan, mits ze voldoende borg stelden. Wat niet binnen de vastgestelde termijn klaar was, zou zoals gebruikelijk op dubbele kosten van de aannemers door de dijkgraaf worden voltooid. Bij Makkum lagen de werken er door dit wiergebrek *seer desolaet* bij. Het dijkbestuur ontbood de aannemers op 1 november 1574 en die stelden voor de werken 'te slaan en te bewaren' met rijswerk en dan te verzwaren. Zo wilden ze de dijk tijdens de winter laten, wel onderhouden indien nodig, om het volgend jaar weer op te breken en dan te maken volgens de oorspronkelijke bedoeling. Dit alles als er een redelijke vergoeding zou worden gegeven wanneer het werk correct werd opgeleverd, ter beoordeling van de dijkgraaf. Het dijkbestuur ging akkoord en het Hof kon zich ook vinden in deze afspraken.¹³⁰ Caspar toonde geen belangstelling voor deze dijkgedeelten, maar ook hier ging men door tot het winter werd om zoveel mogelijk te herstellen.

Verandering van spelregels tijdens het spel

De binnendijkers wilden zo snel mogelijk de scheiding doorvoeren zoals die in het arbitrament van 7 augustus 1573 was vastgelegd. De buitendijkers hadden zich er wel in geschikt, maar waren het er nog steeds niet mee eens en zolang de dijken nog niet voldeden aan de specificaties die in de ordonnantie van 25 maart 1574 waren genoemd, konden zij profiteren van 'floeren gelijk'. Ze hadden zich tegen de druk van de binnendijkers verweerd met behulp van advocaten en andere personen, maar op 12 mei 1575 kwamen de stadhouder en de vier raadsheren de binnendijkers te-

128 Formsma en Van Roijen 1964, pp. 271-273; Stratingh en Venema 1855, pp. 88-90, 98

129 Formsma en Van Roijen 1964, p. 273 e.v.

130 recesboek 1, pp. 729-731

gemoet. De inliggers hoefden definitief niet hoger te worden dan tien voet en de andere afmetingen werden daaraan aangepast. Er werd een concreet controlemiddel toegevoegd om de kwaliteit van 'bekwamen afstorting' vast te stellen: als een touw van de kruin naar de voet strak wordt gespannen mag daar geen ruimte onder te zien zijn. Tot het aardwerk op die manier is voltooid geldt de regeling 'floreem gelijk', maar daarna zullen partijen wat het aardwerk betreft gescheiden zijn. Twee beëdigde landmeters zullen dan de dijk in twee gelijke helften delen *ende die met paelen affdoelen*. Voor het buitendijks land bleven partijen nog ongescheiden, maar het paalwerk moest zo snel mogelijk volgens de specificatie worden afgemaakt. Als er schade aan de aarddijk ontstond op plekken waar het paalwerk nog niet klaar was, dan viel het repareren daarvan nog onder de gezamenlijke kosten. Aan al dit werk werd begonnen op 25 mei en het dijkbestuur bepaalde hoeveel tijd dat in beslag mocht nemen. De bijeenkomst werd gehouden op het blokhuis in Harlingen.¹³¹

Het was logisch dat de buitendijkers hiertegen protesteerden. In de ordonnantie waren andere maten genoemd, met name de 12 voet hoogte in artikel 1 en die was nog niet bereikt. Ook concreet genoemde middelen als het sparren- en elzenhoofd in artikel 19 waren niet voor de nieuwe dijken gelegd. Verder was er veel ondeugdelijk paalwerk geslagen en in de zomer vloeide het zeewater tot aan de voet van de aarden dijk.¹³² De buitendijkers voelden zich al benadeeld door het arbitrament van 7 augustus 1573 en nu, op 12 mei 1575, werd afgeweken van wat er in de ordonnantie van 25 maart 1574 was vastgelegd.¹³³ Ze kregen dus hun helft van de dijk al in onderhoud terwijl hij nog twee voet lager was. Deze beslissing werd doorgedrukt en in feite gaf de projectgroep hiermee ook toe dat de ordonnantie van 25 maart 1574 niet alleen te hoog was gegrepen qua tijdsplanning, maar ook qua dijkbestek.

Het is de vraag of toen overal de dijkhoogte op tien voet werd gebracht, want op 1 juli 1577 ordonneerde het Hof dat de dijken noord en zuid van Harlingen zullen worden verhoogd naar de oude toon of dat ze op acht voeten hoogte komen. Er was rond de langste dag opnieuw een stormvloed geweest en men sprak van een 'tempeest' die de dijken had gebroken, geruïneerd en geramponneerd. Met andere woorden: er was zoveel aardwerk afgeslagen dat men voorlopig genoeg nam met acht voeten

131 recesboek 1, pp. 751, 752

132 Formsma en Van Roijen 1964, p. 310: op 23 augustus 1575 stelt Caspar in Groningen *seker maneer van dijckagien sleep upgaende* voor waar een *cleen duyckerdam voer geslagen zijn solde*. Het heeft er alle schijn van dat dit kennis is die hij heeft opgedaan bij de Vijfdeelenzeedijken.

133 recesboek 1, pp. 755-757

hoogte. Wellicht waren er delen waar tien voeten hoogte nog nooit was bereikt.¹³⁴ Ypey constateerde dat de dijk in 1777 ook lang niet overal dezelfde hoogte had en varieerde tussen de 13 en 16 voeten. Hij had berekend dat in de voorgaande novemberstorm de golven tot 14,5 voeten boven het hoog winterwater waren geklommen en dat tijdens de Allerheiligenstorm van 1570 het water tot 16 voet moest zijn geklommen en hij waarschuwde dat zo'n storm opnieuw kon komen.¹³⁵ In dat licht wordt nog duidelijker dat men in 1570 kansloos was met de toen gebruikelijke dijkhoogte.

Op 30 april 1578 keurde de stadhouder Georg van Lalaing, graaf van Rennenberg, een concept-ordonnantie van de binnendijkers goed waarin de partijen de oude dijken op 10 voet moesten brengen en verder het bestek van de ordonnantie van 25 maart 1574 inzake de nieuwe dijk volgden. Die nieuwe dijk moest worden gebracht in de staat van voor de laatste schouwdagen, volgens de ordonnantie van 1 juli 1577. De regelmatig voorkomende stormen maakten het dus heel lastig om te voldoen aan de afgezwakte vorm van de ordonnantie van 1574. Het is vier jaar later, als geprobeerd wordt eindelijk een resultaat te bereiken dat ooit – twee voet hoger – gepland was te bereiken in drie maanden. Pas in de loop van 1578 werden de paalwerken voltooid en daarna kon op 23 april 1579 de scheiding compleet worden.¹³⁶ Maar vrijwel overal wordt nog steeds volgehouden dat dankzij het doortastend optreden van Caspar de dijken zo niet in drie maanden dan toch in 1575 helemaal in orde waren.

Rekendag 1575: forse beloningen en een ontwerp van 'seker steenwerck'¹³⁷

De jaarlijkse rekendag van de Contributie begon in 1575 op 18 juli en eindigde op 23 juli. De vergadering stond onder leiding van de raadsheren Carolus en Vastaerts, die sinds januari 1572 geregeld waren benoemd tot commissaris voor de Vijfdeelenzeedijken. Diverse functionarissen kregen zoals gebruikelijk vergoedingen voor hun werk aan de dijk op basis van een declaratie van uren en onkosten, bijvoorbeeld Hero van Ockinga 38 gulden 11 stuivers.¹³⁸ Voor de dijkgraaf lag het deze keer ingewikkelder. Hij had recht op een deel van de opgelegde boetes, hij was veel meer dan normaal op de dijken geweest en hij had geld voorgeschoten. Met name door de situatie bij de nieuwe dijkgedeelten, wellicht mede als gevolg van de interventies door Caspar, was er geen helder zicht op wat de beloning van de dijkgraaf hoorde te zijn. Daarom besloot men dat die zou wor-

134 recesboek 1, p. 847

135 Ypey 1777, p. 51

136 Minnema Buma 1853, pp. 130-132

137 recesboek 1, pp. 763-774

138 recesboek 1, p. 768

den bepaald door ‘het zeggen van goede mannen’. Het werd 822 gulden 3 stuivers.¹³⁹ Voor de leden van de projectgroep zal het om dezelfde reden lastig zijn geweest een duidelijke declaratie in te dienen en zeker de stadhouder zal zijn dijkuren niet hebben bijgehouden. Voor hen werden deze keer royaal naar boven afgeronde bedragen vastgesteld. *‘Ende sijn de volmachten voorschreven nopende de vereeringe van mijn Heeren Stadthouder, President ende andere Raeden ’s Hoff’s van Vrieslandt int aanleggen ende maecken van den nyeuwen dijk als commissarissen gevaceerd hebbende geresolveert, dat mijn Heer Stadthouder sall ontfangen 1400 Carolus guldens, mijn Heere de President 325 ponden ende d’andere Raeden (...) 225 ponden.’*¹⁴⁰ De heren kregen het geld dus omdat ze als commissarissen hadden gefunctioneerd (gevaceerd) uitsluitend bij de nieuwe dijkgedeelten, waartoe ze kennelijk hun aandacht hadden beperkt. Overigens werd hun vergoeding pas een jaar later uitgekeerd, omdat de landen nu al te veel te dragen hadden.¹⁴¹ Verering van of speciale dankbaarheid voor de stadhouder spreekt niet uit dit verslag, hoewel dat er later wel in is gelezen. Verering betekende destijds niets anders dan toekennen of geven. De president van het Hof was kort daarvoor in de Staten van Friesland voor zijn werk ook al ‘vereert met een somma van penningen uit ’s Lands kiste’.¹⁴² De vergadering kende de beide commissarissen nog elk 50 gulden toe omdat ze leiding moesten geven aan deze moeilijke rekendag. Voor hun werk aan de dijk werden de commissarissen forser dan normaal beloond. Wanneer raadsheren buiten Leeuwarden als commissaris aan het werk moesten, bedroeg hun vergoeding ongeveer anderhalve gulden per dag, wat in dit geval zou betekenen dat ze 150 volle dagen op de dijk hadden verkeerd.¹⁴³ Dan zou al hun andere werk de hele zomer van 1574 hebben stilgelegd, wat niet waarschijnlijk is. De beloning van de stadhouder was in dit verband buiten proportie, zelfs als je bedenkt dat hij drie rollen had bij het dijkwerk: commissaris, arbiter en kapitein van een dijkperceel. Maar het

139 recesboek 1, pp. 790, 791: het bedrag werd op de rekendag in mei 1576 genoteerd.

140 recesboek 1, p. 771

141 Tresoar toegang 370 inv. 56: op 21 mei 1576 kreeg de stadhouder zijn 1400 gulden, de president 405 pond en de andere drie raadsheren 275 pond; de hogere bedragen voor de raadsheren zijn het gevolg van een vraag op de valreep (‘Int sluijten ende afscheijt van de volmachten’) van de rekendag van 1575 om een bedrag voor ‘kosten van onze commissarissen, onze dienaren en degenen die ons gezelschap hebben gehouden’ (recesboek 1, pp. 773, 774)

142 Schwartzenberg 1782, pp. 1023-1024; Geïntegreerde taalbank (GTB): het woord is uit het Middelnederlands niet opgetekend in de Nederlandse betekenis van verering, vergelijk ook Latijn: honorarium.

143 Vries e.a. 1999, p. 82: in 1528/29 was de dagvergoeding 32 stuivers. (Carolus gulden en Hollands pond van 20 stuivers.)

was nu eenmaal gebruik dergelijke functionarissen te overladen. Zo was Caspar op zondag 7 februari 1574 als welkom door de stad Groningen vereheret mit een tolast van 3½ amen wijns, iider aem voer 23 daler en dat werd daarna voor hem een soort gewoonte.¹⁴⁴

Het verslag van de rekendag werd ondertekend door de commissarissen Vastaerts en Carolus: *Aldus gedaen ende gesloeten ter presentie van Dijckgrave, Gedeputeerden ende Volmagten binnen ende buijtendijcx ten tijde en plaetse als boeven en kennisse van ons.* Maar nadat het financiële gedeelte was afgehandeld en de vergadering in feite was gesloten, legden zij een tekening op tafel van *seecker Steenwerck*, dat op de dijk de scheiding tussen binnen- en buitendijkers moest markeren: *Is mede ter presentie als boven ende ten tijde voorschreven geresolveert, dat men seecker Steenwerck ter plaetse van den scheijdinge der binnen ende buijtendijcxsteren te stellen, (waarvan den patroon gesien ende gevisiteert is) bij den commissarissen voorschreven sal doen vorderen en stellen tot costen van den binnendijcxteren.* Het initiatief voor de scheidpaal (die later terminus werd genoemd) kwam dus van de beide raadsheren. Later werd gesuggereerd dat het op verzoek van Caspar was.

Waarom wilden de binnendijkers die terminus wel betalen? Waarschijnlijk omdat ze helemaal hun zin hadden gekregen en dat werd mogelijk doordat enkele raadsheren van het Hof en Viglius aan hun kant stonden. De buitendijkers verwoordden dat in 1573, toen ze erop aandrongen dat de arbitragecommissie met Friese raadsheren zou fungeren alsof die de Geheime Raad in Brussel was, zodat het proces zou opschieten. Ze wezen erop dat de binnendijkers niet bang hoefden te zijn voor partijdigheid in hun nadeel, want geen van de raadsheren bezat buitendijkster land, maar enkelen wel binnendijkster land. Dat heeft dus inderdaad steeds in het voordeel van de binnendijkers gewerkt: ze kregen de gunstige noordelijke helft van de dijk plus de gunstige kostenverdeling. Ze hadden bovendien in 1572 Caspar de Robles in de watten gelegd door zijn verblijf op het Leeuwarder blokhuis te bekostigen. Dat zal op zijn minst niet in hun nadeel hebben gewerkt. Kortom, de hele gang van zaken pakte voor hen voordelig uit en de monumentale markering daarvan wilden ze best betalen.

Met het steenwerk werd gerefereerd aan twee Romeinse goden: Terminus van de grens en Janus van de grensbewaking en ook van verleden en toekomst. Volgens het oostelijk opschrift aan de terminus legden de twee raadsheren op 19 juli 1576 de eerste steen. Op de westzijde was een Latijnse tekst gebeiteld. Het 'steenwerk' was door de raadsheren verkocht

144 Formsma en Van Roijen 1964, p. 259; Groninger aam 38,8 liter (www.meertens.knaw.nl/mgw/maat/36). In de 16de eeuw had de Nederlandse daalder een waarde van dertig stuivers. (www.meertens.knaw.nl/dubbeltje/daalder)

als een grensmaal die de scheiding tussen binnen- en buitendijkers moest markeren, meer niet. Ook griffier Heymans beschrijft de terminus in die woorden.¹⁴⁵ Johannes Carolus was op 13 juli voor het laatst present op het Hof. Waarschijnlijk is hij na de eerste steenlegging in Harlingen direct doorgereisd naar Mechelen waar hij raadsheer werd van de Grote Raad.¹⁴⁶ Op die negentiende juli 1576 wankelde het Spaanse bewind al. Daar was in Friesland nog weinig van te merken. Maar op 2 april 1578 stonden het dijkbestuur en de volmachten tevergeefs op de dijk te wachten op de commissarissen Van Achelen en Fritema. Ze waren afgezet. De veranderende machtsverhoudingen in Friesland leidden in oktober 1578 in Leeuwarden tot een nieuwe beeldenstorm. ‘Drie kerken werden geplunderd, de beelden werden op straat door een menigte kapotgeslagen’.¹⁴⁷ Als in die tijd de terminus algemeen als eerbetoon aan een Spaanse bezetter was gezien, dan was het risico van een aanval op de terminus niet denkbeeldig. Er is geen melding van gemaakt. Ook toen in februari 1580 het Harlinger blokhuis werd ontmanteld om te voorkomen dat het een steunpunt zou blijven van de naar de Spaanse koning overgelopen stadhouder Rennenberg, bleef de terminus ongeschonden.¹⁴⁸ Kennelijk ervoer men die grensmaal niet als een hommage aan een Spanjaard.

uitgaven in carolusguldens		
<i>rekendag</i>	<i>binnendijkers</i>	<i>buitendijkers</i>
1569	9084	5726
1570	12304	10940
1571	14695	14426
1572	29339	25107
1573	16729	10592
1574	37500	12500
1575	37516	12858
1576	29582	13585

145 Heymans 1999, p. 181: terminus, wesende de scheidinge tussen de binnen- ende buitendijkster,

146 Vries e.a. 1999, p. 246

147 Bergsma 1999, p. 451

148 Schroor 2015, p. 85

Samenvatting van de feitelijke gebeurtenissen

In de periode 1570-1576 volgde de ene storm op de andere. Het dijkbestuur deed zijn werk zo goed mogelijk volgens de instructie uit 1547 en de dijkgenoten gingen met eigen mankracht aan de slag toen de overheden op de rem traptten. Er werden ongekend hoge bedragen besteed aan materialen. Aan instructies en ordonnanties zowel over de geschillen als over het dijkonderhoud lagen meestal voorstellen of concepten ten grondslag van volmachten of dijkbestuur. Als luitenant-stadhouder en stadhouder (1572-1576) oefende Caspar de Robles zijn verantwoordelijkheid voor de Friese dijken niet anders uit dan zijn voorgangers. In zijn rol als hoofdarbiter viel hij niet op als doortastend beslisser, al geldt als verzachtende omstandigheid dat hij veel aandacht moest geven aan het beteugelen van de opstand. Zijn persoonlijke bemoeienis met de nieuwe dijkpercelen noord en zuid van het Harlinger blokhuis in 1574 was beperkt tot enkele maanden. Mede door de opeenvolgende stormen in 1575, 1576 en 1577 werd tijdens zijn bewind nooit voldaan aan de eisen gesteld in de ordonnantie van 25 maart 1574. Desondanks werd de scheiding in twee dijkgedeelten in 1576 doorgevoerd voor de aardwerken en in 1579 voor het geheel, tot grote tevredenheid van de binnendijkers en tot groot verdriet van de buitendijkers. Dankbaarheid voor wat Caspar voor de Vijfdeelenzeedijken zou hebben gedaan is bij de dijkgenoten nergens te bespeuren. Van inhoudelijke invloed op het Friese dijkwezen als geheel is in die korte periode helemaal geen sprake geweest.

Tekst op de terminus propaganda voor het Spaanse bestuur

De eerste publieke tekst na 1574 over de betrokkenheid van Caspar bij het Friese dijkwezen is in 1576 in het Latijn geschreven op een afzonderlijke zwart-marmeren gedenksteen aan de westzijde van de terminus. Vertaald luidt hij ongeveer:¹⁴⁹

Voor Caspar van Robles, ridder, heer van Billy, etc. stadhouder van Friesland, Groningen en Ommelanden en aangrenzende gebieden, omdat hij deze provincie behalve met wapens met wijs bestuur en met versterkingen heeft geholpen, zoals toen de dijk op 1 november 1570 helemaal was weggeslagen, met hulp en

149 Ik heb de Latijnse tekst aan enkele universitaire latinisten voorgelegd, maar niemand wilde verantwoordelijk zijn voor een complete vertaling, 'omdat men voor het juiste begrip van dit soort teksten gedetailleerde historische kennis ter zake moet hebben'. Wel waren ze het eens over bepaalde fouten die in de vertaling van Van der AA zitten. Die correcties heb ik nu zelf maar verwerkt, maar het is nog geen vertaling waar een latinist zijn hand voor in het vuur durft te steken.

ondersteuning van de zeer aanzienlijke heer Viglius van Zuichem, Vader des Vaderlands, en na de instelling van een adviescommissie bestaande uit de raadsheren Igram van Achelen President, Adriaen Vastaerts, Petrus Frittema en Johannes Carolus, met grote moeite, met scherp toezicht, het inzetten van veel mensen, het nemen van besluiten, terwijl hij ook beloningen voor ijver uitloofde en uit eigen middelen betaalde, in ongeveer drie maanden een nieuwe zeewering van de grond af heeft opgericht en helemaal tot voltooiing gebracht en omdat hij wilde dat dit steenwerk de markering zou zijn van het einde der meningsverschillen heeft de organisatie van landzaten, dankbaar omdat het project verstandig, goed en succesvol is uitgevoerd, voor hem die zich jegens haar en de republiek zeer verdienstelijk heeft gemaakt, dit opgericht.

Wie deze tekst leest als een verslag van wat er na 1 november 1570 in Friesland gebeurde, komt in de problemen. Ten eerste was Caspar toen geen stadhouder, ten tweede werd de adviescommissie (projectgroep) pas in maart 1574 ingesteld en ten derde werden de geplande ongeveer drie maanden in de verste verte niet gehaald. Dat Caspar extra beloningen zou hebben uitgelooft voor grote ijver en inzet, is nergens anders terug te vinden. Bovendien, als het al waar zou zijn dan is er gezien de forse overschrijding van de aanvankelijke planning geen aanleiding tot uitbatalen geweest. Kroniekschrijvers probeerden het probleem van het grote tijdsinterval op te lossen. Pierius Winsemius (1622) kwalificeerde de geschillen tussen binnen- en buitendijkers als 'haat en hardnekkigheid' van partijen, waardoor 'het gemene best het aflegde tegen het particulier', waardoor *de ingebroken Dijken en Zijlen niet gerepareert ende hermaect werden*.¹⁵⁰ Simon Abbes Gabbema (1703) volgde Winsemius daarin: *Mijn gevoelen is, dat de dijcken, gelijk ook waarschijnlijk is te speuren uyt die heevige twisten tussen de Binnen en Buytten Dijkxteren zeedert de Allerheyligen Herbst Vloed nog niet hermaect zijn geweest door de onwilligheyd der Deelen in 't hielden der kosten*.¹⁵¹ Daarmee negeerde hij Christiaan Schotanus (1658) die tenminste nog vermeldde dat er wel iets gebeurde, nadat de dijkgenoten in 1572 was toegestaan om met eigen mankracht de dijken te maken: *Also werden dan de Dijken aldaer weder opghemaect ende het Proces bleeflanghen tijdt hangen*. Maar Schotanus stelde de dijkgenoten toch ook in gebreke: de enorme stormvloed in de zomer van 1573 overspoelde volgens hem *den*

150 Winsemius 1622, p. 585

151 Gabbema 1703, p. 283

lichtveerdige Dijck met kleyne swellinge en de onderlinge twist verhinderde de noodzakelijke versterking.¹⁵² Deze drie kroniekschrijvers introduceerden de langdurige verwaarlozing van de dijken en voerden de meningsverschillen aan als de oorzaak ervan. Wel corrigeerden ze de drie maanden enigszins. Winsemius: *Ende alsoo men begost te vermercken dat men sulcks binnen een Jaer niet soude conen doen ende voltrecken.*¹⁵³ Schotanus: *t Werde dit Jaer verre ghebracht ende in de volghende Somer voltrocken.*

Historicus E.H. Waterbolk (1969) las de Latijnse tekst met heel andere ogen. Hij komt aan het eind van een erudiet verhaal over de relatie tussen Erasmus en Viglius tot de stelling dat de terminus is voortgekomen uit een 'kryptische raadseltjes-sfeer der humanisten' en dat men daarom in het algemeen op het associatieve bedacht moet zijn. Hij suggereert dat Viglius betrokken is bij het opstellen van de tekst en dat er verborgen verwijzingen naar Erasmus in zitten. Zo kon volgens hem 'de strekking van de tekst zich verheffen boven het geharrewar van de ingelanden der waterschappen en de lezer brengen naar de eigentijdse burgeroorlog.' Dan zou bijvoorbeeld 'de markering van het einde der meningsverschillen' niet alleen van toepassing zijn op de geschillen bij de dijk, maar 'in ruimer zicht' ook op de beëindiging van de oorlog.¹⁵⁴ En die leek er inderdaad aan te komen. In maart 1575 begon de 'vredehandel van Breda' waarbij Elbertus Leoninus betrokken was, een vriend van Viglius, hoogleraar in Leuven en Erasmiaans humanist. Op 14 juli waren de onderhandelingen mislukt, met als voornaamste struikelblok de weigering van de koning om enige vorm van godsdienstvrijheid toe te staan.¹⁵⁵ Op 23 juli, na het afsluiten van de rekendag, presenteerden de raadsheren Carolus en Vastaerts het ontwerp van de terminus. De Latijnse tekst is dus hoogstwaarschijnlijk opgesteld in de periode dat er in Breda nog hoopvol werd onderhandeld. Besturen zou weer belangrijker worden dan vechten. De tekst werd daarom gebruikt om Caspars bestuurlijke capaciteiten een zwaarder accent te geven. Hij kon meer dan vechten: 'behalve met wapens ook met wijs bestuur en met versterkingen' en dat laatste kreeg extra glans door de nog steeds tot de verbeelding sprekende Allerheiligenvloed als voorbeeld te nemen: 'zoals toen de zeedijk op 1 november 1570' Met het noemen van de ondersteuning door een machtige man in Brussel (vader des vaderlands) en de advisering door deskundige raadsheren werd de bestuurlijke kracht in Friesland prominent

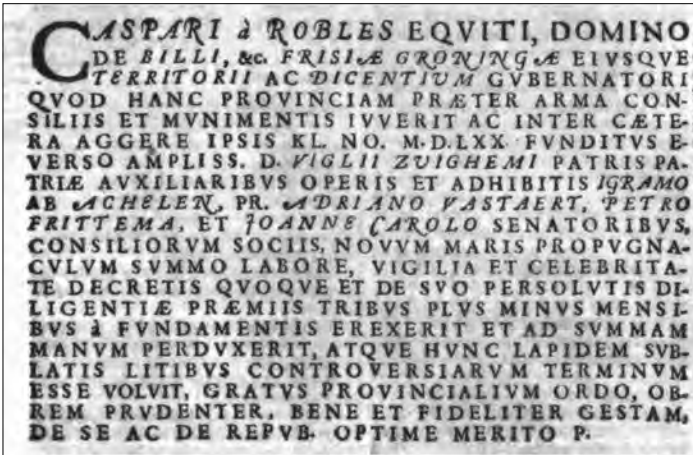
152 Schotanus 1658, pp. 760, 786, 788

153 Winsemius 1622, p. 587

154 Waterbolk 1969, pp. 252, 253, 258

155 Soen 2012, hoofdstuk 4; Israel 2008, pp. 204-208

naar voren gebracht. En het resultaat van zo'n bekwaam bestuur was natuurlijk excellent: de klus in drie maanden klaar, de meningsverschillen opgelost, de landzaten dankbaar en omdat Caspar het graag wilde, werd dit alles gemarkeerd met 'dit steenwerk', want alles was immers zo 'verstandig, goed en succesvol' uitgevoerd.



Afb. 4. De Latijnse tekst uit Winsemius' *Chronique*.

Kijkend met de blik van Waterbolck kan de Allerheiligenvloed 'in ruimer zicht' dan ook slaan op de aanvalsgolven van de watergeuzen (landgangen) en zijn de begrippen *agger* en *maris propugnaculum* niet zomaar synoniemen voor zeedijk. *Agger* is gebruikt voor de dijk die werd weggeslagen en in de plaats daarvan komt *propugnaculum* als het stevige bolwerk, het op de bedijkingstechniek gebaseerde verdedigingswerk. Daarmee werd Caspar zowel het beheersen van de techniek van zeedijkaanleg als van vestingwerken toegedicht. In elk geval wijzen al deze associaties in één richting: onder het bestuur van Caspar zijn de landzaten veilig voor stormen en vijanden.

De tekst is overduidelijk bedoeld als propaganda voor het zittende bestuur, dat daarvoor de recente geschiedenis bewust hier en daar geweld aandoet. Vrede onder Spaanse heerschappij werd kennelijk in Brussel en in Leeuwarden op korte termijn verwacht. Bij het leggen van de eerste steen van de terminus in juli 1576 hadden de Spaansgezinden de hoop daarop nog niet verloren. Was het om het nieuwe bestuur een meer gematigd imago te geven dat procureur-generaal Johannes Carolus, voormalig commissaris van de Bloedraad en vertrouweling van Alva, direct na het leggen van de eerste steen vertrok naar zijn nieuwe standplaats Mechelen? Deze Johannes Carolus komt ook in aanmerking als auteur

of minstens medeauteur van de tekst. Hij had in 1573 in zijn *rebus Casparis à Robles* voornamelijk de militaire activiteiten beschreven van Caspar in de periode 16 april 1572 tot 2 augustus 1573. Zijn rol werd zo gunstig mogelijk voorgesteld en Viglius werd twee keer vader des vaderlands genoemd.¹⁵⁶ Daar past de tekst op de terminus naadloos bij. De *rebus Casparis* werd pas in 1731 in druk uitgegeven en in de negentiende eeuw kwalificeerden historici het als partijdig maar nuttig naast andere bronnen. Samuel de Wind (1835) vond het ‘geheel spaansgezind en hoogst partijdig, ja hatelijk tegen alle voorstanders der vrijheid’ en het hele boek was ‘een doorlopende vleierij van Billy’.¹⁵⁷ Terwijl van de *rebus Casparis* door diverse historici de partijdigheid werd herkend, was dat met de in steen gebeitelde tekst op de terminus veel minder het geval. Men gaf de voorkeur aan het prijzen van Caspar en het neerzetten van de dijkgenoten als onwilligen en kwaadwilligen.

Zo had Dirck Pieterz. Pers (1641) al vroeg een verhaal aangedragen waarin de onwil van de dijkgenoten vaststond en daarom met bruto geweld moest worden gebroken. Hij situeerde het (twee jaar te laat) in 1576, toen Caspar bezig was *der Staten vredehandel tegen te streven; andersins was hij een dapper en verstandigh Heere, wat te gierigh, evenwel heeft hij den Vriesen door zijn ontsagh en straffe tot hunne eygen behoudenisse moeten dwingen datse de dijcken die als vervallen en 't land tot een zee maecken mosten vernieuwen, stellende hier en daer galgen daer hij somtijds eene der onwilligen opknoopte om 't werck met ijver te vorderen. En als seeckere huys-luiden bij hem quaemen en sich over 't dijcken verontschuldighden seggende bij oude brieven te blijcken datse van alle dijkschot waren bevrijt, so geboot hij datse hem die selve souden vertoonen en nae dat hij die in de handen hadde, staende zelf op den inbreuk der dijcken, wierp hij die van boven neder in den stroom seggende tegens den huys-luiden in gebroocken duyts: 'daer drijf de brief, kanse dijk goed, anders moet je boer dyck. En deze worden nog de colonels dijken genoemd.*¹⁵⁸

Doodstraf bestond nog gewoon in die tijd en de galg was een gangbaar strafwerktuig, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het plakkaat dat direct na de stormvloed op 6 november 1570 in Friesland werd gepubliceerd. Overal dreef huisraad en sommigen die dat opvisten hielden dat voor zichzelf. Ook uit verlaten huizen werd gestolen. Die ‘gevonden’ goederen moesten binnen 24 uur worden ingeleverd bij ‘de officier, grietman of dorpsrechter’. Wie daaraan voldeed, kreeg een redelijk bergloon, wie dat verzuimde

156 Caroli 1731, pp. 13 (boek 1) en 168 (boek 3); Deze titel werd ruim toegekend: Willem van Oranje, Willem Lodewijk (Us Heit) en (door Vondel) aan Johan van Oldenbarneveldt.

157 De Wind 1835, pp. 230-232

158 Pers 1641, p. 569

zou aan de galg worden gehangen en gewurgd.¹⁵⁹ Het stelen van dijkmaterialiaal werd ook streng bestraft. In 1573 kreeg de drossaart van Harlingen bevel om iedereen die schade aan de zeedijken toebrengt gevankelijk naar Leeuwarden te laten voeren. Afhankelijk van de aard van de misdaad zou hij dan door de rechter worden gestraft *aen den lijff ende leven*.¹⁶⁰ Caspar had wel iets met galgen en ook een keer iets met oude brieven, maar in beide gevallen hadden ze niets met de Vijfdeelenzeedijken te maken. Over die galgen schreef Reinico Fresinga. Hij had de periode van de noordelijke geschiedenis die hij schetste (november 1576 tot januari 1582) zelf meegemaakt en hij beriep zich bovendien op geloofwaardige bronnen. Volgens Fresinga was Caspar nergens bang voor, omdat hij *boven maten grootmoedig ende trotzig was, sich altijd verlaetende op sijn stroppadechorda ende ander wreetheden, die hij gewoonlick was tegen sijn soldaten enden andere te bedryven*.¹⁶¹ *Waer deur hij maeckte, dat hy niet alleen by de soldaten, maer by alleman opt hoogste ontsien was: want hy en schouwde sich niet selts executeur te sijn in een stroppadechorda te geven, oft in jemanden te hangen ende worgen, oft deursteecken, ende anders te tyranniseren met sijn eigen handen, nae dat het hem in den sin quam*.¹⁶² De stroppadechorda zal hetzelfde zijn als de wipgalg waarover de Groningers zich in 1570 met een klacht wendden tot de Rijksvergadering in Spiers.¹⁶³ Eveneens in Groningen speelt een verhaal over ‘zegel en brieven’. Na de zomerstorm van 1573 besloten de Ommelanders op hun landdag de Sandsters te helpen met mankracht voor de oosterse dijken, omdat de eigenaren dat niet alleen aankonden *und wollen ungerne den spade steecken*. (Ze wilden hun land niet kwijtraaken.) De Ommelanders stelden als voorwaarde dat ook de stad Groningen zou helpen. Vervolgens leverden zij hun aandeel, maar de stad kwam met zegel en brieven aan en het gevolg was: *dan nictes nagecomen, Billy off nement hefft oeck de stadt to rechte koenen brenge, hoer beloffte tho voldoen*.¹⁶⁴ Precies het tegenovergestelde van de mythe: niemand, zelfs Caspar niet, kon op tegen de brieven!

Met Gabbema was eind zeventiende eeuw de beeldvorming over nalatige dijkgenoten afgerond en volgende schrijvers namen die als vanzelfsprekend over. De meesten konden ook niet de verleiding weerstaan om de fabels over galgen en oude brieven door te vertellen. Een van hen is Foeke

159 Schwartzenberg 1782, p. 836

160 dijkageboek pp. 295-297

161 boven maten grootmoedig heeft hier de betekenis: groot van moed, heel moedig, op het roekeloze af.

162 Fresinga 1722, pp. 11-13

163 Sitter 1793, pp. 391-392

164 Feith (ed) 1852, p. 359

Sjoerds (1765) en in zijn voetspoor noteert Jacob van Leeuwen (1826) ze met de toevoeging: ‘Van deze omstandigheid wordt geen gewag gemaakt door Wensemius en Schotanus, maar Foeke Sjoerds en anderen betwijfelen hiervan de waarheid niet.’¹⁶⁵ Gerhardus Outhof (1720, predikant en rector in Kampen) beperkte zich tot de brieven, maar die fabel vertelde hij twee keer. Hij beweerde dat in 1571 Alva bevel gaf *om langs den zoom van Vrieslandt tegen de woede van de Zee eenen stevigen en overbreekelijken Dijk te leggen, belastende die alle ingezetene moesten dijken of geldt geven*.¹⁶⁶ Hij liet in dat jaar Alva de brieven in zee gooien, zoals de rechtsgeleerde Slichtenhorst dat in zijn Geldersche geschiedenissen had beschreven. Hier waren het geen boeren, maar sommigen uit de adel die vrijstelling claimden met hun vrijbrieven.¹⁶⁷ Deze rechtsgeleerde had het van horen zeggen (*ex publico rumore*), maar dat verzweeg Outhof. Vervolgens nam hij uit Pers over dat ook Caspar in 1574 oude brieven in zee wierp.¹⁶⁸ Al in 1533 had Schenck van Toutenburg besloten dat land dat tot dan toe niet met zeedijklasten was bezwaard die last alsnog kreeg opgelegd, omdat het anders onredelijk was.¹⁶⁹ Maar de vrijbrieven en de galgen zijn tot op de dag van vandaag nog steeds populair en komen dus vanzelfsprekend ook voor in het als filmscript bedoelde boek uit 2014 van Frits Boersma.¹⁷⁰

De rol van Caspar de Robles bij het Friese dijkwezen overschat

De invloed van de partijdige tekst op de terminus is bij de kroniekschrijvers duidelijk te merken. Winsemius: *Over dit prijselijk werk 't welk merkelijk profijt den Landen aangebracht heeft overmits onze voorouders in voortijden zeer met hoge vlooden en zeewateren bezocht waren is goed gevonden tot een eeuwige gedachtenis en memorie der auteuren en bijzonder de kolonel Casper de Robles*. Fresinga komt na zijn felle kritiek op Caspar met de opmerking dat niet iedereen ontevreden over hem was: *Ende sunderlinge wort hy gepresen van de goede dijcken die hy in Frieslandt heeft doen maecken*. Schotanus komt tot de conclusie: *Een nut ende loflijck werck heeft Robles ghedaen dierghelijck van geene Conincklijcke Stadthouders*.¹⁷¹ Dat Schotanus geen eerdere stadhou-

165 Sjoerds 1765, 1766, pp. 112 en 860; Van Leeuwen 1826, inleiding pp. XLI-XLIII

166 Van Kampen 1826, pp. 402, 403: Caspar was nog niet tevreden met zijn (vermeende) weldaden in 1570 in Groningen, hij wilde ook voor latere geslachten Frieslands weldoener worden. Daarin slaagde hij ‘door hetzelfde algemeen met dijken te omringen, of de reeds bestaande te verbeteren’. Ook hier de uitbreiding naar alle dijken van Friesland.

167 Van Slichtenhorst 1654, p. 519

168 Outhof 1720, pp. 512, 535, 536

169 Schwartzenberg 1773, p. 627

170 Boersma 2014, pp. 130 en 170

171 Schotanus 1658, p. 788

ders weet die meer deden voor de Friese dijken dan Caspar, komt omdat hij het belang van het Groot Arbitrament van Schenck van Toutenberg in 1533 niet heeft gezien en afdoet met 'dijksverschil gevonnist'.¹⁷²

Omdat een doortastende stadhouder (met harde hand) zo goed past als tegenhanger bij het verhaal over treuzelende dijkgenoten, werd deze rol van Caspar ook gretig door volgende schrijvers overgenomen en aangedikt, bijvoorbeeld door de predikant Johannes Hilarides (1677): *In den jaare 1574 heeft Caspar Robles [] uitgevonden, en volgens zyne gedachten en raad voorgewend, dezelve dyken [] in beter order te brengen, en beginnen te verzwaaren.*¹⁷³

Volgens de dominee had Caspar dus alles zelf uitgevonden en uitgedacht. Van den Bosch (1770) schilderde Caspar in de reeks Friese stadhouders nogal ongunstig af: *was egter, een wreed, dom Paapsch en Spaansch gezint, wraakgierig Mensch. De menigvuldige Hoon, Smaad, en Scheldwoorden, die hy by zyn vertrek moest uitstaan, was voor zyn oplopend Wraakgierig gemoet, bijna onuitstaanbaar.* Maar net als Fresinga moest Van den Bosch hem ondanks zijn wreedheid prijzen voor het dijkwerk: *Robles heeft veel goeds toegebracht, in opzigt van de Volvoeringe van het Dykwerk, tusschen Makkum en het Bilt, en tot zyne Lofwaardige gedagtenis in dezen, niet verre van Harlingen, een Steenen Man, of Gedenkteeken heeft doen opregten.*¹⁷⁴

De kroniekschrijvers en hun navolgers hadden wel toegang tot de officiële stukken van het Hof (ordonnanties, plakaten e.d.) en de tekst van de terminus, maar ze gebruikten niet de stukken van de Contributie. Ze interpreteerden de in het algemeen gebiedende toon van de ordonnanties over het dijkwerk kennelijk als doortastend, omdat ze niet wisten welke concepten of anderszins gedane voorstellen daaraan ten grondslag lagen en die vaak ongewijzigd waren overgenomen. Die werkwijze was voor stadhouders en Hof zeker sinds 1533 gebruikelijk, inclusief het aanstellen van arbiters als men er onderling niet uitkwam. Onder stadhouder Robles was het niet anders en de officiële stukken uit zijn periode wijzen niet op bijzondere doortastendheid in vergelijking met andere stadhouders.

Het toedichten van een prominente rol aan Caspar bij het Friese dijkwezen kwam pas goed op gang nadat dijkgraaf Carel Georg, graaf van Wassenaer Twickel, in 1776 een replica van de verdwenen terminus op de oude fundamenten zette. De dijkgraaf droeg de replica op 11 april 1777 in het Franeker Raadhuis over aan het waterschapsbestuur en hield daarbij een lange toespraak. Die ging over 'de beroemde en bij Frieslands ingezetenen nooit volprezen Gaspar van Robles' die 'den grondslag onzer

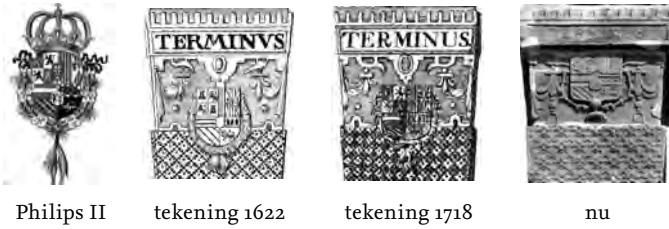
172 Schotanus 1658, p. 658

173 Hilarides 1677, pp. 176-179

174 Van den Bosch 1770, pp. 18, 19

zeeweringen gelegd heeft' en hij had ook nog 'een evenredig rigtsnoer nopens het dragen der lasten beraamd' en 'eene juiste bepaling in de toen zwevende geschillen afgeperkt'. De grondslag voor de zeeweringen, de orde omtrent onderhoud en het richtsnoer voor de lastenverdeling, zijn alle drie beslist niet aan Caspar te danken. Ze kwamen tot stand onder het bewind van de stadhouders Schenck van Toutenburg, Maximiliaan van Egmond, Jan van Ligne en Karel van Brimeu. En de geschillen zweefden nog steeds. Vrij recent, in 1768, hadden de buitendijkers met 'handtastelijkheden' belet dat de nieuw benoemde secretaris van de Contributie zijn werk deed. Door beide partijen verantwoordelijk te maken voor het onderhoud van de terminus gaf de dijkgraaf hen weer een gezamenlijk belang. Tot de scheiding in twee zelfstandige waterschappen in 1868 was het een van de weinige nog gemeenschappelijke kostenposten. De dijkgraaf deed er over Caspars rol nog een schepje bovenop: hij liet hem de dijken 'zóó aanmerkelijk versterken en verzwaren, dat van dien tijd af de doorbraken en overstromingen, waaraan de landen te voren onderworpen waren, zeldzamer werden.' De praktijk was anders, direct al in jaren na 1574 en heel recent, in 1717, 1775 en 1776 hadden stormen grote schade aangericht aan de dijken van zijn Contributie. Maar om bij zijn replica uit te komen ging de dijkgraaf door met 'de dankbare harten der weldenkende Friezen' die een 'kostbare Gedenkzuil [oprichtten] op welke 's mans lof en de te dezen opzigte bewezen diensten op de hem meest vereerende wijze omstandig vermeld werden.' De dijkgraaf had kunnen weten dat de vleiende tekst niet van weldenkende Friezen afkomstig was, maar dat paste natuurlijk niet in deze feestrede. Die viel ook erg in de smaak bij de aanwezige commissarissen, gedeputeerden van de Friese Staten, want die wilden een afschrift zodat ook de Staten er kennis van konden nemen. Er werd in veel kranten over bericht en het effect daarvan bleek al enkele maanden later. Op 28 augustus 1777 defileerden in Leeuwarden groepen burgers voor de stadhouder en zijn gevolg, waarbij in de stoet ook een jongeling meeliep gekleed *op het Spaansch, gelyk Casparus à Robles, eerste Aanlegger der Friesche Zeedyken tot behoud van 't Land*.¹⁷⁵

175 Leeuwarder Courant 23.04.1777; Groninger Courant 02.09.1777. Hoe diep de inhoud van deze toespraak is geworteld, bleek nog eens in 1959, toen de commissaris der koningin van Friesland en de ambassadeur van Spanje onder grote belangstelling een krans legden bij de terminus, om Caspar de Robles postuum te eren. Daarbij werd in een toespraak zelfs gesuggereerd dat dankzij hem in 1953 'de Friese zeedijk standhield terwijl andere dijken bezweken'. (o.a. Leeuwarder Courant, Friese Koerier en Nieuwsblad van het Noorden d.d. 29 juni 1959.)



Afb. 5. De terminus in de verschillende verschijningsvormen.

Over zijn terminus verklaarde de dijkgraaf dat hij hem ‘met nauwkeurige navolging van de oude opschriften en versierselen’ had vernieuwd. Maar er is juist een niet te missen verschil tussen de oude tekening en de huidige replica. Op de tekening is in de top het wapen van koning Philips II over twee vlakken verdeeld en omgeven door de ketting van de ridderschap van het gulden vlies. Op de huidige replica staat het wapen enigszins in elkaar gedrukt op het bovenste vlak en is de ketting vervangen door vijf botten. Waarom zou de dijkgraaf dat hebben gedaan? Het is bekend dat hij tot twee keer toe had geprobeerd lid te worden van de Amsterdamse vrijmetselaarsloge ‘La Bien Aimée’. Hij werd geweigerd, omdat men hem er van verdacht te oranje-gezind te zijn. Door het bla-
 zoen van Caspar de Robles, destijds een directe tegenstander van Willem van Oranje, nog eens extra op te poetsen, kan Van Wassenaer Twickel die verdenking hebben willen wegnemen. Hij stond toen ook al onder invloed van de patriot Joan Derk van der Capellen en in 1795 bleek hij zelf patriot te zijn.¹⁷⁶ Met de botten bespote hij het wapen van de koning. Maar misschien is er nog een andere associatie mogelijk. Het beeldmerk van de patriotten was de keeshond en dat werd ook als sieraad gedragen. Verwees de dijkgraaf met die botten (kluiven voor de keeshond) naar de patriotten? Waterbolk schreef over sommige van zijn bespiegelingen over de terminus dat het misschien vergezocht was, maar dat niettemin de vraag moest worden gesteld. Daarom durf ik ook mijn vraag over die botten te stellen.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Goelema 1990, pp. 182-185

¹⁷⁷ Tresoar, toegang 370 inv. 2235: in 1895/96 is de terminus afgebroken en weer opgebouwd; wel is toen de Latijnse tekst in een nieuwe steen gehouwen, maar verder nieuw beeldhouwwerk is niet verricht, dus moeten de botten van een eerdere datum zijn.

Het Caspar de Roblesdiep: het werk van de Friese dijker en graver?

Eigenlijk lag het meer voor de hand dat Caspar geleidelijk in de vergeetelheid zou raken, net als alle andere stadhouders van voor Willem van Oranje. De terminus, zichtbare herinnering aan Caspar, was omstreeks 1725 van de dijk verdwenen. Maar juist vanaf die tijd werd Caspar in diverse geschriften opgevoerd als de 'Friese dijker en graver'. Een encyclopedisch woordenboek uit 1725 schreef onder het lemma Achtkarspelen: 'het kornels diep, genoemd naar Caspar de Robles die hetzelfde heeft doen graven, loopt van het Bergumermeer tot aan het Stroobos dwars door de Lauwers naar de trekvaart'.¹⁷⁸ Nu had Peter Schenk in 1706 een door B. Schotanus gemaakte kaart van Friesland uitgegeven met in de linkeronderhoek een afbeelding van de terminus. François Halma gaf in 1718 de verbeterde Schotanuskaart uit, ook met de terminus die dus op papier zichtbaar bleef en nog wel op een landkaart waarop het water tussen het Bergumermeer en de trekvaart voluit als Caspar de Roblesdiep stond aangegeven.¹⁷⁹ Knoop (1763) maakte er meervoud van: *ook heeft hy verscheidene Gragten en Vaarten doen graven, als onder anderen het Collonels-diept tusschen Friesland en Groningen*.¹⁸⁰ Het lijkt alsof men in deze tijd beseftte dat het wat mager is om tegenover alle begane wreedheden van Caspar (zoals o.a. beschreven door Fresinga en Van Bra¹⁸¹) alleen zijn 'verdienstelijk werk' aan de dijken te kunnen stellen. Dan komt het toevoegen aan zijn palmares van een vaart die zijn naam draagt goed uit. Maar net als bij Caspars dijken is het verhaal over het Cornelis diep ook anders. Dat begon toen de stad Groningen in 1573 de dam bij de Steentilpoort verving door een sluis (verlaat), zodat schepen die vanaf de Eems door Delfzijl over het Damsterdiep naar Groningen voeren, zonder overslag konden doorvaren naar het Reitdiep. Het idee bestond al eerder maar werd actueel toen de Wadden door 'zeerovers' onveilig werden gemaakt. Handelaren gingen de route via Groningen en Delfzijl intensiever gebruiken en voeren zo met een groot aantal kleine schepen van en naar Emden. Het overslaan van de vracht kostte tijd en geld. De Ommelanders probeerden de bouw van het verlaat te verhinderen met het argument dat er wateroverlast van kwam. De stad Groningen zette door, zodat schepen die via Delfzijl binnenkwamen verder zouden kunnen varen *sonder lastbrekinge ende gefaher int Reytdiep ende volchliken na*

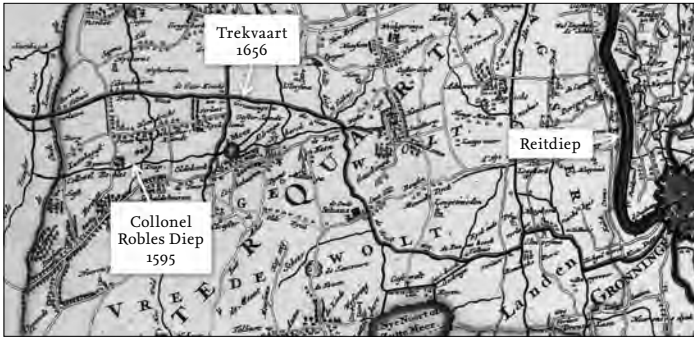
178 Van Hoogstraten en Brouërius van Nidek 1725, p. 79

179 geen tekst bij de afbeelding van de terminus in 1706; in 1718: *Stenen Man bij Harlingen, op de zeedijk*; bij de herdruk ±1728: *Stenen Man, die bij Harlingen op de Zeedijk heeft gestaan*; <http://schotanus.us/Maps/FRL/thumbs/ETHTML-FRL.htm>.

180 Knoop 1763, pp. 358, 359

181 Van Bra 1853, pp. 131-152

*Westfriesland ende anderen erfnyderlanden.*¹⁸² Op 12 augustus 1573 begon meestertimmerman Johan Claessen uit Harlingen aan het verlaat en op 12 februari 1574 kwam Caspar (als commissaris) voor inspectie: het was gebruiksklaar.¹⁸³



Afb. 6. Het Caspar de Roblesdiep in de provincie Groningen (kaart Starckenburg, Visscher, na 1681).

De stad Groningen wilde de scheepvaartroute naar Friesland vervolgens via het nieuwe verlaat langs de noord- en westzijde van Groningen naar het Hoendiep leiden en dan door het Lettelberterdiep naar Briltil. Vanaf die plek moest dan een vaarroute worden gegraven in westelijke richting door enkele bestaande watergangen met elkaar te verbinden. Die route werd aantrekkelijker naarmate de Watergeuzen op de Wadden sterker werden. Op 15 februari 1575 presenteerde Caspar een plan voor een vaart tussen Briltil en de Lauwers: *een vaert uuth Westerlandt harwerts*. De stad wilde dat eerst commissarissen die route goed zouden bekijken, vanwege het gevaar van uitstel *wente der Westerschen sich etliche werden daertegens strevelen*.¹⁸⁴ Tot in de zomer van 1576 is er door de Ommelanders bezwaar gemaakt tegen deze vaart vanwege de gevreesde wateroverlast. Toch moet er een begin mee zijn gemaakt, want op 1 december 1576 (direct na de gevangenneming van Caspar) maakte het Ommelander bestuur bekend dat belanghebbenden het *nye diepe nae Vesterlandt van den heere van Billy angelecht tot vuthersten ondgunstlicken verdarff der Lege Landen* weer mochten dichtgooien.¹⁸⁵ Het is de vraag of aan het eind van Caspars aanwezigheid deze route zover klaar was dat hij kon worden gebruikt.

182 Formsma en Van Roijen 1964, pp. 238, 239, 241, 244, 251

183 Formsma en Van Roijen 1964, pp. 258, 266, 268, 269, 280

184 Formsma en Van Roijen 1964, p. 294

185 Groninger archieven, 2100 Stadsbestuur van Groningen (1), 1246–1594, 13-1, p. 345; met dank aan Jan van den Broek, die mij op dit spoor zette.

Voor de stad Groningen bleef hij aantrekkelijk en na de Reductie in 1594 kwam er alsnog een doorgaande vaarroute van Groningen naar de Lauwers. Dat gebeurde dus onder het bewind van Willem Lodewijk (Us Heit) die vanaf 1594 ook stadhouder van Groningen was. De stadssecretarissen van Groningen refereerden in hun stukken ook na het vertrek van Caspar aan dit deel van het traject als coronelsdiep en zo kreeg het alsnog die naam.¹⁸⁶ Die ging vervolgens ook gelden voor het stuk tussen Gerkesklooster en het Bergumermeer. De eerste vermelding daarvan valt op 7 november 1595, toen een familie Van Voort, eigenaar van de compagnie van de *Suijrhuijster fenen*, verklaarde het Coronel diept van *Luijdtmermeer* (bij Bergum) *tot Groningerlandt* weer bevaarbaar te zullen maken. Het was onbruikbaar *ende gans nijet navigabel*. De behoefte aan dat onderhoud moet zijn ontstaan toen er in 1595 aan het Groninger gedeelte werd gewerkt.¹⁸⁷ De aanleg van een trekvaart van Dokkum naar Groningen (1654) maakte de route over het oude Groninger Coronelsdiep overbodig. De naam Cornelstdiep bleef aan het Friese stuk kleven. Caspars naam is dus verbonden gebleven aan een stuk vaart waarmee hij zich nooit heeft bemoeid. Wel is hij er vaak langs gevaren als hij heen en weer pendelde tussen Groningen en Leeuwarden. Het Groninger stadsbestuur haalde hem dan geregeld af bij Gerkesklooster.¹⁸⁸

In het woordenboek uit 1725 stond tussen haakjes over Caspar: *met recht de Vriesche Dyker en Graver geheten*. Het lijkt dan al een vaststaand begrip te zijn. Vijftig jaar later stond in een vergelijkbare encyclopedie: De Friezen noemden hem *Friesche Dyker en Graver* zo wel door het graven van kanalen voor de binnenlandse scheepvaart als voor het aanleggen van de nieuwe dijk.¹⁸⁹ Het meervoud kanalen (in navolging van Knoop?) was definitief een onderdeel van de mythe geworden.

Kolonel Caspar de Robles en zijn menselijk gezicht

Fresinga's opmerking dat Caspar vooral geprezen werd voor de goede dijken in Friesland kreeg bij Pieter Christiaenszoon Bor (1621) en Pieter Corneliszoon Hooft (1628-1647) geen vervolg. Beiden vertelden ze uiteraard wel over de Allerheiligenvloed en meldden dat Caspar in Groningen te hulp schoot bij het redden van drenkelingen. Hooft beschreef eerst dat de mensen zelf na het luwen van de storm aan de slag gingen: *Toen toogh men uit, met schouwekens, praamen, en andere ondiepgaande schuyten,*

186 Andreae 1891, pp.188-197

187 Gildemacher 1993, p. 195, Van der Molen 1976, pp. 12-19

188 Formsma en Van Roijen 1964, o.a. p. 273

189 Busching 1775, p. 1175

om eerst de leevenden, daarna de lyken te visschen. Vervolgens vertelde hij dat Caspar zijn bevelhebbers schepen liet vorderen om mee te kunnen helpen. Hooft noemde deze hulp een voortreffelijk voorbeeld van Portugese trouwhartigheid. Bij Bor nam Caspar het initiatief en spoorde hij anderen aan net zo vlijtig mee te doen als hijzelf. Volgens beide schrijvers zou hij de Groningers daarna nog gunstiger hebben gestemd, door hen in 1571 geen lasten op te leggen voor het onderhoud van zijn soldaten. Hij zou daar in Brussel een oplossing voor hebben gevonden. Hooft heeft kennelijk zegslieden gesproken die het zich nog herinnerden: *Al 't welk hem, die te vooren niet wel met de inboorlingen stond, grootelyx gezien en gewilt maakte; in voeghe, dat de voetstappen deezer geneeghenheit, tot noch toe, door den tydt niet zyn uitgewischt.*¹⁹⁰ Wat die genegenheid betreft is de vraag wie Hoofts zegslieden zijn geweest. Bij de overtuigde katholieken in het noorden kon Caspar weinig kwaad doen en een delegatie van naar Groningen uitgeweken roomse Friezen ging in 1581 op eigen houtje naar Brussel om aan te dringen op zijn herbenoeming als stadhouder. Ook de koningsgezinde Ommelanders wilden hem terug.¹⁹¹ Pers (1641), die in zijn voorwoord constateerde dat veel van de geschriften die hij raadpleegde 'naar de Spaanse zijde hellen', vertelde toch met veel smaak dit reddend optreden van Caspar.¹⁹²

Maar wat gebeurde er nu werkelijk in Groningen tijdens de stormvloed? Caspar was daar zelf heel duidelijk over in een brief aan Alva op 9 november 1570: *Et comme tous les Bourgeois de cette ville estoient sortiz au secours du plat pays. Ce que depuis s'est offert, est que pas la bonne diligence d'eux.*¹⁹³ De burgers uit de stad gingen naar het platteland om te helpen. Geen woord over hulp van hemzelf en zijn soldaten, integendeel: de reddingen waren alleen te danken aan de ijver van de burgers. Dat komt overeen met wat de verschillende tijdgenoten noteerden: uitsluitend de verschrikkingen van de stormvloed, geen vermelding van georganiseerde hulp door een kolonel. Caspar schreef aan Alva ook over de dreiging die uitging van de geuzen op zee, gesteund vanuit Emden, en de penibele positie van zijn kapitein Mandeville, die in Delfzijl met zijn mannen bivakkeerde op zolders van huizen. Zolang het land onder water stond, waren zijn manschappen vrij machteloos. Hij wilde daarom proberen de dijken op de noodzakelijkste plaatsen te repareren, maar vreesde dat het maar tijdelijk zou helpen zonder *change de condition* van de mensen. Overigens

190 Hooft 1972, zesde boek p. 218; Bor 1621, folio 238 (4e boek)

191 Van den Broek 2009, p. 110 noot nr. 1; Formsma en Van Roijen 1964, pp. 537-538; Blok 1924, p. 167

192 Pers 1641, pp. 365-366

193 De Vries en Winsemius 1970, pp. 49, 50, 125

voerden in Groningen de zijlvesten het dijkonderhoud uit en had de stadhouder daarop het toezicht, niet de kolonel.¹⁹⁴ En hoe zat het dan met die vrijstelling van lasten? In zijn brief vraagt Caspar aan de landvoogd om wat soldij te sturen voor zijn arme regiment, want het onder druk zetten van de burgerij voor hun bijdrage had al elf dagen geen resultaat opgeleverd. Niet Caspar, maar de magistraat van de stad Groningen benaderde de landvoogd rechtstreeks voor een algemene verlichting van lasten. In een brief van 9 november noemden ze de vele berooide drenkelingen die de stad had opgevangen en die onderhouden moesten worden. Ze hadden de afgelopen jaren al moeten opdraaien voor het onderhoud van soldaten en *den Gestrengen Heren van Billy* dreigde voortdurend met inkwartiering als ze niet betaalden. Ze vroegen ootmoedig om verlichting van hun lasten. Stadhouder Van Brimeu schreef op 14 november een brief aan Alva met dezelfde strekking. Hij wees bovendien op het risico dat er land blijvend verloren zou gaan en de stad Groningen verlaten zou worden door de geruïneerde burgers als er geen financiële hulp kwam.¹⁹⁵ Kortom, het verhaal van Bor en Hooft over Caspars betoonde menslievendheid in Groningen vindt nergens grond. Maar het is nooit meer uit de beeldvorming verdwenen, soms tegen beter weten in. Eekhoff wist dat voor de ontheffing van schatting officiële stukken ontbraken. Maar hij wilde het zo graag waar hebben: ‘Mag ik de gissing wagen, dat dit feit bedoeld schijnt te zijn in het opschrift van de Gedenkzuil, waar, achter de vermelding van den watervloed van 1570, in één de medewerking van Viglius van Aytta wordt genoemd, die toch geene betrekking had op het latere herstellen van de dijken, maar wiens invloed Robles toen ten aanzien der schatting zal zijn te stade gekomen.’¹⁹⁶ Er is na de Allerheiligenvloed door de getroffen gewesten vrijstelling gevraagd, maar nergens verleend, niet in Groningen, niet in Friesland en niet in Holland. Overigens was Eekhoffs gissing dat Viglius zo iets zou kunnen doen nog niet zo gek. Folkert Postma schrijft dat Viglius zich als patroon van zijn geboortegewest manifesteerde, ook in verband met de belastingproblemen. ‘Friesland, dat zijn dijken slecht onderhield, was in 1552 zo zwaar getroffen door overstromingen dat de centrale regering op zijn advies de provincie buiten de voor dat jaar overeengekomen bedeaanslag hield. Helaas was die gunst eenmalig en niet voor herhaling vatbaar.’¹⁹⁷

194 Alting en Rengers van ten Post vermelden geen bemoeienis van Caspar met de Groninger dijken in 1571.

195 De Vries en Winsemius 1970, pp. 45-51

196 Eekhoff 1862, p. 30 noot 7

197 Postma, 2012, p. 229; de dijken waren zwaar beschadigd in september 1550, men werkte tot de winter aan het herstel en ging daar in het voorjaar 1551 mee door; Postma's

De overlevering van een zilveren beker

Dijkgraaf Van Wassenaer Twickel overhandigde in 1776 ook nog een zilveren beker aan het dijkbestuur. Deze kwam uit de erfenis van freule Eduarda Lucie van Grovestins en de dijkgraaf had hem beslist willen hebben, nadat hij had gehoord dat er een relatie was met Caspar de Robles. Deze zou de vier dijksgedeputeerden na de ‘succesvolle bedijking’ in 1574 elk zo’n beker hebben geschonken en dat was hem bevestigd ‘door een oud, eer- en geloofwaardig man, die dit met meerdere omstandigheden uit den mond der laatste bezittersche meermalen gehoord had.’

Het wordt wat eentonig, maar ook op het verhaal rond de zilveren beker is iets aan te merken. Hij was volgens overlevering ‘van Gaspar á Robles, die het Olde Bildt had laten bedijken, en aan een der Dijksgedeputeerden dezen beker geschonken.’ (Aantekening E.M. v. Burmania.)¹⁹⁸ Het Oude Bildt was al bedijkt voordat Caspar was geboren. In de familie Grovestins komen verschillende dijkvolmachten en een dijkgraaf voor en de precieze herkomst van de beker stond de familie niet meer helder voor de geest. Eind vorige eeuw dacht het Fries Museum dat de beker uit het begin van de zeventiende eeuw stamde, na Caspars tijd, maar dat leidde niet tot een correctie op het verhaal.¹⁹⁹ Inmiddels is door Anne-Marie Claessens-Peré definitief vastgesteld, dat de beker in Antwerpen is gemaakt in de jaren 1558-1559 en dus zou alsnog Caspar er iets mee te maken kunnen hebben. Vervolgens probeert Claessens-Peré dat aannemelijk te maken door een van de namen op de terminus naar de familie Grovestins te leiden. Zij kiest dijkgraaf Ruurd van Roorda, hoewel ze meent dat ook andere op de terminus genoemden in aanmerking kunnen komen, omdat de adellijke families nauw verbonden waren. Via erfenissen en boedelscheidingen van Roorda’s en Heringa’s komt ze bij de vader van Eduarda uit. Onderweg is wel sprake van verguld zilver, maar niet specifiek van een beker met het juiste gewicht.²⁰⁰

Deze constructie van Claessens-Peré werkt toe naar het gewenste antwoord, namelijk dat dijkgraaf Van Wassenaar Twickel gelijk heeft. Maar in de eerste plaats is de keuze van Ruurd van Roorda onlogisch. Hij was geen dijksgedeputeerde en zijn relatie met Caspar was slecht. Het is heel

tussenzin over ‘slecht onderhoud’ heeft geen grond; recesboek 1, p. 89 e.v.

198 Wumkes 1930, p. 202: 31 maart 1764: Verkoop van eenige heerlijke vastigheden onder Nijkerk (veiling Eduarda 5 juni 1764, Leeuwarder Courant 30 mei 1764)

199 Tresoar toegang 370 inv. 1043, brief E.H. Waterbolk d.d. 27.02.1965; De Raad 1993, pp. 71-73; in 2003 wist conservatrice Marlies Stoter na contact met Claessens-Peré dat de beker in 1558 in Antwerpen was gemaakt en ze verhuisde de beker van de kluis naar een vitrine in het museum (Leeuwarder Courant 20.12.2003)

200 Claessens-Peré 2013, pp. 9-24

onwaarschijnlijk dat deze dijkgraaf een geschenk van Caspar de Robles heeft gekregen. In de tweede plaats is er een veel simpeler hypothese, die volgens het scheermes van Ockham de voorkeur verdient. Heere van Ockama en Idzardt van Grovestins regelden in 1572 namens de binnendijkers via het Hof met de maarschalk van het blokhuis te Leeuwarden dat Caspar met zijn familie daar mocht verblijven op hun kosten.²⁰¹ Hier is een Grovestins direct betrokken bij het verlenen van een dienst van aanzienlijke waarde aan Caspar de Robles. Deze Idzart is de betovergrootvader van Eduarda's vader en er loopt een rechte mannelijke lijn Grovestins naar haar. Die oudste Idzart was gedeputeerde van Friesland ten tijde van Karel V en in 1571 volmacht van de binnendijkers. In 1576 is zijn zoon Foppe dat ook namens Menaldumadeel. Van diens zoon Idzart is geen bemoeienis met de Contributie bekend, maar volle neef Idzart (zoon van Wybe) wordt Grietman van Menaldumadeel en van 1610-1612 dijkgraaf bij de Contributie Vijfdeelenzeedijken.²⁰² Het is niet zo vreemd, dat anderhalve eeuw later de familie niet meer precies wist hoe het zat met volmachten, gedeputeerden en dijkgraven in hun familie. Maar ze hadden geen omwegen langs andere families nodig, om het bezit van een bepaalde beker aannemelijk te maken. Als Caspar de oude Idzardt de beker heeft gegeven (wat niet vaststaat) is er een verband met de arbitrage, niet met het dijkwerk en niet met de Contributie als geheel, want de geste kwam alleen van de binnendijkers. In dat opzicht zou je de beker samen met de terminus als symbool van de verdeeldheid kunnen zien.

Caspar groeit in de negentiende eeuw uit tot een geliefde held

Na de Franse tijd handhaafden de meeste schrijvers de vertrouwde weergave. Scheltema (1806) had nog een vrij evenwichtig beeld geschetst en alleen Caspars bijdrage aan de dijken als positief benoemd. Van Leeuwen (1826) memoreerde het slechte dijkonderhoud, het krachtdadig optreden van Caspar *met eene gewapende magt* wat leidde tot het oprichten van een stenen standbeeld *ter gedachtenisse van den anderszins gehaten vijand*.²⁰³ De galgen waren een gewapende macht geworden en de terminus was tot standbeeld gepromoveerd. Dat zou veel navolging krijgen. Albartus Telling vroeg zich net als Eekhoff af waarom Viglius werd vermeld op de terminus en als oplossing betrok hij hem in zijn bewondering voor Caspar: 'wanneer de bruisende golven tevergeefs met stormend geweld onze zeewering beuken' komt behalve aan onze kloeke beschermer Robles

201 dijkageboek, p. 277

202 www.simonwierstra.nl/GROVESTINS

203 Van Leeuwen 1826, inleiding XLI-XLIII

nu ook onze hulde toe ‘aan de verdiensten van Wigle van Zwichem’,²⁰⁴ Van der Meer (1844) gebruikte voor Caspars daden realistische bewoordingen, concludeerde dat zijn pad met bloed was getekend, maar veronderstelde dat hij in rustiger tijden ‘een wezenlijke weldaad had kunnen worden, en in plaats van afkeer, de liefde en dankbaarheid des volks’ zijn beloning had kunnen zijn. Vervolgens liet hij eerst Caspar zijn diep graven om wateroverlast tegen te gaan en daarna ‘zweefde hem nog groter plan voor den geest’: het plan om de dijken te verbeteren, natuurlijk met kracht, vaste wil en galgen. Daarna ‘openden zich de harten voor betere gevoelens’ en werd er een gedenkteken opgericht ter eeuwige gedachtenis voor de kolonel.²⁰⁵ In navolging van Hilarides laat Van der Meer Caspar alles zelf bedenken.

Jan Minnema Buma (1853) raadpleegde voor zijn proefschrift primaire bronnen, met name de recesboeken en dijkboeken. Hij ervoer daarin zo’n rijkdom aan informatie, dat hij zich in zijn geschiedenis van het dijkrecht beperkte tot de Contributie der Vijfdeelenzeedijken, om niet in tijdnood te komen. Hij keek met eerbied terug op ‘onze voorvaderen uit de 15^e en 16^e eeuw’, volgens hem de grondvesters van onze dijken, die het moesten doen zonder de hulpmiddelen die in zijn tijd beschikbaar waren. Toch beschouwde ook hij zijn informatie vanuit de overtuiging dat zijn voorvaderen de dijken verwaarloosden als ze meningsverschillen hadden over het onderhoud en dacht hij dat de dijkgenoten structureel onwillig waren. Zo schreef hij dat de hoge kosten van herstel na de Allerheiligenvloed onenigheid onder de dijkgenoten veroorzaakte: ‘Rampzalige twisten waren hiervan opnieuw ’t gevolg, en jarenlange tweedracht en scheuring tussen de [] ingezetenen.’ Een misleidende formulering. Er was juist eendracht over het met eigen mankracht maken van de dijken en daarover ontstond onenigheid met de overheid.²⁰⁶ Minnema Buma’s perspectief veranderde niet meer. Zo interpreteerde hij de afsluitende standaarduitdrukking ‘binnen drie dagen in het werk te treden’ in de ordonnantie die na de dijkvisitatie van mei 1573 was gemaakt als kennelijk noodzakelijk ‘om de dijkgenooten te dwingen’ aan het werk te gaan. Maar hij moet bij het doorploegen van de recesboeken die uitdrukking geregeld zijn tegen gekomen. Het was net zo’n standaarduitdrukking als op onze facturen ‘betaling binnen acht dagen’. Dat betekent ook niet dat we moeten worden gedwongen om te betalen. Hij duidde bijvoorbeeld de éénmansactie van Johannes Carolus op 1 februari 1574 als een reactie

204 Leeuwarder Courant, 23 en 30 maart 1830

205 Van der Meer 1844, pp. 3-25

206 Minnema Buma 1853, pp. 83, 84

op de onderlinge meningsverschillen ('een en ander gaf waarschijnlijk aanleiding') en keek in diezelfde lijn naar de vorming van de projectgroep op 11 maart als volgt: 'Stadhouder en Raden zagen in dat nog langer talmen slecht was voor het land en besloten partijen te noodzaken tot het opmaken hunner dijken.'²⁰⁷ Maar wie was verantwoordelijk voor dat talmen? Door een van de partijen was al eind januari juist expliciet gevraagd om een ordonnantie zodat *die dijcken opt spoedelijcxt ende metten eersten aencoemende tijt te moegen worden opgemaect*.²⁰⁸ Minnema Buma heeft die passage ook gelezen, want hij verwijst ernaar. Over de beloning van Caspar geeft hij een incorrecte samenvatting van het rekendagverslag: 'dat aan Gaspar de Robles voor gedane diensten als vereering door de dijkgenooten zoude worden aangeboden de somma van f 1400'.²⁰⁹ Hij noemt de raadsheren niet die volgens het verslag ook onder de 'vereering' vallen, hij laat weg de beperking tot de nieuwe dijken en de reden nl. het functioneren als commissaris en voert alle dijkgenoten op in plaats van hun volmachten. Hij kon zich in zijn overigens zeer waardevolle dissertatie niet meer losmaken van de algemene beeldvorming en droeg daar door zijn formuleringen aan bij.

Volgens Meindert Schroor heeft Wopke Eekhoff 'in de tijd van de vroeg negentiende-eeuwse romantiek' aan Caspar zijn plaats in de Friese geschiedenis gegeven.²¹⁰ Dat is niet onwaar, maar heeft Caspar ook recht op de plaats zoals Eekhoff hem die heeft toegekend en wel speciaal voor zijn bijdrage aan de Friese dijken? In de voorrede bij zijn *Beknopte geschiedenis van Friesland* stelt hij, dat de Friezen de stamvaders zijn van de Nederlanden en dat de Friese geschiedenis daarom de basis zou moeten zijn. Maar die is verwaarloosd en de Hollandse geschiedenis is dominant. Daarom waagt hij zich aan een Friese geschiedenis, maar slechts in hoofdlijnen, want er zijn nog veel bronnen door hem niet bestudeerd. Hij prijst daarin het einde van de Friese vrijheid, omdat 'de Friezen blijken gaven, dat zij zich zelve niet meer konden besturen, maar dat zij hunne krachten verspilden in onderlingen strijd'. Hij zag het verlies van de onafhankelijkheid in 1498 en het bestuur van een vreemde vorst als een middel in de hand van God 'die zelfs de dwalingen zijner kinderen dienstbaar maakt aan de bereiking van zijne vaderlijke bedoelingen tot hun heil. Eerst toen werd het landsbestuur met kracht aangevat, en werden er nuttige maatregelen tot stand gebracht. Als een verstandig man doorzag [de stad-

207 Minnema Buma 1853, pp. 102, 110, 111

208 recesboek 1, p. 683

209 Minnema Buma 1853, p. 125

210 Schroor en Van den Heuvel 1998, p. 78

houder] terstond de behoeften des lands, en met een krachtigen wil be-
 raamde hij dadelijk de middelen, om daarin te voorzien, ten einde, door
 het invoeren van verbeteringen, orde en regel in het bestuur te brengen
 en het wezenlijk belang der ingezetenen te bevorderen.²¹¹ Wie deze op-
 vattingen huldigt, heeft er geen probleem mee om 'twistende Friezen'
 rond 1574 opnieuw door een vreemde vorst in het gareel te laten dwingen.
 Sterker, hij juicht dat toe als het gaat over de rol van Caspar de Robles.
 Dat wordt nog bevorderd door het feit dat de koppen van de originele ter-
 minus in beheer waren gekomen bij 'zijn' Friesch Genootschap, die sa-
 men met de hervonden plaat met Latijnse tekst een 'nadere bestemming'
 zouden krijgen.²¹² Bij zulke tastbare historische stukken hoorde natu-
 urlijk een man die 'aanspraak heeft op onze lof en vereering'. In zijn voor-
 lezing voor het Friesch Genootschap strooit Eekhoff royaler met lof dan
 in zijn beknopte geschiedenis en hij doet zijn best de wrede vechtersbaas
 een menselijk gezicht te geven door een tot dan toe onbekende karakter-
 trek van Caspar naar voren te brengen: menslievendheid. Die zou onder
 meer blijken uit de (vermeende) actie in 1570 in Groningen en uit het
 (niet gevoerde) pleidooi voor lastenvermindering. Ook suggereert hij dat
 Caspar zichzelf in gevaar heeft gebracht 'door der Friezen bloed te spa-
 ren' en de strenge vonnissen van Alva niet uit te voeren.²¹³ Eekhoff geeft
 daarvan geen voorbeeld. Wat hij zou kunnen bedoelen, is een advies van
 Alva dat Caspar in de wind sloeg. Hij had in november 1572 zoveel geuzen
 en verdachte burgers gevangen genomen, dat hij kampte met ruimtete-
 kort. Hij probeerde extra gevangenisruimte te vinden en noemde dat
 in een brief aan Alva. Die schreef kortweg terug dat het probleem weg
 zou zijn als hij er genoeg executeerde. Dat is niet gebeurd, wellicht niet,
 omdat er een generaal pardon in de maak was.²¹⁴ Maar daarmee bracht
 Caspar zichzelf echt niet in gevaar. Hoezeer Eekhoffs wens de vader van
 zijn gedachte was blijkt uit zijn beschrijving van Caspars herovering
 van Dokkum in 1572: 'Nauwelijks was Dokkum herwonnen en de bloe-
 dige woede zijner soldaten door zijne goedertierenheid bedwongen'

211 Eekhoff 1851, pp. 125-127, 132

212 De twee stenen koppen die Sjoerd (Suffridus) Nauta in de tuin van zijn pastorie had
 staan zouden van de originele terminus zijn. Zijn vader, strandmeester Michiel
 Nauta, geboren 1738, had ze bewaard. Zijn grootvader Sipke, eveneens strandmeester,
 moet ze dan omstreeks 1725 van de vernietiging hebben gered. Ze missen het typisch
 kenmerk van een januskop: de achterhoofden zijn niet vergroeid en kunnen elkaar
 zelfs niet raken. Reiziger Uffenbach zag dat de koppen waren verguld, dus een onder-
 zoek naar verfsporen zou meer zekerheid kunnen geven.

213 Eekhoff 1862, p. 31

214 Andreae 1886, pp. 526, 527; Sevenster 1985, p. 45; Van Vloten 1859, pp. 435-438

De Dokkumer Hendrik van Bra was ooggetuige: ‘Nu ging het op een plunderen, branden en moorden. De Kolonel had bevel gegeven niets en niemand te ontzien, en aan dien last werd meer dan voldaan, zoo zelfs, dat ook Roomse burgers aan eigendom en leven werden gekrenkt. Het bevel was kort, krachtig en duidelijk; het luidde: de gehele stad te vuur en te zwaard te verdelen! Een vreselijk bloedbad werd er aangericht: het bloed tapte van de straten in de Eel! Pas nadat uit Dokkum gevluchte roomse burgers Caspar hadden gesmeekt om het bloedbad te stoppen, gaf hij de soldaten bevel om zich te beperken tot plunderen. Wie daar goedertierenheid in ziet, wil geen kwaad woord over Caspar horen.

Eekhoff vond later ‘Nog iets tot lof van Caspar van Robles’. In een register had hij een ordonnantie ontdekt van Requesens waarin volgens de titel Caspar de mogelijkheid kreeg de lasten in Friesland te verlichten. De ordonnantie zelf was er niet, maar volgens Eekhoff had hij bestaan en was hij verleend aan Robles ‘natuurlijk op zijn verzoek’. Opnieuw een aanname die nergens op is gebaseerd. Hij vond het een nieuw bewijs van Caspars ‘goeden geest, zijn weldadigen zin en hart voor deze provincie’ en daarmee een zaak van groot gewicht. Toch had hij twijfels: ‘Of hij daarvan gebruik heeft gemaakt, ook tot het graven van vaarten enz., zou nader onderzoek verdienen’.²¹⁵ Meer voor de hand ligt dat Requesens reageerde op het rekest dat Watthie van Camminga, gedeputeerde van Friesland, uit naam van het land op 27 december 1573 aan de koning had gericht. Daarin beschreef hij wat al twee keer eerder dat jaar door delegaties uit de Staten in Brussel was verwoord. Hij herinnerde de koning aan zijn belofte het land te beschermen en oude rechten te eerbiedigen. Toch waren de Staten van Friesland in de loop der jaren akkoord gegaan met diverse accijnzen naast de gewone jaarbelasting over de domeinen. Maar tegenwoordig werden zonder hun instemming en tegen hun vrije wil zware lasten opgelegd voor het onderhoud van soldaten. Het maakte de ingezetenen wanhopig en zeer bezorgd en het ging zo slecht met hen, dat ze straks de gewone domeinenbelasting ook niet meer konden betalen.²¹⁶ Eekhoff kende dit rekest en kon ook weten dat Caspar niets schuwde om geld voor zijn soldaten los te krijgen. Hij koos liever voor bewondering van Caspar.

Dat deed hij ook als het ging over het Caspar de Roblesdiep. ‘En toch, al bevat ook het Groninger Archief niets deswege, en al is ook de tijd van het ontstaan geheel onbekend, zeker is het, dat Robles wellicht omstreeks 1571 [] tussen het Bergumermeer en de Lauwers de [] zijn naam voerende

215 Eekhoff 1877, pp. 239-240

216 Schwartzberg 1782, pp. 955-958, 964; Woltjer 1962, pp. 232, 233

vaart heeft doen graven'. Die zekerheid ontleende hij o.a. aan Van der Meer (1844) die wateroverlast had verzonnen als reden voor de aanleg van het Kolonelsdiep. Het verwonderde hem wel dat hij er geen bron over kon vinden, maar het moest zijn gegraven tussen 1570 en 1574/75, want daarna had Caspar er geen gelegenheid meer voor.²¹⁷ Mr. A. J. Andreae (1891) vond niet alleen dat Eekhoff Caspar voor zijn dijkwerk wel wat 'te hoog' had geprezen, hij refereerde ook aan de vraag die Eekhoff zichzelf stelde: waar haalde Caspar het geld en de benodigde mankracht vandaan voor het Kolonelsdiep? Het ontbreken van een antwoord had toch tot enige voorzichtigheid moeten leiden. Vervolgens maakte Andreae op basis van oude stukken heel aannemelijk dat er al voor 1508 een diep bestond van de Bergumermeer langs Gerkesklooster naar de Lauwers en dat het in 1543 is geslat. Maar tenslotte kon hij zich niet helemaal losmaken van de gegroeide Casparcultus en noemde hij het meer dan waarschijnlijk (zonder verwijzing naar stukken) dat deze stadhouder het opnieuw heeft laten slatten en verbeteren.²¹⁸

Over de gang van zaken bij de zeedijk in 1574 baseerde Eekhoff zich uiteraard op de bekende literatuur en dan is het toch weer opmerkelijk dat hij de terminus wel beschouwde als 'opgericht ter ere van den wakkeren stadhouder', maar het geen standbeeld noemde: 'als grenspaal tusschen de beide perken van onderhoud'.

Eekhoff leest graag wat hij wil lezen. Als Uffenbach over de terminus in 1710 schrijft *Dies Monument ist von Quatersteinen aufgeführt: allein wegen der daran befindliche Zierlichkeit nicht gar besonders. Es war mit vielen Farben schlecht angepinselt, und die Haare der beyden Köpfe verguldet* concludeert hij daaruit dat de binnendijkse contributie het gedenkteken niet alleen zorgvuldig onderhield, maar het zelfs ongemeen had versierd. Is *mit vielen Farben schlecht angepinselt* hetzelfde als ongemeen versierd?²¹⁹ Dat de terminus niet lang daarna verdween, verklaart hij eenvoudig met: 'Tegen die overdrevene versiering steekt zeer af de achteloosheid, waarmede het gedenkteken in volgende jaren werd behandeld.' Uit Uffenbachs notitie zou je net zo goed kunnen afleiden dat de terminus was verwaarloosd en met verf beklad.

Eekhoff is wat de onvoorwaardelijke bewondering voor Caspar betreft doorgegaan op de weg die dijkgraaf Van Wassenaar Twickel retorisch

217 Van der Meer 1844, pp. 18-20

218 Andreae 1891, pp. 189 en 194

219 Uffenbach 1753, p. 322; Dirks 1853, pp. 354, 355

was ingeslagen. Bij de plaats in de geschiedenis die Eekhoff Caspar de Robles toedichtte, kunnen heel wat vraagtekens worden gezet. Er zijn wel bronnen voor Caspars wreedheden en wandaden, maar zijn (vermeende) menslievendheid en weldaden worden hem gemakkelijk zonder bronvermelding toegeschreven.²²⁰ Voor Sevenster (1985) 'staat vast dat Robles zich steeds het lot van in nood verkerende gewone mensen, vooral op het platteland aantrok'.²²¹ Hij onderbouwt het nergens.

Bewondering blokkeert kritisch onderzoek

Aan de vrij algemene tendens in de negentiende eeuw om te zoeken naar de oorsprong en de wortels van de eigen samenleving ontkwam ook de Friese geschiedschrijving niet. Volgens De Vries en Jensma zou een combinatie van 'sterk aangezette cultureel nationalistische stamtrots' en het ontbreken van een eigen universiteit er de oorzaak van zijn geweest dat 'dilettant-historici' onkritisch de Friese wortels benadrukten.²²² Maar als dat waar is, waarom werd in Friesland dan juist een heerser van Portugese afkomst, die in dienst van de Spaanse koning de bevolking arm maakte en de godsdienstvrijheid belemmerde, zo bewonderd? En waarom werden in dat kader de Friese voorouders zo gretig neergezet als domme stijfkoppen die hun bestaan op het spel zetten voor meningsverschillen? Waarom is er daarna nooit door professionele historici serieus gekeken naar dit vreemde verschijnsel en vooral: waarom is dat deel van de historie nooit met 'filologische acribie' rechtgezet?

Folkloristisch was Caspar een geliefd onderwerp geworden. Zo voerden op Koninginnedag 1905 de Makkumers in hun dorp een historisch spel op waarin alle mythes werden uitgebeeld: kolonel met krijgsvolk dwingt dijkgraaf en dijkplichtigen naar de gaten in de dijk, galg staat klaar, kolonel verscheurt vrijstellingsbrieven, arbeiders dichten het gat. Daarna brengt een stoet jonge meisjes de kolonel hulde, waarna ze zingen: *Dêr't de dyk it lân omklammet*.²²³ Kalma concludeerde uit enkele versregels van

220 bijvoorbeeld Formsma en Van Roijen 1964, p. 324: op 26.02.1576 wilde Caspar Fritema in het stadsbestuur van Groningen parachuteren. Men verzette zich en Caspar werd zo boos, dat hij de syndicus toevoegde: 'je vous jetteray dehors que me rompez vous la teste.'

221 Sevenster 1985, p. 36

222 De Vries en Jensma (red) 2013, pp. 187-189

223 Van der Burg 1905; het lied is van S.J. van der Burg en in 1896 uitgebracht; Leeuwarder Courant d.d. 11.07.1906: tijdens de Franeker landbouwtentoonstelling werd een historische optocht gehouden eindigend met inhuldiging van Caspar di Robles bij het station, naar een ontwerp van Dominicus Cannegieter uit Tzum.

dit lied (*dêr't de Stiennen Man syn eagen stoarje lit oer fjild en strân*), dat na de restauratie in 1895/96 de koppen van de terminus een kwartslag waren gedraaid en niet meer over de dijk uitkeken. Deze fout greep Waterbolk aan om te beweren dat de Harlinger terminus daarmee de terminus van Erasmus navolgde, die in 1524 een kwartslag moest maken om acceptabel op een medaille te kunnen worden afgebeeld. Het pleidooi van Kalma om de in de kelder van het Fries museum bewaarde koppen een ereplaats ergens in Leeuwarden te geven, vatte Waterbolk op als een oproep om de terminus een meer representatieve plaats te geven.²²⁴ Soms lokt de ene fout de andere misvatting uit.

In de twintigste eeuw zijn Caspars rol bij de Friese dijken en de aard van de terminus net zo min kritisch onderzocht. Voor zover het boeken betreft waarin de Stenen Man zijdelings ter sprake komt, wordt de beschikbare literatuur naar believen geciteerd, waarbij het in de stroom werpen van oude brieven favoriet is. Het geldt bijvoorbeeld voor *De dijk op hoogte* en *De Slachte*.²²⁵ In *De wereld van het Friesche Landschap* schrijft Schroor over Caspars rol bij het dijkwerk: 'Hij forceerde gewapenderhand het herstel van de dijk door de Friese bevolking'.²²⁶ Hispanist Brouwer bekeek de zaak van de andere kant, op basis van notities van Spaanse soldaten. Hij stelde dat Spanje in de zestiende eeuw een land van hoge cultuur was en dat zijn grote mannen doorgaans door nobele overwegingen werden geleid. Maar door partijdige geschiedschrijving heeft men met leugen en laster haat tegen Spanje gewekt. Hij zag één lichtpuntje: 'Alleen de naam van een Gaspar de Robles wordt hier nog met ere genoemd, zelfs heeft men een standbeeld voor hem opgericht.' Dat was voor hem niet voldoende: 'Doch hiermede is onze schuld aan Spanje niet afgedaan. Spanje heeft in de zestiende eeuw een grote, en in menig opzicht heilzame, invloed op ons land uitgeoefend'.²²⁷ Van Caspar verhaalde hij alleen krijgshandelingen, een relatie met dijkwerk legde hij niet, maar de terminus paste naadloos bij zijn bewondering voor Spanje.

224 Waterbolk 1969, pp. 240, 256; Kalma 1955, nr 33 pp. 90, 91

225 De Raad 1993, pp. 51,52; Hosper e.a., 2001, pp. 16-18; Wetterskip Fryslân, kennelijk overtuigd van de historische juistheid van deze fabel, verwierf speciaal een afbeelding waarop bij een dijkdoorbraak enkele boeren sullig staren naar een triomfante-lijke Robles die papieren in het water gooit. (De Raad 1993, p. 51)

226 Schroor 1993, p. 39

227 Brouwer 1933, pp. V, VI

Sevenster publiceerde *De Stenen Man* ter gelegenheid van Caspars vierhonderdste sterfdag en maakte o.a. gebruik van brieven van en aan Caspar de Robles.²²⁸ Maar over het Kolonelsdiep gebruikte hij Eekhoffs voorlezing en verzon er zelf bij dat het sinds 1571 werd gebruikt voor vervoer van soldaten en legermateriaal tussen Groningen en Friesland.²²⁹ Voor zijn hoofdstuk 'Robles en de Friese zeedijk' viel hij uitsluitend terug op de bestaande literatuur en daarover kwam hij niet tot nieuwe inzichten, integendeel.²³⁰ De Friezen hebben 'voortdurend onenigheid', ruzies 'lopen hoog op', over afgekondigde besluiten ontstaat 'alweer krakeel' en op de rekendag van 1575 blijkt er 'nog steeds herrie' te zijn. Robles daarentegen heeft 'knopen doorgenhakt' en dankzij de door hem ingestelde militaire organisatie waren zowel de 'herstellingen' als de nieuwe 'inlegdijk' in drie maanden klaar tot een hoogte van tien voet. Die fout van 'drie maanden' had hij kunnen vermijden als hij zijn vermelde literatuur goed had gelezen.



Afb. 7. Wie van de drie? De twee oorspronkelijke, verschillende koppen, met rechts een van de zandstenen koppen van de replica, die in 1895 werden vervangen door bronzen exemplaren.

De Januskoppen op de terminus zijn volgens Sevenster beeltenissen van Robles' hoofd.²³¹ Ook Schroor denkt dat: 'Zijn konterfeitsel bestaat uit weinig meer dan een januskop op een hoge piëdestal. Een hoofd, twee gezichten, de Friese dominee naast de Groninger koopman, is er een mooiere en meer Nederlandse metafoor te bedenken voor de gebieden

228 Selectief gebruik, want bijvoorbeeld het dringende verzoek aan Caspar om het dijkleger in 1574 van eten te voorzien laat hij onvermeld.

229 Sevenster 1985, pp. 34, 35

230 Sevenster 1985, pp. 73-80

231 Sevenster 1985, p. 79

aan weerszijden van de Lauwers?’²³² Caspar is niet afgebeeld op een schilderij of een munt en het zijn daarom oncontroleerbare beweringen. Er is echter alle aanleiding voor gereede twijfel. De volkomen gelijke koppen op de replica van 1776 zijn gefantaseerd met de tekening van de terminus als enig houvast. Ze dienden in 1895 als basis voor het gieten van de bronzen exemplaren.²³³ Hun achterhoofd is plat, omdat ze elkaar moesten raken. Van de koppen die voor de originele uit 1576 worden gehouden, kunnen de achterhoofden elkaar met geen mogelijkheid raken en ze hebben elk een eigen gezicht, dus wie van die twee is dan Robles?²³⁴ Moeten we daarvoor misschien terugvallen op Waterbolck? Hij stelt de vraag of het niet wat dwaas is dat de samenhang die hij ontdekte tussen de terminus en Erasmus bijna 400 jaar verborgen is gebleven. Zijn antwoord is dat het nog dwazer zou zijn voor iemand als Viglius om dat verband open en bloot te tonen, want dan liep hij gevaar.²³⁵ Stel nu dat de vredehandel in 1575 zou zijn geslaagd met een verzoening onder Spaans bestuur, weliswaar formeel zonder godsdienstvrijheid maar in de praktijk oogluikend toegestaan, zou dan de samenhang met Erasmus voorzichtig zijn onthuld om een gematigde opstelling van het Spaanse bestuur voor de noordelijke Nederlanden aannemelijk te maken? En zou er dan ook ruimte kunnen zijn voor nog een onthulling, namelijk dat de ene januskop Caspar de Robles voorstelt en de andere Igram van Achelen, de hoofdpersonen die (fungerend als Geheime Raad) de vrede proclameerden tussen binnen- en buitendijkers en die ‘in ruimer zicht’ als stadhouder en president van het Hof bestuurlijk ook de vrede tussen koningsgezinden en prinsgezinden zouden kunnen bewaren? Tenslotte lijkt het portret van Van Achelen in de verte wel iets op een van de januskoppen van de eerste tekening. ‘Alweer is er meer gevraagd dan beantwoord kan worden’ schreef Waterbolck nadat hij had geprobeerd ook Rembrandt in verband te brengen met de terminus.²³⁶ Die verzuchting gaat net zo goed op voor mijn suggestie over de koppen, maar het is in elk geval een poging te verklaren waarom ze verschillen. Dat verschil en het verschil met de replica wordt genegeerd door hen die de terminus persé als standbeeld van Caspar willen zien.

232 Schroor 2007, pp. 85-104

233 De zandstenen exemplaren van de replica staan in de beeldentuin van de buitenplaats ‘De Wildenborch’ in Vorden.

234 Als men toen overtuigd was van de echtheid van de koppen in het Fries Museum zou het voor de hand hebben gelegen die als basis voor de bronzen koppen te gebruiken.

235 Waterbolck 1969, p. 254

236 Waterbolck 1969, p. 257



Afb. 8. Igram van Achelen vergeleken met de getekende koppen
(afbeelding Van Achelen: Nederlands Muntmuseum Utrecht).

Over Caspars rol bij de furie van Dokkum is Sevenster zeer mild. Hij noemt degenen die Caspars soldaten aanvielen franc tireurs en 'daarop hebben tot in de twintigste eeuw oorlogvoerenden en bezetters wreed gereageerd'. Dat klinkt als: de Dokkumers hebben het er zelf naar gemaakt. De actie van de inwoners staat in een brief aan Alva, geschreven door de Spaansgezinde raadsheren van het Hof en die waren partijdig. Ze schreven ook dat de slachting was gericht op alle rebellen en burgers die de soldaten tegenkwamen *behalven wijffende kynderen*.²³⁷ In het verslag van ooggetuige Hendrik van Bra staat: 'zonder onderscheid naar jaren of sekse'.²³⁸ Sevenster betreurt het dat door de Waalse furie van Dokkum 'de tegenstellingen over de waardering van de persoon van Robles' groter zijn geworden.²³⁹ Ik heb van tegenstellingen weinig gemerkt, de (overdreven) positieve waardering van bewonderaars overheerst.

Folkert Postma had 'als noorderling en bewonderaar van Robles' het plezierig gevonden een lovende bespreking van Sevensters werkstuk te kunnen geven. Helaas was hem dat niet mogelijk. Postma's voornaamste bezwaar is, dat Sevenster niet duidelijk maakt dat Robles in de jaren zeventig deel uitmaakte van een groter geheel, het clientèle-netwerk van Viglius van Aytta in de Nederlanden. Naast dit hoofdbezwaar had hij nog enkele aanmerkingen en over Sevensters taalgebruik wilde hij maar niet meer uitweiden. Zijn conclusie na lezing van *De Stenen Man* kon dan ook alleen maar negatief zijn: 'Sevenster is tekortgeschoten'.²⁴⁰ Daar kan ik mij, voor het onderwerp waarin ik mij heb verdiept, wel bij aansluiten.²⁴¹

237 Van Vloten 1859, pp. 416, 417

238 Van Bra 1853, p. 146

239 Sevenster 1985, pp. 42, 43

240 Postma 1987, p. 288

241 Sevenster 1985, pp. 76, 78, 79: voorbeelden van slordigheden in dit hoofdstuk: Sevenster schrijft 'gerichtsmannen' als hij het over grietmannen heeft, 'rentmeesters' als hij rotmeesters bedoelt en hij introduceert toezichthoudende 'dijkmeesters' die er toen beslist niet waren.

Postma verwijst ‘voor het optreden van Billy in Noord-Nederland’ toch naar de volgens hem tekort geschoten Sevenster, als hij formuleert dat Friese bestuurders hun dankbaarheid voor de militaire en organisatorische prestaties van Billy, waarschijnlijk gestimuleerd door Viglius, nog tijdens het stadhouderschap van Billy tot uitdrukking hebben gebracht in de oprichting van het in Noord-Nederland nog altijd unieke monument van de Stenen Man.²⁴² Vervolgens concludeert hij dat ‘van alle niet-Friezen die Viglius in het laatste decennium van zijn leven naar zijn vaderland gezonden heeft, alleen Billy in het collectieve geheugen van de Friezen is blijven hangen’.²⁴³ Dat laatste is waar, maar de terminus is als grensmaal betaald door alleen de binnendijkers van één contributie, op verzoek van niet-Friese, Spaansgezinde raadsheren die al of niet met behulp van Viglius de tekst verzorgden. Daar mag je geen algemene dankbaarheid van Friese bestuurders voor de militaire en organisatorische prestaties van Billy uit afleiden.

In het boek bij de uitgave van *De Robles atlassen* staat uiteraard een schets van leven en daden van Caspar, maar ook alleen op basis van de bekende literatuur en met name het werk van Sevenster. Schroor zelf noemt Caspar ‘een van de ikonen in de Friese historiografie’ met een verwijzing naar de afbeelding van de terminus in de *Chronique* van Winsemius. Het in druk uitgeven van de *rebus Casparis* is voor hem een bewijs dat de belangstelling voor Caspar van Friese zijde altijd groot is geweest.²⁴⁴ Toch is dit geschrift nooit in de volkstaal uitgegeven, hoewel daar in het Friesch Genootschap wel eens voor is gepleit.²⁴⁵ Schroors opvattingen worden ook niet ondersteund door de mate waarin andere Friese historici aandacht besteden aan de persoon Caspar. In *Geschiedenis van Friesland* komt hij slechts marginaal voor. In *Fryslân, staat en macht* speelt hij geen rol en in *Frieslands verleden* is er geen hoofdstuk aan hem gewijd. In *Negen eeuwen Friesland-Holland* krijgt alleen de terminus twee keer kort aandacht. In *De kanon fan de skiednis fan Fryslân* is er geen venster voor hem geopend.²⁴⁶

242 Postma 2012, pp. 253 noot 171, 254 noot 175

243 Postma verwijst hier naar het boek over Billy van Boersma 2014, die Sevenster 1985 als basis heeft gebruikt.

244 Schroor en Van den Heuvel 1998, pp. 77-79

245 27e verslag der handelingen van het Friesch Genootschap (1854/55) p. 89: mr. W.W. Buma wil een uitgave in de Nederduitse taal om het meer bekendheid te geven.

246 Kalma e.a. (red.) 1973; Frieswijk e.a., (red.) 1999; Kooistra (red.) 2008; Breuker en Janse (red.) 1997)

Is hij dan uiteindelijk toch niet meer dan een voetnoot in Frieslands geschiedenis? Voor Schroor blijft hij de man 'die met harde hand de Friese zeedijken liet herstellen' en volgens hem is de terminus opgericht voor 'zijn beleid inzake en steun aan het dijkwezen' en daarmee 'ter ere van Caspar de Robles'. De beide atlaskaarten van Harlingen beschouwt Schroor uitsluitend vanuit het oogpunt van stadsontwikkeling. Dat is correct voor de ene, in kleur, die de stadsuitbreiding weergeeft zoals die na 1580 gestalte zou krijgen. Deze vertoont de werkelijke kustlijn zoals die ook op de kaart van Van Deventer uit 1562 is getekend. Van de andere met de zeewaarts verschoven bastions stelt Schroor slechts vast dat het getekende bastion ten noordoosten van het blokhuis nooit heeft bestaan en hij veronderstelt dat het getekende bastion ten zuidoosten bedoeld moet zijn als onderdeel van de toekomstige nieuwe zuidelijke stadswal. Dat het ook een (onhaalbaar) plan zou kunnen zijn om de weggeslagen zeedijken te herstellen in de vorm van bastions ter ondersteuning van de verdediging van het blokhuis, is voor hem geen optie.²⁴⁷

In de eenentwintigste eeuw blijft het idee dat Caspar destijds door de Friezen is vereerd boven elke twijfel verheven. Misschien gloorde er bij Lambooy (2008) toch enige verbazing, toen hij de terminus een voor Nederlandse begrippen zeldzame hommage aan een Spanjaard noemde.²⁴⁸ Maar hoe zeldzaam ook, die hommage wordt niet ter discussie gesteld. In het filmscript van Frits Boersma en in de Stenen Man Suite is die hommage juist nog eens extra aangezet, helemaal passend in de cultureel correcte beeldvorming over Caspar.²⁴⁹ In het nieuwe gebouw van het Fries Museum wordt de Harlinger terminus het oudste standbeeld van Nederland genoemd, wellicht op grond van Schroors opmerking: 'het in 1576 opgerichte en heden nog bestaande monument De Stenen Man'.²⁵⁰ Maar Erasmus kreeg in Rotterdam al in 1549 het eerste niet religieuze standbeeld.²⁵¹ Het museum is in een poging de terminus zo belangrijk mogelijk te maken iets te ver doorgeschoten.

247 Schroor en Van den Heuvel 1998, pp. 108-114

248 Lambooy 2008, pp. 39-41

249 Boersma 2014, nawoord: 'Mijn fascinatie met het onderwerp was een feit, mijn fantasie zou mij verder helpen.'

250 Schroor en Van den Heuvel 1998, p. 109; in de catalogus van de tentoonstelling ter gelegenheid van het in druk uitgeven van de Robles atlassen wordt deze continuïteit ook gesuggereerd. (De Vries en Van der Woude 1998, p. 8)

251 Het huidige bronzen beeld maakte Hendrick de Keyser in 1622, ook veel eerder dan de replica van de terminus.

Conclusie

Op de dijkgenoten van de Vijfdeelenzeedijken is onverdiend de blaam van twistzieke werkweigerars geworpen en op Caspars conto is onterecht de faam van Friese dijkverer en graver geschreven. De door Viglius geïnspireerde tekst op de terminus vormde de grondslag voor de verering van Caspar de Robles en de interpretatie daarvan door de kroniekschrijvers legde de basis voor het blameren van de dijkgenoten. Latere schrijvers hebben op dit stramien verder geborduurd met hun eigen ongefundeerde toevoegingen. De inhoud van recesboeken en dijkageboeken bleef eeuwenlang onbekend en daardoor was er geen tegenwicht voor de propagandistische Latijnse tekst. Minnema Buma ontdekte wel de rijke inhoud van deze boeken, maar kon zich bij de interpretatie ervan niet losmaken van de vigerende beeldvorming. Met het beschrijven van de werkelijke rol van de dijkgenoten heb ik hen en dijkgraaf Ruurd van Roorda in elk geval gerehabiliteerd en daarmee ook de rol van de overheden inzake het dijkwerk, met name die van Caspar de Robles, tot normale proporties teruggebracht. Bijzonder is wel dat Caspar tijdelijk ook kapitein van een dijkperceel was en dat er werd geëxperimenteerd met paalwerken noord en zuid van het blokhuis. Mijn hypothese, dat hij in navolging van Adriaen Anthonisz tijdelijk geïnteresseerd was in de combinatie dijkbouw-vestingbouw, is gestoeld op een aantal aanwijzingen. Voor zijn benoeming tot grondslaglegger van de Vijfdeelenzeedijken, laat staan van alle Friese dijken, ontbreekt elke aanwijzing. Vergeleken met wat Schenck van Toutenburg in 1533 bereikte was Caspars bijdrage aan het Friese dijkwezen gering. Door het grote draagvlak bij de dijkgenoten voor scheiding was de arbitrage eenvoudig en dijkbouw en dijkonderhoud in Friesland gingen voor, tijdens en na zijn aanwezigheid op de gebruikelijke voet verder. De geleidelijk gegroeide vergroting van zijn roem tot een bijdrage aan de hele Friese waterstaat kreeg een stimulans door de heroprichting van de terminus door dijkgraaf Van Wasenaer Twickel en door de verspreiding van zijn toespraak. In de negentiende eeuw bevestigden leden van het Friesch Genootschap die roem als vanzelfsprekend en Caspars verering nam verder toe. Dat dilettant-historici in die eeuw onkritisch de nadruk legden op Friese wortels kan waar zijn, maar Caspars bewieroking is toen minstens zo onkritisch in stand gehouden en uitgebreid. Professionele historici hebben daar, voor zover ik kon nagaan, later nooit vraagtekens bij gezet, laat staan naar antwoorden gezocht. Caspar is de laatste decennia vooral een onderwerp geweest voor openlijke bewonderaars als Sevenster (1985), Schroor (1998) en Boersma (2014), die wel vanuit nieuwe perspectieven naar hem keken maar toch de oude mythes handhaafden. Folkert Postma (1987) eindigde zijn bespreking van Sevensters boek met een wens: 'Het is te hopen dat

er nog eens iemand komt die zijn werk overdoet en Caspar de Robles de biografie geeft waar hij recht op heeft.' Wie die handschoen opneemt, kan voor de gebeurtenissen rond de Vijfdeelenzeedijken putten uit deze bijdrage.

Literatuur

- Andreae, mr. A. J., Het 'wonderlijk Jaer' 1572 (*Nieuwe Friesche Volks-almanak* (1899) pp. 74-162)
- Andreae, mr. A. J., Het Kolonelsdiep, (*Nieuwe Friesche Volks-almanak* (1891) pp. 188-197)
- Andreae, mr. A. J., Het verzet der Friezen tegen de Spaansche dwingelandij, gedurende het tijdvak 1566 tot 1574, met bijlagen en aantekeningen, *De Vrije Fries* (1886) pp. 387-534
- Baerth van Sminia, jonkheer mr. H., *Nieuwe naamlijst van Grietmannen* (Leeuwarden 1837)
- Bergsma, W., *Tussen Gideonsbende en publieke kerk, 1580-1650* (Hilversum 1999)
- Blok, P.J., *Geschiedenis van het Nederlandsche volk deel 2* (Leiden 1924)
- Boer, J.K., *Bijdrage tot de geschiedenis der dijkpligtigheid in Friesland, inzonderheid met betrekking tot Oostergo* (Utrecht 1868)
- Boersma, F., *Caspar de stenen man* (Soesterberg 2014)
- Bor, P., *Oorsprongh, begin, ende vervolg Der Nederlantsche Oorloghen, Volume 1* (Amsterdam 1621)
- Bosch, J. van den, *De Heeren Stadhouderen van Vriesland* (Leeuwarden 1770)
- Bra H. van, Beschrijving van de Waalsche Furie te Dockum, in het jaar 1572, *De Vrije Fries* (1853) pp. 131-152
- Breuker Ph. H. en A. Janse (eds) *Negen eeuwen Friesland – Holland* (Zutphen 1997)
- Broek, J.F.J. van den, *Voor god en mijn koning* (Assen 2009)
- Brouwer, J., *Kronieken van Spaansche soldaten uit het begin van den tachtigjarigen oorlog* (Zutphen 1933)
- Buisman, J., *Duizend jaar weer, wind en water in de lage landen, deel 3 en 4* (Franeker 1998 en 2000)
- Burg, S. van der, *Caspar de Robles' dykrjucht* (Makkum 1905)
- Busching, A.F., *Nieuwe geographie of aardryksbeschryving, deel 4 derde stuk Zeeland, Utrecht, Friesland* (Amsterdam/Utrecht 1775)
- Camper, P., *Noodige aanmerkingen op de verhandeling van zyne Excellentie den Hooggeboren Heere Karel Georg graave van Wassenaar Twickle etc over de vyfdeels dyken van Vriesland* (Harlingen 1778)
- Caroli, Joannis, *De rebus Casparis à Robles in Frisia* (Leeuwarden 1731)
- Claessens-Peré, A-M., Van pronk- tot hensbeker, van Antwerpen naar Leeuwarden, *De Stavelij* (2013) pp. 9-24

- Dekker, C. en Baetens, R., *Geld in het water: Antwerps en Mechels kapitaal in Zuid-Beveland na de stormvloed in de 16e eeuw* (Hilversum 2010)
- Dirks, J., Aanteekeningen van Z.C. von Uffenbach, gedurende zijn verblijf in Friesland in 1710, *De Vrije Fries* (1853) pp. 305-390
- Draaisma, K., *Geschiedenis van Roptazijl* (Leeuwarden 2010)
- Eekhoff, W., *Beknopte geschiedenis van Friesland in hoofdtrekken* (Leeuwarden 1851)
- Eekhoff, W., *Geschiedkundige beschrijving van Leeuwarden* (Leeuwarden 1846)
- Eekhoff, W., Nog iets tot lof van Caspar van Robles, *De Vrije Fries* 13 (1877) pp. 239-240
- Eekhoff, W., Voorlezing over het leven en de verdiensten van Caspar van Robles, *De Vrije Fries* 9 (1862) pp. 25-64
- Feith (sr.), H.O., Dagboek of aantekeningen van dr. Gregorius Westendorp 1566-1578, *De Vrije Fries* (1856)
- Feith (sr.), H.O. (ed), *Werken van den Ommelander edelman Johan Rengers van ten Post deel 1* (Groningen 1852)
- Formsma, dr. W.J. en Roijen, mr. R. van, *Diarium van Egbert Alting 1553-1594* ('s Gravenhage 1964)
- Fresinga, R., *Memorien van den gedenckwerdigen dingen, dier in den Nederlandschen provincien van Frieslant, Overijssel, Omlanden, Drenthe, Grueningen ende Lingen, met heuren bijliggenden frontieren geschiet sijn* (Deventer 1584) in Dumbar, *Analecta* (Deventer 1722)
- Frieswijk, J. e.a., (red.) *Fryslân, staat en macht 1450-1650* (Hilversum 1999)
- Gabbema, S.A., *Verhaal van de stad Leeuwarden* (Franeker 1701)
- Gabbema, S.A., *Nederlandse watervloeden* (Gouda 1703)
- Gildemacher, K.F., *Waternamen in Friesland* (Leeuwarden 1993)
- Goelema, W.E., *Carel George van Wassenaer (1733-1800)* in J. Folkerts e.a. (red.) *Overijsselse biografieën* (Meppel-Amsterdam 1990)
- Hallema, A., Joannes Carolus oer Caspar de Robles, *Swanneblommen* 3 (1922) pp. 97-109
- Hellinga, O. en Noomen, P., 'Genealogia Ayttana', *Genealogysk Jierboek* (2011) pp. 125-306
- Heymans, M., *Memorien*, *De Vrije Fries* 79 (1999) pp. 174-186
- Hilarides, J., *It aade Friesche Terp* (1677) Leeuwarden 1834 (heruitgave J. van Leeuwen)
- Hooft, P.C., *Nederlandsche Historien* in: W. Hellinga en P. Tuynman (eds.), *Pieter Corneliszoon Hooft, Alle de gedrukte werken, 1611-1638. Deel 4 en 5.* University Press Amsterdam (Amsterdam 1972)
- Hoogstraten, D. van en Brouërius van Nidek, M., *Groot Algemeen historisch, geographisch, genealogisch en oordeelkundig woordenboek, deel 1* (Amsterdam, Utrecht, Den Haag 1725)

- Hosper, U. e.a., *De Slachte* (Leeuwarden 2001)
- Huisman, K., *Friesland heeft zijn eigen verhaal* (Gorredijk 2007)
- Israel, J., *De Republiek 1477 – 1806* (Franeker 2008)
- Kalma, ds. J.J., Ek monumenten hawwe har lot, *It Heitelân* (1955) nr 33
- Kalma, ds. J.J. e.a. (red.), *Geschiedenis van Friesland* (Leeuwarden 1973)
- Kampen, N.G. van, *Vaderlandsche karakterkunde of karakterschetsen van tijdperken en personen, uit de nederlandsche geschiedenis van de vroegste tijden af tot op de omwenteling van 1795* (Haarlem 1826)
- Knoop, J.H., *Tegenwoordige Staat of historische beschrijving van Friesland* (Leeuwarden 1763)
- Kooistra, D. (red.), *Frijslands verleden, de Friezen en hun geschiedenis in vijftig verhalen* (Gorredijk 2008)
- Lambooj, H.Th. M., *Sibrandus Leo en zijn abtenkronieken van de Friese premonstratenzerkloosters Lidlum en Mariëngaarde* (Hilversum 2008)
- Leeuwen, J. van, *Geschiedkundig tafereel van den watervloed en de overstroomingen in de provincie Vriesland voorgevallen in de sprokkelmaand 1825* (Leeuwarden 1826)
- Meer, D.H. van der, Eenige bijzonderheden uit de levensgeschiedenis van Casper Robles, Heer van Billij, *(Nieuwe) Friesche Volks-almanak* (1844) pp. 3-25
- Minnema Buma, J., *Bijdrage tot de geschiedenis van het dijkregt in Friesland, inzonderheid met betrekking tot de contributie der vijf deelen* (Leiden 1853)
- Molen, S.J. van der, *Feanster Flucht 1576-1976* (Surhuisterveen 1976) pp. 12-19
- Obreen, H.T., *Der vijf deelen zeedijken* (Leeuwarden 1980)
- Outhof, G., *Hoge Watervloeden* (Emden 1720)
- Pers, D.P., *De verwarde adelaar en de ontstelde leeuw* (Amsterdam 1641)
- Postma, F.R., J. Sevenster, De stenen man. Caspar de Robles, stadhouder van Friesland, Groningen en Ommelanden van 1572-1579, *BMGN - Low Countries Historical Review*. 102(2), pp. 287-288 (1987).
- Postma, F.R., Tussen Brussel en Leeuwarden. Viglius van Aytta en Friesland, *It Beaken* 74 nr. 3/4 (Leeuwarden 2012)
- Raad, H. de, *De dijk op hoogte* (Leeuwarden 1993)
- Rienks, ir. K.A. en Walther, ir. G.L., *Binnendijken en slieperdijken yn Fryslân* (Leeuwarden 1954)
- Scheltema, mr. J., *Staatkundig Nederland, deel 2* (Amsterdam 1806)
- Schotanus, Chr., *De geschiedenissen kerckelyck ende wereldtyck van Friesland, oost en west* (Franeker 1658)
- Schroor, drs. M., *De wereld van het Friese landschap* (Groningen 1993)
- Schroor, drs. M., en C. van den Heuvel, *De Robles atlassen* (Alphen a/d Rijn 1998)
- Schroor, drs. M., 'De Januskop van Caspar de Robles', in: *Historisch Jaarboek* pp. 85-104 (Groningen 2007)

- Schroor, drs. M., *Harlingen geschiedenis van de Friese Havenstad* (Leeuwarden 2015)
- Schwartzenberg en Hohenlansberg, G.F. baron thoe, *Groot Placaat en Charterboek Vriesland tweede deel* (Leeuwarden 1773)
- Schwartzenberg en Hohenlansberg, G.F. baron thoe, *Groot Placaat en Charterboek Vriesland derde deel* (Leeuwarden 1782)
- Sevenster, J., *De stenen man. Caspar de Robles, stadhouder van Friesland, Groningen en Ommelanden van 1572-1576* (Leeuwarden 1985)
- Sitter, A.J., *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden, twintigste deel, Stad en Lande* (Amsterdam, Leiden, Dord en Harlingen 1793)
- Sjoerds, F., *Historische jaarboeken van oud en nieuw Friesland, volume 1 nr. 1 en 2* (Leeuwarden 1765, 1766)
- Slichtenhorst, A. van, *XIV Geldersche geschiedenissen* (Arnhem 1654)
- Soen, V., *Vredehandel* (Amsterdam 2012)
- Stratingh, G.A. en Venema, S.A., *De Dollard* (Groningen 1855)
- Tegenwoordige staat van Friesland, vier delen* (Amsterdam, Leiden, Dord en Harlingen, 1785, 1786, 1788, 1789)
- Uffenbach, Z.C., *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engeland, zweiter Theil* (Ulm 1753)
- Vloten, J. van, *Friesche Briefwisseling van Junij tot December 1572, De Vrije Fries* (1859) pp. 398-438
- Vries, B. de en Woude, S. van der, *Caspar de Robles, een Friese Alva?* (Leeuwarden 1998)
- Vries, dr. K de en Winsemius, dr. J.P. (eds), *De Allerheiligenloed van 1570* (Leeuwarden 1970)
- Vries, O. e.a., *De Heeren van den Raede* (Hilversum 1999)
- Vries, T. de en Jensma, G., *De Friesche Koningen, De Vrije Fries* (2013) pp. 185-209
- Wagenaar, J., *Vaderlandsche historie, zesde en zevende deel* (Amsterdam 1770)
- Waterbolk, E.H., *Een Friese Terminus? De Gulden Passer vol. 47* (1969) pp. 236-259
- Westra, F., *Nederlandse ingenieurs en de fortificatiewerken in het eerste tijdperk van de Tachtigjarige Oorlog 1573-1604* (Alphen aan den Rijn 1992)
- Wind, S. de, *Bibliotheek der Nederlandsche Geschiedschrijvers, eerste deel* (Middelburg 1835)
- Winsemius, J.P., *De historische ontwikkeling van het waterstaatsrecht in Friesland* (Franeker 1947)
- Winsemius, P., *Chronique ofte historische geschiedenis van Vrieslant* (Franeker 1622)
- Winsemius, P., *Historiarum ab excessu Caroli V sive Rerum sub Philippo II per Frisiam gestarum, libri septem* (Leeuwarden 1646)
- Woltjer, dr. J.J., *Friesland in Hervormingstijd* (Leiden 1962)

Wumkes, G.A., *Stads- en dorpskroniek deel 1* (Leeuwarden 1930)

Ypey, A., *Verhandeling over de Zeedijken in het algemeen, en die der vijf deelen in het bijzonder* (Harlingen 1777)

Archivalia

Contributie der Vijfdeelen Zeedijken binnendijks en buitendijks, Tresoar toegang 370, waarin ook het recesboek (2 delen, inventarisnummer 1).

Hof van Friesland, betreffende de zeedijken en andere waterstaatswerken, Tresoar toegang 14, waarin ook het dijkageboek (inventarisnummer 83).

Verzameling kopieën van elders berustende stukken, Tresoar toegang 348, de inventarisnummers 6394-6396: briefwisseling tussen Caspar de Robles, van 1572 tot 1576 stadhouder in Friesland, en de landvoogd te Brussel.

Groninger archieven, toegang 2100 Stadsbestuur van Groningen (1), 1246-1594, **13.1** Protocoll off resolutieboeck der Ommelanden, Register van handelingen der Ommelander Staten en hun gedeputeerden op landdagen en andere bijeenkomsten.

